

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

JÚLIUS

A magyarság életrajza

„Pax britannica”

Parasztágunk legújabb alakulása

Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása

JAKÓ ZSIGMOND

OTTLIK LASZLÓ

ERDEI FERENC

MAKKAI LÁSZLÓ

MAGYAR FIGYELŐ

Gyulai Pál a magyar-román viszonyról 1851-ben – Földbirtokpolitika
és magántulajdon – Országos példa: az E. M. G. E. – »Március«

SZEMLE

Guoth Kálmán: Magyar középkor

VII. ÉVFOLYAM

KOLOZSVÁR 1942

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. – Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. – Telefonszám: 20–83.

Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 9 Pengő. Egyes szám 1 Pengő.

TARTALOM

JAKÓ ZSIGMOND: A magyarság életrajza	193
OTTLIK LÁSZLÓ: »Pax britannica«	206
ERDEI FERENC: Parasztságunk legújabb alakulása	212
MAKKAI LÁSZLÓ: Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása	225

MAGYAR FIGYELŐ:

GYULAI PÁL a magyar-román viszonyról 1851-ben	243
VITA SÁNDOR: Földbirtokpolitika és magántulajdon	244
PARAJDI INCZE LAJOS: Országos példa: az E. M. G. E.	246
SZABÓ ISTVÁN: »Március«	248

SZEMLE:

GUOTH KÁLMÁN: Magyar középkor	250
-------------------------------	-----

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címfőjét Széchenyi *Hitelének* 1830. évi első kiadása címbetűi után készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

A KÖZÉPDUNA-MEDENCE

teljes egészében egységes táj, jóllehet alföldek, dombosvidékek és erdős hegységek különböző tájtípusaiból tevődik össze. Ez a legfontosabb földrajzi tény. A történelem ezt avval igazolja, hogy ebben a medencében egyetlen politikai alakulat sem maradt meg tartósan addig, míg olyan nem keletkezett, amely a medencét teljes egészében ki nem töltötte, de viszont csak a medencére szorítkozott, annak határait hatalmi törekvésben túl nem lépte.

Magyarország a Középduna-medence állama. Európa történelme nyugaton az V. és VII. század között kezdődik. Közép-Európa keletén a VIII. és IX. század között. A magyarok országa ettől a pillanattól kezdve, tehát Európának egész története alatt bírta és kitöltötte a Középduna-medence terét, határait pedig alig lépte át, – számottevő ideig soha.

Egy nemzetnek hazája földjével való kapcsolata sokszerű. Minél magasabb a művelődés foka, annál bensőségesebb, sokoldalubb lesz ez a kötöttség, ez a kapcsolat. De sem a nép, sem a tér nem marad ugyanaz, – sem sajátmagában, tartalmában, összetételét illetőleg, sem pedig más nemzetekhez és területekhez, mint külső energiákhoz való viszonyában. Terület és nép: a kettő elválaszthatatlan synthesise hosszú generációk kötöttségének, a térben való életnek eredménye. Egy-egy egyéni concentratio az emberiség életében minden nemzet, minden állam. Mindegyik egyedülálló, – ha a föld egyes területein csoportosan hasonló szervezetű államokat, hasonló műveltségű népeket találunk is. Ha egy nemzetnek vagy egy államnak lényét a maga valóságában meg akarjuk érteni, úgy egészében, folyamatában és kiterjedtségében mint időtérbeli egységet kell szemlélnünk és átértenünk.

Nagy idők, amelyekben hatalmas átalakulásokon megy keresztül a világ, csak úgy pezsegnek az actualitásoktól. De éppen ezeket az időket, amelyekben oly erősen éljük, érezzük és látjuk a jelent, kell nagy történelmi távlatokból szemlélnünk, mert a legerősebb és legmaradandóbb mozgó energiákat csak így tudjuk felismerni.

(Teleki Pál gondolatai, Európáról és Magyarországról. 1934.)

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

Erdei Ferenc író, Szigetszentmiklós * Guoth Kálmán dr., Kolozsvár thj. város levéltárosa * Jakó Zsigmond dr., könyvtári segédőr az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában * Makkai László dr., az Erdélyi Tudományos Intézet tanára * Otlík László dr., a kolozsvári egyetem ny. r. tanára * Parajdi Incze Lajos dr., az Ellenzék belső munkatársa * Szabó István, az Erdélyi Szépmíves Céh lektora, az Ellenzék belső munkatársa * Vita Sándor, országgyűlési képviselő.

A KIADÓHIVATAL KÖZLEMÉNYE

Szemlénk megelőző számaiban felhívást tettünk közzé, hogy a HITEL 1936. évi 1., 2. és 4., valamint az 1937. évi 1. számát kiadóhivatalunk szívesen visszaváltja s e négy régi számért csereképpen készségesen felajánlja most megjelenő évfolyamunkat, illetve egyes számokért darabonként 2 P-t fizet. Amikor ezt a felhívásunkat ez alkalommal is megismételjük, közöljük az érdeklődőkkel, hogy az 1938., 1939. és 1940–41. évfolyamainkból még van néhány teljes és több hiányos sorozat, s azoknak ára: teljes évfolyamonként 8 P., illetve egyes számonként 2 P.

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

Makkai László dr.: Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben.

Mikó Imre dr.: Erdélyi politika.

Otlík László dr.: Szent István birodalma az új Európában.

Venczel József dr.: Erdély és az erdélyi román földreform.

Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján.

Albrecht Dezső: Magyarság a változásban.

Tamási Áron: Erdélyi jelentés a magyar szellem küzdelméről.

László Dezső: Korszerű magyarság.

Venczel József dr.: A székely népfelleg.

Szabó István dr.: Az asszimiláció a magyarság történetében.

Zathureczky Gyula: Magyar politika Európában.

Tamás Lajos dr.: A román nép és nyelv kialakulása.

Martonyi János dr.: Közigazgatásunk reformja.

Szabó T. Attila dr.: A románok újabbkori erdélyi betelepülése.

Ifj. Boér Elek dr.: Nagy tér-gazdaság.

László Gyula dr.: A magyar östörténelem régészetéről.

Makkai László dr.: Északerdély nemzeti-ségi viszonyainak kialakulása.

A MAGYARSÁG ÉLETRAJZA

SZELLEMIÉLETÜNK egyik jellegzetes vonása, hogy ma írók és költők, tudósok és közírók a legkülönbözőbb utakon egy közös cél felé igyekeznek: a magyarság lényegének, örök arcának megismerése felé. Az önmagunk felé fordulásnak, nemzeti önismeretünk elmélyítésének szükségét először történetírásunk ismerte fel és kezdte meg magyarságunk lényegét tartalmazó népiségünk tudatos tanulmányozását. Alább egy kiváló munka¹ megjelenése alkalmából történettudományunk új törekvéseivel és mai szerepével óhajtunk foglalkozni.²

A közelmúlt nehéz évei számos példát szolgáltatott annak bizonyosságául, hogy a múlt ismerete mekkora erőforrást jelent a legnehezebb helyzetek öntudatos vállalására. Társadalmunk történeti műveltsége hiányosságában és felszínességében keressük az okát annak, hogy egyes tagjai kritikus percekben nemcsak azt nem tudják, hogy mit kell cselekedniök, hanem azt sem látják, hogy mit nem szabad tenniök. Amennyire kívánatos azonban, hogy a nemzet tagjai mindig hűséggel forduljanak a közös múlt és fejlődés szabta eszmékhez, elvekhez és célkitűzésekhez, épp annyira alapvető követelmény, hogy a történetírás is finom szeizmográfként kövesse a nemzet életét, a benne bekövetkezett változásokat és legyen tekintettel a nemzet lelki szükségletére.

Történettudományunk ugyanis a múlt század végétől kezdve öncélú adatközlésekbe, aprólékos részletfeldolgozásokba merült, melyekből kiszáradt a meglevenítő élet. Az egyes kérdések megismerésére összehordott tekintélyes adathalmazok megemésztését senki sem kívánhatta a múlt felé érdeklődéssel közelítő művelt közönségtől, a pozitivisták szaktudomány pedig feleslegesnek érezte a részletekből a történelem organikus egységét visszaállítani. A szak-

¹ Szabó István: A magyarság életrajza. Bpest, é. n. (1942) 276. l. (A Magyar Történelmi Társulat könyvel, VIII.)

² Történetírásunk új célkitűzéseire, társadalmunk történeti műveltségének növelésére vonatkozó fejtegetéseink teljes egészükben Mályusz Elemérnek a magyar település-, hely- és népiségtörténeti kutatás munkatervét kidolgozó cikkein nyugsznak. (A helytörténeti kutatás feladatai. Századok, 1924: 538. kk., A népiség története, A magyar történetírás új útjai c. gyűjteményes munkában. Bpest, 1932. 237. kk.). Az új kutatási irány kiindulópontjának tekinthető fenti két cikk gondolatainak felelevenítése és helyi körülményeinkhez alkalmazása most az erdélyi népiségkutatás megindulása idején szükségesnek és hasznosnak látszott.

tudomány hozzáférhetetlenségébe burkolózó történetírástól magára-hagyott olvasók irányzatos alkotásokkal vagy a história hitelét végleg lerontó népszerűsítő munkákkal kényszerültek szellemi szükségletüket kielégíteni.³

Változás csak a világháború után következett be a magyar történettudomány fejlődésében, amikor a szellemtörténeti módszerek alkalmazásával elkészült történelmünk nagyszabású új szintézise, Hóman és Szekfű Magyar Története.⁴ A tragikus összeomlás okait kereső, súlyos lelki válságba került nemzet hatékony orvosságot nyert a mult újonnan megalkotott rajzában. A trianoni országcsonkra szorult magyarság előtt teljes életszerűségében bontakozott ki ezerszeres multja s a tragikus jelen kifejlését, saját helyzetét megismerve, visszanyerte önbizalmát, küldetésébe vetett hitét, mert tudatosult benne, hogy bukása nem reánehezhető végzet, hanem az erők pillanatnyi alakulásának következménye, melyből kell kiútnak lenni.

Az ország széttöredezése azonban szükségszerűen a történettudomány és közönsége viszonyában is érezte hatását. Társadalmunk ösztönösen megsejtette, hogyha multját továbbra is államán keresztül szemléli, hatalmas magyar tömegek maradnak ki a szűkre szabott határok közül. Az állam helyére erősebb és a teljes magyarságot átölelő organizmust kellett állítani, melyet az önkényesen meghúzott új határok nem szabadhattak szét. Ilyennek kínálkozott az állam árnyékában eddig kevés figyelemre méltított népiség, mely a közös mult, hagyomány- és műveltséganyag, magatartás kapcsolattal oszthatatlan egységgé kovácsolt össze mindenkit, aki magyar, bárhol és bármilyen állami keretek között éljen is.

Ebben a szemléletben rejlő óriási összefogó erőre példaként az azt legjobban érvényesítő népemséget idézhetjük. Soha olyan szétválaszthatatlan egységet nem alkotott a világ népemsége, mint a két háború közti szétagoltságában. Az újjászülető népemség teljes értékű tagjának érezhette magát a galíciai vagy bukovinai szegény szórványnémet, s ez a tudat erőt adott neki népisége megtartására. Hogyan vethették volna le népemségüket a világ minden tájára szétszórt, esetleg századok óta idegen népek között élő, már asszimiláló németek is, amikor tudatosították előttük, hogy multjuk, dalaik, játékaik, szokásaik mind-mind elválasztják környezetüktől és láthatatlan, de mégis megtagadhatatlan szálakkal egy távoli hatalmas közösséghez fűzik őket? Kutatóintézetek alakultak az új határokon kívül maradt népemség életének tanulmányozására. A messze idegenbe vetődött német népszigetek vaskos kötetekből és gazdagon illusztrált népszerű kiadványokból állandóan tapasztalhatták, hogy életüknek még oly hétköznapi jelenségeit is számontartják, foglalkoznak velük, nincsenek egyedül. A Birodalom fiai pedig népük erejébe vetett hitüket látták igazolva a német sors és gondolat e távoli hordozóinak életében és küzdelmeiben.

³ Az alábbiakra vö. *Hóman Bálint: A történelem útja. (A magyar történetírás új útjai. Bpest, 1932. 7. kk.)*.

⁴ *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet. Bpest, 1928–1934. I–VII.*

NÁLUNK MÁLYUSZ ELEMÉR ismerte fel és hirdette elsőnek történetírásunk új tájékozódásának szükségét.⁵ Minthogy a népiségtörténet legfontosabb segítőtársa, alapja az életerős és színvonalas helytörténetírás, előbb helytörténeti kutatásunkat kívánta életrekelteni, új célokat tűzve ki számára. Az ő nevéhez fűződik a magyar népiségtörténet módszerének, munkatervének kialakítása. Kezdeményezése óriási jelentőségét mindenkinek látnia kellett, annál szomorúbb tehát, hogy annak az intézetnek a terve, mellyel a néppel foglalkozó tudományszakok kollektív munkáját kívánta biztosítani, akkor nem valósult meg. Az ő erős akaratának, hitének és kitartásának köszönhető, hogy az új kutatási irány mégis gyökeret vert és termést hozott, minden szervezet nélkül; egészen szerény eszközök és lehetőségek mellett is sikerült megindítani a tervszerű kutatómunkát.⁶ Az idők Mályusz Elemért igazolták. Az új kutatási irány ma már több intézetben szállást kapott és egyre gyarapodó gárda tekint feléje, tőle várván a magyar népiségtörténet sajátos módszerének végleges kialakítását. Egyénisége és nevelői módszere a biztosítékunk, hogy újabb és újabb kutatók nevelésével a népiségtörténet előtt hirtelen megnyílt keretek állandóan megtölthetők lesznek felelősségteljes, képzett munkásokkal.

Az új szemlélet sokszínű multunk eddig alig ismert részeit tárja fel, s kevés figyelemre méltatott összefüggésekre rámutatva, a történeti élet teljesebb megismeréséhez segít közelebb.⁷ Amint azonban a szellemtörténet sem építhette volna fel a magyar mult hatalmas szintézisére az előző kor hangyaszorgalmú forrásközlőinek előmunkálatai nélkül, a népiségtörténet sem nélkülözheti a korábbi irányok számára is használható eredményeit. Különleges, s eddig alig bolygatott forrásanyagra lévén azonban utalva – éppen helytörténeti irodalmunk elmaradottsága következtében – fokozott mértékben érzi a levéltári kutatások fontosságát. A sokfelől összehordott gazdag anyag elrendezésében és megszólaltatásában azonban természetesen felhasználja az adathalmazokat megelevenítő szellemtörténeti módszereket. Célját mégis sajátos kollektív munkamódszerrel közelíti meg legjobban; úgy tehát, hogy a néppel foglalkozó összes rokontudományokkal (nyelvészet, néprajz, földrajz, régészet, embertan, stb.) a lehető legszorosabb kapcsolatot keresi.

⁵ L. idézett tanulmányait.

⁶ Mályusz Elemérnek az ország népesedéstörténetének megyénkénti feldolgozására két kiadványsorozatot sikerült megteremtenie. A Magyarság és nemzetiség c. vállalat, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, főként a felvidéki területek népi multjával foglalkozik. Első kötete: *Szabó István: Ugocsa megyé-je* (Bpest, 1937.) után a közeli jövőben hagyja el a sajtót Gömörmege monográfiája, több terület pedig munka alatt áll. A másik sorozat: Település- és Népiségtörténeti Értekezések, Mályusz tanítványainak, elsősorban erdélyi és keletmagyarországi tárgyú doktori értekezéseit tartalmazza 1938-tól kezdődőleg. Itt Nyitra-, Alsófehér-, Kolozs-, Szatmár-, Biharmegye középkori viszonyainak feldolgozása jelent meg. Munkában vannak Kraszna- és Máramaros-megye, Maros-szék, Kővár-vidék és a zemplénmegyei homonnai uradalom.

⁷ Vö. *Makkai László: Népiségtörténet. Hitel, 1942. 59. kk.*

Ha szemléltetni óhajtanok azt a fordulatot, melyet történet-tudományunk az elmúlt negyedszázad alatt tett, *Szekfü Gyula és Szabó István összefoglalását kellene egybevetnünk*.⁸ Az utolsó éveit élő Magyar Birodalom számára író Szekfü multunkról alkotott újszerű rekonstrukciója középpontjába az államot tette: a szabadon maradt trianoni országcsontk megalázottságában historikussá érett Szabó népét választotta vizsgálódásai tárgyául. Mindkét munka egy új kutatási irány fontos határkövének tekinthető: Szekfü könyve az első magyar szellemtörténeti szintézis, *A magyarság életrajzával* pedig a népiségtörténet mutatkozik be multunk egészéről alkotott képpel. Ez a két kép azonban természetesen nem ellentétes egymással, hanem kiegészíti egymást. A magyar állam egy évezreden át kerete volt népiségünk életének, de államunk és népiségünk határa ma már nem esik egybe. Minthogy a békeszerződések nemzetiségi többségre hivatkozva szakították el az ország jelentős részét, érthető, hogy megnőtt a névtelen magyar tömegek jelentősége és a multjuk iránti érdeklődés. Úgy látjuk, eljött az ideje, hogy népünk öntudatlan életét, kulturális tevékenységét, etnikuma alakulását megismerjük. Lényegesnek érezzük, hogy tisztán lássuk létéért folytatott harcait, beolvadás révén szerzett nyereségét és veszteségeit, más népekkel szemben ellenálló képességét, s hódító erejét, mindennapi munkájában s az élet legkülönbözőbb vonatkozásában megnyilvánuló lelki sajátságait, röviden: teljes magyarságismeretet kívánunk.

Ez az önmagunk felé fordulás azonban nem jelent semmiféle eltérést a történetírás és az élet örök viszonyától. A jelen igényli a mult segítségét, de ezt csak úgy kaphatja meg, ha a történetírás minden torzítás és változtatás nélkül közvetíti hozzá az igazságot. A cél: önismeret és nem önáltatás. Különösen áll ez a népiségtörténetre, hiszen tárgya legszemélyesebb önmagunk vagyunk és elméleti megállapításait könnyen telíthetik politikai tartalommal.

A magyar önismeret útja végén álló cél a tiszta magyarságtudat, elérése azonban csak úgy lehetséges, ha társadalmunk és történetírásunk között ismét kifejlődnek az egykori élő kapcsolatok. Minthogy a föld és ember, magyarság és nemzetiség viszonya nagyobb tájegységenként helyi színeket hoz az egyetemes képbe, minden ilyen territoriumnak magára kell vállalnia problémái feldolgozását. Talán egyszer így majd eljön az idő, amikor történetírásunknak Budapesten kívül is lesznek lüktető göcai és éppen e helyi központok, színek révén társadalmunk több történelmi műveltséget szívhat magába, mint amennyivel ma rendelkezik.

Történetírásunk új iránya, amint látható, különleges lehetőségeket biztosít az egyik legegységesebb multú magyar territorium, Erdély, kutatói számára is. Ennek jelentőségét csak akkor értjük meg teljes egészében, ha egy pillantást vetünk az erdélyi történetírás utolsó hetvenöt évére.

⁸ *Szekfü Gyula: A magyar állam életrajza. Bpest, é. n. (1917) 240 l. Szabó István: A magyarság életrajza. Bpest, é. n. (1942) 276 l.*

AZ ABSZOLUTIZMUS NYOMÁSA ALATT az erdélyi magyarság ösztönösen megérezte a történelem iránytmutató szerepét és bizalommal fordult tanácsért multjához. A társadalom széles rétegeiben élő törekvések öltöttek testet az Erdélyi Múzeum Egyesületben. Az erdélyi történetírás jobb erőit azonban a kiegyezés után Pest szívta fel; az erdélyi források kiadását és feldolgozását az Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat vállalta magára. Amikor azonban így, éppen a Budapestre került erdélyiek révén, az erdélyi mult Pesten talált szakképzett művelőkre, s a kolozsvári egyetem történeti tanszékein hivatalos műhelyt és munkásokat kapott, a helyi kezdeményezések fokozatosan ellanyhultak. Ezekhez a külső körülményekhez járult, hogy a történetkutatás akkori száraz, adatközlő iránya alkalmatlan volt a szakkörökön kívülálló széles rétegek kultúrigényeinek kielégítésére. A nagy összeomlás idejére az erdélyi história szinte teljesen a kolozsvári egyetem körül szobavirágként élő hivatalos történetművelésre fonnyadt össze, melyet az új uralom könnyen elseperhetett. A vidéki történelmi társulatok még a boldog békeidőben közönybe fulladtak; az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményei az egyetem tudományos munkájának élettelen tárházai lettek, melyekből már régen kiszáradt az eredeti lélek. Ilyen körülmények között az uralomváltozással magyar történetírásunk egyszeribe szinte a multszázadi tudományosság hőskorába zuhant vissza. Helyén maradt néhány kutatónk elhagyatva, sokszor egymás munkájáról sem tudva biztosította a folytonosságot. A szellemtörténeti irány mélyebb hatás nélkül mult el Erdély historikusai felett. Nem a magyar fejlődésből való kiesést jelenti ez, hanem azt, hogy az erdélyi kutatók felismerve feladatukat és erőviszonyaikat, az újraéledő Erdélyi Múzeum köré csoportosulva, a pozitívizmusból más irányban keresték a kiutat: *a népiség-, hely-, és településtörténet felé.*⁹ Azt hisszük, hogy a magyar népiség- és településtörténeti kutatások jelentőségét és szükségességét mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a legnagyobb elszakított magyar tömb történeszei ösztönösen megérezték: ezzel a módszerrel nyújthatják veszélyeztetett népüknek a legtöbb segítséget, és maguktól, tapogatózva erre keresték a kiutat.

Rendkívül szerencsésnek mondható tehát, hogy az önmagában gyökerező kisebbségi fejlődés egybeesik a magyar történettudomány nyugati indítású új irányával. Így ugyanis fokozott mértékben remélhető, hogy a népiségtörténet csonkaországban kifejlesztett módszerének meghonosításával a helyi kezdeményezések gyorsabb fejlődésnek indulnak, s az erdélyi történetírás küéphet provinciális állapotából, melybe évtizedekkel ezelőtt szorult. Színes népi viszonyaink, fejlődésünk itt-ott régi állapotot őriző különlegességei folytán erdélyi kutatásunk hasznos szolgálatot tehet az új irány módszereinek tökéletesítése, problematikájának kiszélesítése és mélyítése terén. Ez a kapcsolat azonban nem csupán az erdélyi

⁹ L. Szabó T. Attila dolgozatait az Erdélyi Múzeumban, Erdélyi Tudományos Füzetekben és a Magyar Nyelvben.

történetírásnak biztosítana ismét előkelő szerepet az egész magyar fejlődésben, hanem lehetővé tenné annak a feladatkörnek a tökéletes betöltését, melyet a kolozsvári egyetemnek és az erdélyi kutatásnak feltétlenül vállalnia kell: *a határainktól délre élő magyarság multjának feltárását, a magyar-román, magyar-balkáni kapcsolatok vizsgálatát.* A területgyarapodás előtt a csonkaországi egyetemek tanárai, legelsősorban a budapesti egyetem bölcsészeti karán működő Mályusz Elemér neveltek az elszakított részek kérdéseinek vizsgálatára kutatókat. Bár a kolozsvári egyetem hazatérésével és új kutatóintézetek felállításával nőtt a dolgozótársak száma, a tervszerűség biztosítása és az erők jobb felhasználása céljából – úgy véljük – elérkezett a munkaterületek megosztásának ideje. A kolozsvári egyetemnek tehát vállalnia kell a kutatók nevelését a fenti kérdések állandó vizsgálatára.

Az új szempontú kutatások eredményei joggal számíthatnak a szélesebb rétegek érdeklődésére, s a nyomukban szükségszerűen fellendülő komoly helytörténetírás visszaállíthatná a közönség bizalmát a történeti munkákkal szemben. A kolozsvári egyetem intézeteiben, főként azonban a kollektív munkamódszerrel dolgozó Erdélyi Tudományos Intézetben adva vannak a lehetőségek az erdélyi népiségtörténeti kutatások megszervezésére.¹⁰ A meglévő keretek képzett munkásokkal való megtöltése egyetemünkre és fiatalságunkra vár. Ez utóbbinak részvétele nem is maradhat el, amint az irány jelentőségét megérti és a szükséges módszeres képzést tanulmányai során megszerezheti.

A történetírás és társadalom érintett viszonyából látjuk, hogy az elméleti megismerés csak úgy lehet az élet gyakorlatának segítségére, ha a kettőjük között szoros kapcsolat van. Ez a kapcsolat mindkét félre bizonyos kötelezettségeket ró, anélkül azonban, hogy ezek a másik fél öncélúságát érintenék. Történettudományunk új iránya különösen a nemzetiségekkel érintkező magyar számára ígér biztos tájékoztatást az élet által minduntalan felvetett, összehalált népi problémák között. Gondoljunk csak arra, hogy milyen fontos nemzeti érdekek fűződnek például annak a népiségtörténeti kérdésnek az eldöntéséhez, hogy magyarnevű románjaink elrománosodott magyaroknak tekinthetők-e vagy nem; ha igen, milyen százalékban; ha nem, akkor honnan származik ez a különös névadásmód. Vagy ismét az előbbi kérdéshez kapcsolódó problémát említve, mennyire fontos, hogy a legkisebb faluban élő jegyző és tanító is tisztában legyen a nemzetiségek együttélésének ősi törvényeivel, a magyar faj asszimiláló erejével, vagy a beolvadását eredményező körülményekkel. Népiségtörténetünk mindezek ellenében csupán érdeklődést és megértést kér munkájához. Tőlünk erdélyiektől kéri még az egykor virágzó vidéki történeti társulatok újjászervezését és élettel való megtöltését. A mult tanulságai azt mutatják, hogy bizonyos helyi központosítás szükséges e társulatok tervszerű munkájának biztosítására. Itt Erdélyben a vezetést és

¹⁰ Az Erdélyi Tudományos Intézet munkatervét *Tamás Lajos* igazgató ismertette az Erdélyi magyar egyeteme c. kiadványban. Kolozsvár, 1941.

irányítást – úgy véljük – legrégebb ilyen egyesületünk az Erdélyi Múzeum-Egyesület vállalhatná magára. Rajta keresztül e társulatok munkája bekapcsolható volna történetkutatásunk egyetemeségébe és egyszersmind így biztosítható volna a történet iránt érdeklődő vidéki tanárok, lelkészek, állandó módszertani továbbképzése, kutatásaik irányítása.¹¹ Arra hivatott intézményeink szintén csak társadalmunk megértő támogatásával valósíthatják meg az erdélyi mult kallódó forrásainak megmentését és a kutatás céljaira bocsátását. Szervezetlenségünk az oka, hogy nincs megközelítően teljes áttekintésünk sem forrásanyagunkról, s így a leglelkiesmeretesebb kutatóval is megeshetik, hogy lényeges adatokat nem használhat fel. Mindezek a visszásságok kellően működő szervezettel kiküszöbölhetők lennének és a közönség történelem iránt érdeklődő tagjainak összefogásával kialakítható volna a nemzet egységes és tiszta magyarságtudata.

EGY ÚJ KUTATÁSI IRÁNYNAK a nemzet számára szóló mondanivalójáról a nagyközönség csak akkor szerez tudomást, amikor a részleteredményekből kiérlelődik az új szintézis. Népiségtörténeti kutatásunk *Szabó István* országos levéltárnok új könyvével jutott el ehhez a fontos állomáshoz. Szabót eddigi munkássága, nagy módszertani jártassága, a jelenségek pontos felismerésében megnyilvánuló éles szeme, rendszerező hajlama kiválóan alkalmassá tették a magyar népiségtörténet problematikájának és az eddigi kutatások eredményeinek összefogására.¹² Aki tehát népiségkutatásunk jelenlegi állapotáról, megoldott és megoldásra váró feladatai felől tájékozódni kíván, nyugodtan elfogadhatja Szabó vezető kezét. Az alábbiakban mi is hozzá fordulunk, hogy új művén keresztül bemutassuk az irány problematikájának jellegzetesebb részeit, különösen kiemelve néhány kérdést, melyeknek megoldására elsősorban az erdélyi kutatásnak kell vállalkoznia.

Mindjárt az első kérdéscsoportnál, a honfoglaló magyarság népi összetételének, az új hazában való elhelyezkedésének, az itt talált őslakosság számának és beolvadásának problémájánál rá kell mutatnunk, hogy történetírásunk a néppel foglalkozó egyéb tudományok segítségül hívása nélkül bizonyos pontokon nem juthat véglegesnek tekinthető eredményekre. Bár *A magyarság életrajza* bizonyossága szerint az utóbbi években örvendetesen javult a rokontudományok közti összeműködés, még mindig távol állunk az óhajtott állapottól. Nem az egyes tudományok öncélúságának feladásáról van itt szó, hanem csak arról, hogy mindegyik fokozottabb mértékben állítsa vizsgálódásai középpontjába a népet és több tekintet-

¹¹ Mindezeket részletesen l. Mályusz i. m. Századok, 1924.

¹² Népiségtörténeti munkái közül a következőkre kell felhívunk a figyelmet: *A magyar parasztság története*. Bpest, 1940. (A Magyar Szemle Kincses-tára 8. sz.). Nemesség és parasztság Werbőczy után. (Úr és paraszt a magyar élet egységében c. kiadványban. Szerk. Eckhardt Sándor, Bpest, 1941.), *Pusztuló magyarság*. (Magyar művelődéstörténet. III. 69. kk. Bpest, é. n.), *A nemzetiségek térnyerése és a magyarság*. (Magyar művelődéstörténet IV. 109. kk., Bpest, é. n.), *Népiség és vallás*. (Protestáns Szemle, 1937 : 179. kk.).

tel legyen a határos tudományok törekvésére. Ha mindegyik tudományág saját módszerével, saját szemszögéből vizsgálja ugyanazt a problémacsoportot, a különböző kiindulási kutatások részeredményeiből teljesebb és hitelesebb rekonstrukció lehetséges. A nyelvészet, régészet és embertan fokozottabb bekapcsolódása bizonyára még sokban kiegészíti a honfoglalás erdélyi szakaszára az itteni őslakók etnikumára és települési területére vonatkozó mai tudásunkat.

Mályusz Elemér kezdeményezése nyomán készült településtörténeti monográfiákból az ország több területének teljes középkori fejlődése vált ismeretessé. Ezeket a részleteket, más kutatásokkal kiegészítve, Szabó most egységgé olvasztotta össze, szemléltető képet nyújtva arról az útról, melyet a magyarság letelepedésétől Mohácsig bejárt. Igen érdekes, újszerű kísérletet tesz a magyarságnak az ország-határok felé való fokozatos terjeszkedése, valamint a már megszállott terület népességének állandó sűrűsödése érzékeltetésére. Meggyőzően sikerül bemutatnia az egyes vidékek korábbi vagy későbbi megszállása és terjeszkedési feszültsége közötti összefüggéseket. Míg a nagyrészt törzsi szállásterületen alakult Nyitra-megyében a XII. század végére a települések 80% készen állott, a honfoglalás századában csak részben megszállt Szatmár-megyében ugyanabban a korban a falvak 52%-a keletkezett. Erdély területén ez a folyamat még lassabb ütemű, s feszültsége akkor éri el csúcspontját, amikor ez a terjeszkedés az ország egyéb tájain már hanyatlóban van, vagy már teljesen ki is merült. Kolozs-megye 123 magyareredetű középkori helységéből a XI. századra 5, a XII. századra és a XIII. század elejére 20, a XIII. század közepére és végére 32, a XIV. századra 56, a XV. század első felére pedig 10 esett. A település ütemét kifejező számokból fontos megállapítások vonhatók le. Minthogy a kisebb népsűrűségű alföldi részek terjeszkedési feszültsége aránylag később következett be, az erdélyi magyarság sokáig teljesen a maga szaporodására volt hagyatva területe kitöltésénél. Abból a tényből pedig, hogy a korai települések Erdélyben annyira gyérek, következik, hogy a magyarság itt nem találhatott jelentős számú őslakosságot. Minthogy az erdélyi magyarság csak a XIII. század végére és a következő száz évben kezdett nagyobb mértékben terjeszkedni, a XIV. században kezdődő román beözönlés miatt az alacsonyabb hegyvidék megszállására már nem maradt ideje, ami pedig a megyék területén is bizonyára éppen úgy bekövetkezhetett volna, mint a sűrűbben lakott Székelyföldön történt. A középkor utolsó százada már nem növelte lényegesen az erdélyi magyar települési területet, mert itt is éreztette hatását a falusi lakosság szabadalmas, városi jellegű helységekbe özönlése.¹³ A XV. században a parasztfalvak telkeinek általában fele lakatlanul állott. Talán ez az Európa-szerte általános folyamat nyitott rést a népi érintkezési vonalakon fekvő magyar községek zárt egységén a nemzetiségek beszivárgása számára.

¹³ V. ö. *Szabó István*: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Századok, 1939 : 10. kk.

A Kárpátok medencéjében letelepedett magyarság életének első szakasza a Moháccsal kezdődő háborús korszakkal lezárult. Napjaink magyarja alig képzelheti el azt a hatalmas zárt egységet, melyet nemcsak nyelv, műveltség, népi alkat tekintetében, hanem földrajzi elhelyezkedésére nézve is a középkorvégi magyarság alkotott. A sárosi hegyektől a székelységig megbonthatatlan zártságban terült el az ország négymillió lakosságából több mint hárommilliót kitevő magyarság településterülete. A hegyek lejtőjéig terjedt a virágzó magyar falvak vonala, s a folyó völgyeken át ékalakban előrehajlott a gyérenlakott hegyek közé. Az ország Mátyás-kori népsűrűségére és nemzetiségi viszonyaira vonatkozó Mályusz-féle számítások pontosságát Szabó tovább növelte, úgy hogy most már elég biztos képünk van hazánk középkorvégi népi arányairól.¹⁴

A KÖZÉPKORI MAGYAR ÁLLAMNAK a nemzetiségekkel szembeni magatartása megértéséhez társadalmunk és a központi hatalom szerkezetének feltárásán keresztül visz az út. Az idegen népelemekkel szemben autonómiákban megnyilvánuló tudatosan különleges bánásmódot biztosító Szekfü-féle álláspont¹⁵ és Mályusz Elemér asszimilációs törekvéseket valló felfogásának¹⁶ egyeztetése helyett Szabó érdekes rendszerezését adja a magyar és idegen népelemek viszonyának. Különös figyelmet érdemelnek középkori autonómiáink jellegére vonatkozó megfigyelései. E kiváltságok létrejötténél sem az államhatalom, sem az autonómiát elnyerők részéről nyoma sincs a nemzetiség politikai célzatának. Ehelyett társadalmi tényeket találunk bennük: »a kiváltságok birtokába lépők társadalmi helyét jelölik meg abban a sokrétű társadalmi szerkezetben, amely a középkori ország sajátja volt.« Ez a társadalmi tartalom legtisztábban a városi önkormányzatokban figyelhető meg. A városi autonómia ugyanis nem nemzetiségi, hanem társadalmi szervezet; előnyeiben csak a – nem feltétlenül egy nemzetiségű – polgárok részesednek, de kimaradnak belőle az alattuk élő, talán éppen a polgársággal egy népiségű lakosok. Ilyen társadalmi elemek találhatók az egyes kiváltságoltak korán megnyilvánuló elzárkózási törekvéseiben is. Például a szörényi román kerületek kiváltságlevele csak a birtokosok körét zárta le – azt sem teljesen – az idegenek előtt. Bár a szász autonómia is kizárta az idegeneket a szász földről, mégis a kiváltságolt szász réteg alatt idők folyamán nagyszámú kiváltságnélküli nem szász, elsősorban román lakosság rakódott le.

Az állam tehát önkormányzatok és kiváltságok útján igyekezett a nem magyar országlakókat társadalmi szerkezetébe beilleszteni. Bár a központi hatalom magát a népiséget nem figyelte, tudatosan nem befolyásolta, a beillesztés által az ország társadalmi al-

¹⁴ Vö. *Mályusz Elemér*: A magyarság és nemzetiségek Mohács előtt. (Magyar művelődéstörténet. II. 105. kk. Bpest, é. n.).

¹⁵ *Szekfü Gyula*: A magyarság és kisebbségei a középkorban. Magyar Szemle, 1935., Mégegyszer középkori kisebbségeinkről. Magyar Szemle, 1940., Népek egymás között a középkorban. Magyar Szemle, 1941.

¹⁶ *Mályusz Elemér*: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 1939 : 257. kk., 385. kk., Az egynyelvű ország. Századok, 1941 : 113. kk.

katának megfelelő fejlődést indítva el az idegen népelemek között is, akaratlanul lehetőséget nyújtott egyes rétegek asszimilálására. Így vesztették el nemzetiségüket pld. a nemességünkbe beilleszkedett román kenézek és vajdák.

Az első világháborút követő összeomlás és a népiségtörténeti szemlélet hódítása következtében ma már teljes egészében látjuk a nemzeti élet alapját, a népet, megrendítő mohácsi csatavesztés napjainkig ható következményeit. Létért folytatott küzdelmeiben a magyarság hat és félszázados kulturmunkája nagy részében elpusztult, száma a Mátyás-kori három milliőről 1,200.000–1,750.000-re esett vissza. Tehát nemcsak természetes szaporodástöbbletét vesztette el teljes egészében, hanem már elért népi állagának 40–55 százaléka is elvérzett. E rideg számok mögött rejló mérhetetlenül sok emberi szenvedést és egyéni tragédiát Szabó rendkívül megkapóan szemlélteti, bár joggal kifogásolja a pusztulás részletes feldolgozásának hiányát. Bármilyen szomorú legyen is a feladat, népünk életének egyik sorsdöntő fejezete ez, mely nélkül lényeges színekkel lenne szegényebb életrajza. Lényeges színnel, mert heroikus harca közben és az újból s újból reászakadó végzetes csapások súlya alatt a magyar lélek legmélyéből olyan egyszerű megnyilatkozások szakadtak fel, melyek minden idők magyarjai számára például szolgálhatnak. Az általános pusztulásból üdítő oázisként emelkednek ki népünk szívósságának és életrevalóságának felemelő példái. Nemcsak a gyakran felégetett otthonhoz való ragaszkodás költői tollra kívánczoló példáira gondolunk, hanem a török által megszabott lehetőségekhez mért alföldi új településrendszer kialakítására, az életet a török torkában is biztosító réti települések furfangos formáira, vagy az óriás határukon pásztorkodó nagy települések magyart-megtartó szerepére. Az alföldi magyarság magatartásának, mai gazdasági és életrendjének gyökeréig hatolhatnánk le a törökkori életforma részletes tisztázásával.

A török elől Felső-Magyarországra visszahúzódó belső vándorlást, s ennek a német alapítású városok magyarosodásában, halódó középkori magyar népszigetek életrekeltésében nyilvánuló hatását a kutatás már régen felismerte. Nem foglalkozott azonban az Erdély felé irányuló hasonló folyamattal. Mindenesetre érdemes lenne ezt a népmozgalmat is vizsgálni, s megállapítani, hogy a menekülők áradata milyen vidékek népének hozott vérfelfrissítést. Nagyon valószínűnek látszik ugyanis, hogy a XVI. század közepétől kezdve a török kiűzéséig terjedő korszakban lezajlott kényszerű belső vándorlások, különösen Erdély északi területein, jelentékeny keveredést eredményeztek. Ezt látszik igazolni, hogy nem csupán az erdélyi vezető családok soraiban találunk magyarországiakat, hanem, szerencséje szerint, magas polcra emelkedve, vagy iparos és kereskedő sorba süllyedve, itt látjuk a partiumi kismesség számtalan tagját, s az urbáriumok névsoraiban pedig a pusztta életüket mentő, pogány elől futott jobbágyokat. A török elől befelé irányuló vándorlással párhuzamba kell majd állítani azt a népmozgalmat, mely a háborús idők elmúltával a gyérenlakott alföldi területeken nyíló lehetőségek vonzására a XVIII. században Magyarország felé megindult.

A világhatalmakkal viaskodó és országáért önmagát tékozlóan vesztegető törökkori magyarság az idegen országglakók szemében megtartó hőssé emelkedett. Az a tudat, hogy csak a magyarság állhat ellen a török terjeszkedésének, irányította hazánkba a középkor vége óta a Balkán oltalmat kereső menekültjeit. Ez a hit adta a tót nép ajkára a magyarság diadalát kérő fohászt. Szabó István könyvében érdekes adatokat találunk a magyarság és a nemzetiségek egymásról alkotott képére, s ezek arra figyelmeztetnek, hogy hálás feladat lenne az egyes nemzetiségek magyarság-képének időnkénti változásait megrajzolni. Ehhez járulna aztán kiegészítésül a nemzetiségek képének alakulása a magyarság szemében.

AZ IDEGEN LAKOSSÁGNAK az országmegtartó népről alkotott képe a XVIII. században megváltozott. Ekkor ugyanis hatalmas területek kaptak teljesen új lakosságot, melynek a magyarsággal már semmi közös élménye nem volt. A gyérenlakott hódoltsági részek újranevesítését az államhatalom, kora gazdasági tanításának megfelelően, külföldi és lehetőleg katolikus német telepesekkel óhajtott elvégeztetni. Teljesen a magyar parasztság ősi ösztönének köszönhető, hogy minden irányítás és szervezés nélkül, a rendi állam kötöttségeitől akadályoztatva, a Nagyalföldet új honfoglalóként ismét birtokába vette. Érdekes Szabó megfigyelése, hogy felbolygott méhkaszhoz hasonló XVIII. századi paraszt-társadalmunkban óriási méreteket öltött szökések általános rendszertelensége ellenére megállapítható a magyarság tudatos dél felé húzódása szemben a nemzetiségek szertefutó úton járó népmozgalmával. Bizonyára a századok alatt beidegződött ősi életforma vonzása szabta meg a magyarság belső vándorlásának irányát. Ennek köszönhető, hogy népünk másodszor is megszállotta a Kárpátok medencéjének törzsét, s ezzel biztosította magának azokat az előnyöket, melyeket e síkság népi birtoklása nyújt.

Szabó könyvének az ország új népi képe kialakulásáról írott fejezete, összefoglaló jellege ellenére is, e kérdéscsoport legjobb feldolgozásának tekinthető. Minthogy irodalmi előmunkálatok erről a korról kellő mennyiségben még nincsenek, jelenségei összefogására siker reményével csak olyan kutató vállalkozhatott, aki, mint Szabó István, a levéltári anyag teljes ura és akinek alkalmá volt egy kisebb területen a felmerülő kérdéseket alaposan megismerni. Talán mai problémáink ideáig nyúló gyökérezete teszi, hogy, úgy érezzük, a további kutatás számára összezsúfolt problémák és lehetőségek a fejezet kereteit szinte szétfeszítik. Nagy érdeme Szabónak, hogy elsőnek mutatott rá arra a fontos szerepre, melyet a magyarság országa újranevesítésében játszott, s ezzel csökkentette abból az egyoldaluságból eredő és a külföldi irodalomban is meghonosodott torzításokat, melyek az idegen telepítések kizárólagos vizsgálata folytán keletkeztek. Figyelemreméltóak, éppen az idegenek jelentőségének szokásos túlértékelését illetően, a bevándorlók anyagi, erkölcsi és minőségi színvonaláról közölt adatai. Az olvasónak az az érzése, hogy annak a mérhetetlen összegnek, melybe az államnak

a külföldi telepések meggyökereztetése került, egy kisebb töredéke is elegendő lett volna hasonló eredmény eléréséhez a klimához, körülményekhez szokott öslakosság fokozottabb bevonása esetén.

Bár minden kor önmagából megértendő egész, és a magyarság XVIII. századi aléltsáágával, a nemzet fogalmának rendi szemléletlen keresztül a nemességre való összezsugorodásával megmagyarázható népünk szenvedő magatartása az idegen paraszt-tömegek beözönlésével szemben, a mai kutató már megállapíthatja, hogy az újrapépesítés e külföldi feltöltés nélkül is megoldható lett volna. Hatalmas belső népmozgalom lehetőségei rejlettek ugyanis földtelen zsellérségünk jobbágytelekre ültetésében. A külföldi telepések behozatalának kezdetekor tudniillik 60–70 zsellér jutott 100 jobbágyra, s ezt az arányt tovább rontotta a majorsági cselédség állandóan növekedő száma. Az elmulasztott lehetőséget parasztságunk mai szociális viszonyai szempontjából értékelve, szomorúan kell tudomásul vennünk Szabó megállapítását: »A XIX. század első felében a zsellérség tömege már felébe nőtt a jobbágyágnak, vagyis a XVIII. század nagy földbősége és népesítési mozgalma elmúlt a nélkül, hogy e nagy parasztréteget, amely nem jövevény volt, hanem régi lakója az országnak, sőt nagy részében magyar, kimozdította volna társadalmi helyéről.« Ha még azt is megemlíjtük, hogy a szerződéses idegen jobbágyok mennyivel jobb helyzetbe kerültek a régi lakossággal szemben, elképzelhetjük, mennyi lehetőség veszett el a magyarság számára a megkövesedett rendi szemlélet és saját cselekvő kezdeményének hiánya miatt.

AZ ORSZÁG ÚJ NÉPI KÉPÉNEK kialakulását vizsgáló kutató előtt különösen erdélyi viszonylatban mutatkoznak nagy hiányok. Meginduló település- és népiségtörténeti részletkutatásoknak kell vidékenként haladva, aprólékosan tisztázni a nemzetiségi átvedlés egyes fokozatait, a különböző fajú népek egymás mellett élésének törvényszerűségeit. Bár e kérdéseket valójában csak akkor ismerhetjük meg, ha tisztán tudományos vizsgálati tárgyként nézzük őket, nem tagadhatjuk, hogy napjainkban aktuális jelentőségük is van. Éppen ezért kell ismét hangsúlyoznunk, hogy e vizsgálódások célja csakis az önismeret és nem az önáltatás szolgálata lehet. Legyenek e kutatások eredményei bármilyen leverőek is, a népi elzárkózás általános szabályait ismerve, már most nyugodtan állíthatjuk, hogy az erdélyi magyarságnak visszaadják a legnagyobbat: saját népi erejének, ellenállóképességének tényeken alapuló biztos tudatát. Erdélyi magyarjaink multban történt elnemzetietlenedéséről napjainkban közösen forgó óriási számok hallatára a historikus nem tehet mást, mint hogy kérje közönségünket: ne álljon meg a felszínes általánosításoknál, hanem, ha fajtánk e létkérdése felől tájékozódni óhajt, fogadja el a népiségtörténet vezető kezét.

Egész sereg kérdés tolul a szájra, új gondolatok támadnak, rejtett összefüggések világosodnak meg *A magyarság életrajza* olvasása közben; folyóiratunk azonban nem vállalkozhatok még egy olyan kitűnő munka részletes szakszerű méltatására sem, mint Szabó

István könyve.¹⁷ E sorok célja csupán az, hogy felhívja a figyelmet önismeretünknek új útjaira és azokra a fontos eredményekre, melyeket egy tudós szakember évek kutatómunkája során kiérlelve, most kerek egészé csiszolva, népe használatára bocsát. Szabó eddigi dolgozatait is szakirodalmunk nagy nyereségeként könyvelhettük el, új munkájának jelentősége azonban túlnő a szakkörök zárt világán és az egész nemzethez szól.

Talán századok óta nem volt nagyobb szükség arra, hogy nemzetünk minden vonatkozásban tisztába jöjjön önmagával, mint ma, amikor a holnap annyi bizonytalant és ismeretlent rejt magában. Ezért tartjuk különösen jelentősnek, hogy Szabóban olyan ember adott a nemzet kezébe tájékoztatót népisége multjáról, akinek munkásságát – idegen bírálóját idézzük – »izzó hazaszeretete ellenére« is »nemes tárgyilagosság« jellemzi. Holnapot fürkésző tekintetünk ma még a bizonytalanság ködébe vész, de ha felszakad a fátyol, bármi előtt álljunk is, tudnunk kell, hogy multunk mire kötelez. »Valamely nép annál bizonyosabban tartja meg magát bármilyen jövőendő számára, minél tudatosabban viseli és éli a maga népiségét. Nem más népek lendülő vagy hanyatló sorsa a mienk, hanem valóban csak a magunké.« S ezt a tények tiszta tudatán alapuló önismeretet és magyarságtudatot igyekszik munkálni Szabó új könyve.

*A magyarság életrajzá*nak jelentősége azonban a további kutatás számára sem kisebb jelentőségű. A magyar népiség-történet első szintézise a problémák rendszerezésével megmutatta a hiányokat és a követendő utat. Világosan látható, hogy az eddig előtérben állott népesedéstörténeti kérdések mellett fokozottabb figyelemmel kell lennünk a népiség nehezebben érzékelhető egyéb jelenségeire is. Szabó összefoglalása bizonyítja azt is, hogy a magyar népiség kutatása közben nem nélkülözhető, a százados együttélésből adódó hatások miatt, nemzetiségeink életviszonyainak alapos ismerete. Ezt a feladatot, minthogy utódállamaink történetírása az ilyen kérdések tárgyilagos vizsgálatára nem vállalkozik, a magyar népiségtudománynak kell ezután is megoldania. *A magyarság életrajzá*nak jelentősége kétségtelenül a problémák felvetésében és indításaiban van, bár számtalan helyen, éppen szerzője nagy tájékozottsága és széleskörű érdeklődése révén, az egyéni kutatások frissességét érezzük eredményein. Meggyőződésünk, hogy a további kutatásnak – így a megindítandó erdélyi kutatásnak is – hasznos szolgálatokat tett az alapjelenségek tisztázásával és mindig biztos kiinduló pontul szolgál.

Népiségtörténetünk önmagához segíti vissza népünket. A magyarságismeret felelősségteljes munkájából nekünk erdélyieknek is részt kell vállalnunk. Ezt kívánja erdélyi tudományos életünk érdeke és ezt várja az egész nemzet tudományosságunktól.

JAKÓ ZSIGMOND

¹⁷ Könyvének az asszimilációról szóló részei különös érdeklődésre tarthatnak igényt. Méltatásukat, bármilyen hálás feladat lenne is, kénytelenek vagyunk mellőzni, s így az érdeklődőket szerzőnknek a Hitel ezévi folyamában (33–17. l.) erről a kérdéstről megjelent kitünő összefoglalására utaljuk.

»PAX BRITANNICA«

HONGKONG ÉS SZINGAPUR, a brit birodalom két bevehetőnek hirdetett és akként elkönyvelt sarokpillére, amikor úgyszólván ellenállás nélkül elesett, sokan kiáltottak fel, kezüket összecsapva: »Hát mindez a nagy brit hatalom csak ilyen kártyavárakra, ilyen blöffre volt felépítve?«

A meglepettek és kérdezők közül csak kevesen sejtették, hogy e felkiáltással ébenséggel a hatalom problémájának kulcsát érintették. Minden hatalomnak kezdete és vége a »blöff«, mert minden hatalomban a kisebb erő uralkodik a nagyobb fölött. Mennél nagyobb a hatalom, relatíve annál gyengébb: a hatalmas, a parancsoló annál több önkéntes engedelmességre, hűségre, kötelességteljesítésre van ráutalva. És mégsem igaz, amit a száraz, hűvös racionalista gondolkodó mond: *Oboedientia facit imperantem*: Nem az engedelmisség teszi a parancsolót naggyá: hanem engedelmisséget vált ki az, hogy ő parancsolni tud és mer. Valóban hatalmas csak az lehet, akinek tekintélye van s nem azért van tekintélye, mert engedelmeskednek neki: hanem azért talál engedelmisségre, mert tekintélye van. Az, hogy valakinek tekintélye van, nem állapot, hanem tulajdonság. A tekintélyes nagyember, a született vezér elindul pusztá kézzel s a fegyveres sokaság megindul utána, vagy szétbomlik előtte és eldobja fegyvereit.

De éppen ezért: hatalmas csak az lehet, aki mindig előremegy. Aki megáll, már hátrálni látszik. A birodalmak életében is így van ez. Egy birodalom felépül, mert szükség van rá, mert hivatása van. Ez a hivatás mindig: civilizáció, mindig rend és béke. Minden birodalom célja a béke, de eszköze a harc. A birodalom népek hazája. Aki birodalmat épít, nem magának épít, hanem azoknak a »hódolt« népeknek, akik a kész házban békésen lakni fognak. Nekik kell a béke, nem annak, aki a békét hozza, mert a békét nem hozza és nem tartja fenn más, csak a kard. S ezért, aki békét akar, aki hivatásának érzi a birodalom-építést, az sohasem teheti le a kardot: nemcsak kezéből nem teheti le, de lelkéből sem. Mert aki lelkéből kiejtette a kardot, annak könnyen kiütik a kezéből.

Ezért minden birodalomépítő népnek magának a béke nem cél, hanem »végcél«, mítosz, ideál, utópia, amely a végtelenben van, amelyért szüntelenül harcolni kell. A birodalomépítő nép csak addig jogosult az uralomra, amíg kardjával igazolja a maga hatalmi igényét, amíg bizonyítani tudja, hogy kardjára szükség van és nem hiába van rá szükség. Hatalmát csak a szolgálat igazolhatja, amelyet e hatalom másoknak, a nem hatalmasoknak, a védelmére, békére rászorultaknak tesz. Minden birodalomépítő nép elveszett abban a pillanatban, amikor már maga akarja élvezni a béke áldásait, amikor babérjain pihenni akar. Ettől a pillanattól fogva lassan megfordulnak a relációk: a birodalomépítő pihen, élvezi a békét és másokkal, alárendelt népeivel védeti meg magát, azokat küldi a harcba. S hogy ezeket a biztonság illúziójában megtartsa, számukra vára-

kat, falakat, erődöket, mutatós, monumentális védelmi műveket, félelmetesnek látszó hadihajókat épít. A tényleges harc állapotából átlép a szimbolikus harc állapotába. A hatalom elsáncolja magát a blöff mögé. A körforgás be van fejezve. És jön a vég, abban a pillanatban, amikor valaki elég merész lesz arra, hogy kétségbe vonja létét a hatalomnak, amelyben még mindenki hisz, amelynek egekbe nyúló Gessler-kalapjai előtt még mindenki önkéntelenül fejet hajt. Az angolok – nagy birodalomépítők – jól tudják ezt. A »blöff« (*bluff*) angol szó s *To call the bluff* azt jelenti: leleplezni a blöfföt. Ez történt Hongkongban és Szingapurban. S a Caudillonak csak egy szavába kerülne, hogy ez történjék – Gibraltárban is.

FELTŰNIK, hogy a brit birodalom öt világrészben áll harcban ellenfeleivel, de az angol katonák, úgyszólván nincsenek sehol. Pedig negyvenötmillióból csak telnék egyetmás. Csak angol generálisok vannak – rosszak – s angol admirálisok – még rosszabbak –, de egyébként az angol haderő kezdettől fogva csak szimbolikusan vesz részt a háboruban. *Bella gerant alii...* Lengyelek, franciák, belgák, hollandusok, norvégek, szerbek, görögök, oroszok, ausztráliaiak és újzélandiak, arabok, gurkák, patánok, szikkeek, malájok, kínaiak, négerék, csehek, – még zsidók is harcolnak értük. Ők nem harcolnak, csak harcoltatnak és uszítanak. Vajjon nem ugyanaz ez, mint a római birodalom végső ideje, mikor a »római« hadseregben már mindenféle katona volt, csak épen római nem? Róma már csak hadiutakat és erődöket épített, erődöket a *limes* mentén: nem gondolva arra, hogy az erődök mindig csak annyit érnek, mint az emberek, akik azokat védik.

A római *limes* mítosza rég szertefoszlott. Sorsán tűnődve mondogta egy magyar tudós, – *Alföldi András* – az ókor buvárainak egy brüsszeli értekezletén: »Férfiak, nem falak teszik az államokat«. Akkor még állottak Franciaország és Belgium híres védfalai. De még nem állottak, amikor egy közkatona az első világháború egy lövészárkában ezeket a szavakat róttá papírra: »Száz ezer ágyú sem biztosíthatja győzelmedet, ha katonáid nem mernek rohamra menni, ha a döntő pillanatban nincs szívük életüket kockáztatni és farkasszemet nézni a halállal.« *Benito Mussolini* volt ez a katona és lelkében egy birodalomépítő géniuszt bontogatta sasszárnyait.

Az erődök, Maginot-falak pszichológiája hamis. Ezt ma már minden átlagos újságolvasó tudja. Hamis, mert a biztonság illúzióját kelti s elaltat, ahelyett hogy felébresztene. Pedig a védőőrségnek ébren kell lennie. Az esendő Franciaország rémitő és mégis mily igaz karrikaturáját rajzolta meg a maga utolérhetetlen stílusában *Oswald Spengler*: »Az előregedett verekedő, aki, sok hőstett után, a világ legnagyobb aranyhegyével a háta mögött, állig fegyverben és minden elképzelhető hadiszerrel körülaggatva, nehéz fegyveres szolgálkkal övezve és minden még tegnapi bajtársát segítségül hívogatva, várkastélyá kiépített házából reszkette néz ki az ablakon és minden jóformán fegyvertelen szomszéd láttára eszeveszett rémületbe esik: ez a *grande nation* vége.«

Valóban a »grande nation« haditetteiről két év óta – számos dünkircheni kérdőjel ellenére – még az angolok is vállvonogatva beszélnek. Pedig ők sem esnek nagyon messzire ettől a karrikatúrától. Hiszen az ő Maginot-falaik már sokkal régebben épültek: »Dreadnaught«-oknak hívják azokat. A *dreadnaught* nem harcieszköz, hanem szimbólum. Szimbóluma egy szellemiségnek, amely nem akar harcolni, csak félelmetes látszatokat kelteni, elijeszteni. »A feet in being«: a flotta csak azért épül, hogy *legyen*, hogy pusztán létevel útját állja a háborúnak, – ezzel nyugtatták meg a békéjét – és pénztárcáját – féltő pacifista angol polgárt, amikor Lord Fisher hozzáfogott a nagy csatahajó-flotta felállításához. S valóban a rettentően költséges, évekig épülő és percek alatt elsüllyedő *dreadnaught* csak addig ér valamit, amíg nem kell harcbavetni. Addig, amíg elég, ha ragyogó páncéltornyait csillogtatja az óceáni napsütésben, mialatt imponáló flottaparádékra és – végső esetben – flottatüntetésekre felvonul, hogy a »benszülött« lakosságot valahol megfélemlítse és jobb erkölcsökre tanítsa. (Az angolnak minden más nép: »benszülött« – *native*.) Fedélzetén nem katonák gyakorlatoznak, hanem világjáró sportemberek, távoli exotikus kikötők tarka, korcs lakosságának ezerszer megbámult reklámhősei. Ma már inkább vannak otthon a mozihíradók vásznán, mint tengeri csaták füstfelhőiben. S ha a mozgófénykép technikája már akkor mai színvonalán lett volna, talán sohasem is épültek volna fel a dreadnaughtok. Mennyivel olcsóbb és elmésebb lett volna őket csak modellekben megkonstruálni s mozigyárak műtermeiben lefényképezni – s az eredmény ma körülbelül ugyanaz lenne.

S még a dreadnaughtok sem voltak sehol, amikor Lord Salisbury, a századvég angol miniszterelnöke és külügyminisztere így fogalmazta meg az angol külpolitika vezető szempontját: »Azok a mi szövetségeseink, akik fenn akarják tartani a területi birtokállomány jelenlegi felosztását, *anélkül, hogy vállalják a háborús döntés félelmetes kockázatát*. Szövetségeseink azok, akikben a béke vágya él és jóakarata. Ime a birodalomeszme az elkorcsosulás stádiumában: béke, a háború kockázata nélkül! A megfáradt harcosok filozófiája ez: a késői Hellas és a késői Róma rokkant hedonizmusa árad belőle. Mi értelme még a harcnak, amikor már mindenünk megvan? Itt az ideje, hogy fáradalmaink gyümölcseit békében élvezzük. Úgyis rövid az élet. Örült, aki itt még verekedni akar! A szolganépekre vigyázni – belőlük s pénzünkéből zsoldos rendőrség is telik. Azontúl elég lesz mindenkivel jónak lenni, aki veszélyes lehetne. Ha szükséges, meg kell vesztegetni az idegen kormányokat – s ha mégis megvesztegethetetlenek lennének, akkor – ellenzékeiket kell megvesztegetni s belülről kell aláásni a hatalmukat.

Innen a harcot elunt, békeszerető, gazdag, hedonista nép diplomáciájának, külpolitikai propagandájának összes ismert módszerei. Innen a »világnézetek háborúja«! A veszélyessé válható idegen kormányt el kell választani népétől, hogy megbuktatható és bérencekkel vagy pipogya és tehetetlen »jóakaratú« kormányokkal kicserélhető legyen. Ezért: »demokratikus« propaganda, ezért »pacifizmus«, »antimilitarizmus«. Ezért »harc« a kis népek szabadsá-

gáért, ami a valóságban nem egyéb, mint lázadás, belháborúk szítása az ellenfél táborában. A temperamentumos francia hazafi, *Léon Daudet*, egyszer kimondta egyenest: »A demokráciát kívánom Németországnak, mert a döghalált kívánom neki!«

»AZOKNAK, akik hiszik, hogy a brit birodalom, a Gondviselés pajzsa alatt, a jóság uralmának leghatalmasabb eszköze e világon«: így dedikálta a távol kelet problémáinak szánt híres könyvét a brit imperializmus fényes hagyományainak talán utolsó nagy hordozója, Lord *Curzon*. Az antikváriusok ma nyugodtan félretehetik polcaikon e könyvet: azok, akiknek szól, már nincsenek sehol. Az angolok, akik birodalmuk minden részében visszavonulót fujnak s mindenütt azt várják, hogy »védenc« népeik a maguk véréen tartóztassák fel a birodalom ellenségeit, mielőtt elérhetnék a brit szigeteket: nyilvánvalóan maguk sem hisznek többé a saját birodalmukban. Hiszen ahelyett, hogy abban a béke őrei lennének, mindenütt csak úgy állanak még, mint gyujtogatók: menekülésre készen, de tücsóvával a kezükben, hogy a »felperzselt föld« sztratégiájával állítsák meg a hódítót, aki – a békét hozza.

Mindennek a politikának a célja és legitimációja: mindenáron távoltartani a háborút a brit szigetektől s ezzel megóvni az angol békét, a *Pax Britannicát*. Lám, milyen szép grafikus tisztasággal rajzolódik ki ebben az a fordulat, amely a nagy birodalomépítő korszakra a hanyatlás, a dekadencia korszakát következteti. Azelőtt a Pax Britannica azt jelentette, hogy Anglia saját harcos áldozataival biztosította hódolt és védenc népeinek a békét. Ma ezt jelenti: mindenki harcoljon és áldozza fel magát azért, hogy Anglia megtarthassa a maga kényelmes életének békés örömeit. Az egykor rettegett és tiszteletreméltó hősből öreg napjaira százalmas parazita lett és ennek a tipikus életfordulatnak a lélektanához hozzátartozik az is, hogy az angolok ezt maguk nem is veszik észre. Annyira megszokták azt a gondolatot, hogy rájuk szüksége van a világnak, hogy ők, mint a béke őrei a világ népeinek értékes szolgálatokat teljesítenek, hogy még ma is egész jóhiszeműen gondolják: a világ, ha elpusztul is, jól jár, ha csak ők életben maradnak. *Who lives if England die? Who dies if England live?* (Ki él, ha Anglia meghal? Ki hal meg, ha Anglia él?) –kérdezte a költő, aki a veszélyes élet kockázatait vállaló népre, a férfiak és hősök Angliájára gondolt, arra a népre, amely a maga életének latbavetésével védte a mások életét. A mai Anglia, a »comfort«, a kényelmes élet népe, a harc elől mindenki más áldozatai árán menekülő nép azonban egész jóhiszeműen hiszi, hogy a költőnek még ma is igaza van.

Ennek a mai »pacifista« angol politikának utolsó kétségbeesett sakkhúzása az a leoninus szerződés, amely az egész Európát a Szovjet-imperializmusnak szolgáltatja ki. A Szovjet valóban harcol és így nyilvánvalóan szerzett bizonyos jogcímet arra, hogy az ő véráldozatai árán még relative békében élő szövetséges elismerje az ő birodalomszervező igényeit. Wintson Churchill persze ép oly kevésse bolszevista, mint ahogy I. Ferenc király nem volt mohamedán – s

így egyáltalában nem ég a vágytól, hogy a német birodalom helyett az orosz birodalmat »üdvözölhesse« a Csatorna innenső partján. De ő nem is a bolsevista tábornokokkal, hanem »Idő tábornokkal« kötött szövetséget és jámbor szívvel reméli, hogy mielőtt a háború újból elérhetné a Csatorna partját, a hadviselők kölcsönösen úgy felfalják egymást, hogy győzők nem lesznek közöttük, csak legyőzöttek.

Az európai kontinensre akkor majd a teljes pusztulás halálos örök békéje – az egyetlen örök béke! – borul s nem lesz többé senki, aki az angol szigetvilág békés életét megzavarhatná. *Solitudinem faciunt, pacem appellant*: a rómaiaknak tett eme szemrehányást Tacitus egy brit törzsfő szájába adja. A méltatlankodó késő utódainak reményei szerint most ez lenne a *Pax Britannica* végső diadala. S akkor a week-endje örömeihez megnyugodott szívvel visszatérő, békeszerető angol polgár majd elégedetten mondhatná el a vele rokonlelkű költő, Heine, szavaival: *Ich lebe und bin noch stärker, als alle Toten sind!*

OTTLIK LÁSZLÓ

PARASZTSÁGUNK LEGÚJABB ALAKULÁSA

A MAGYAR TÁRSADALOM története során sohasem formálta ki teljesen és mélyen a koronként időszerű európai társadalomrendszereket, hanem mindig megtartott bizonyos különvalóságot és legtöbbször valamelyes hátramaradást. A hűbéri alakulás korában Szent István királyi szervezetéből és a magyar nemzeti közösségekből olyan magyar hűbériség fejlődött ki, amelyről ma is vitatják történetkutatóink, hogy hűbériség volt-e vagy nem. Hasonlóképpen rendi strukturánk. A magyar rendiség széles nemesi rendjével, nemesi vármegyéjével, az *una eademque nobilitas* elvével és valamelyest mindig racionális uralomtartásával, ha nem is gyökeresen, de lényegesen különbözött a nyugati rendi szerkezettől. Amikor pedig a nyugati országokban polgári osztályszerkezetté váltott át a rendi társadalom, a magyar társadalom továbbra is megtartotta sajátosságosan racionális uralmi szerkezetté alakult rendi strukturáját. Amikor századnyi késedelemmel mégis fölbomlott a magyar rendiség, a mi polgári-kapitalista strukturánk nem számolta föl teljesen a rendi képződményeket, hanem – csak mintegy rá-nőve azokra – sajátosságosan rendies társadalomszerkezetet alakított ki.

Így volt ez az első világháború utáni ujjaépülésben is. A konzolidálódás egy liberális-demokrata elveken nyugvó kapitalista-polgári társadalmat épített ki, távolról sem rombolta azonban le azokat a rendi képződményeket, amelyek, mint a parasztság és a nagybirtokos úri vezetőréteg, már meglehetősen idegen testek voltak az európai társadalomban. Társadalmunk e tegnapi korszakában a magyar nép tömege – mind vezetőrétegünk gerince, mind dolgozó népünk zöme – bár gazdasági szervezetében a kapitalizmus rendje szerint rétegződött, társadalmi formáiban rendiesen kötött, privilégizált vagy leszorított állapotban élt. Fönntartás nélküli teljességgel csak legnagyobbbrészt idegen eredetű városi népességünk képviselte a polgári társadalmat. A megfelelő osztályhelyzetben, de konzerválódott rendi társadalmi formákban élő magyar rétegek csak közeli érintkezésbe kerültek e tisztán polgári elemekkel és kezdtek hasonulni hozzájuk.

Miután a teljes hasonulásnak minden oka és némely föltételei is megvoltak, ez a hasonulás bizonyára végbemegy, ha európai változások bele nem szólnak az így megindult társadalomalakulásba. A változások azonban bekövetkeztek és mielőtt teljessé válhatott volna a polgári társadalomszerkezet kiképződése, új irányba, új korszakba fordult társadalmunk alakulása.

Ámbár a szegedi ellenforradalom már elindult a népi-nemzeti-szociális átalakulás útján, mégsem lett belőle fasizmus vagy valami hasonló magyar rendszer, hanem a jellemzett rendies kapitalista-polgári szerkezet épült ki a konzolidáció éveiben. Csak a fasizmus, méginkább a nemzeti szocializmus európai szerepre való emelkedése

keltette újra életre az ilyenfajta irányzatokat. A Gömbös-kormányzattal kezdődött ez a korszak. *Gömbös Gyula* romantikus egyénisége juttatta uralomra a magyar társadalomban is a fasiszmusnak és a nemzeti szocializmusnak megfelelő politikai elveket és az ő kormánya szabadította fel az addig hátraszorított ellenforradalmi tényezőket, nem különben a fiatalabb nemzedékek népi törekvéseit. Az utána következők ugyan már nem jártak az élén ennek az irányzatnak, azonban társadalmunkban már megindult az átalakulás és kormányzatunk kisebb-nagyobb tartózkodással követte e »korszerűsödést«.

Az átalakulás bizonyos mértékű elmélyülését jelzi, hogy nemcsak a megfelelő politikai törekvések kaptak erőre, tehát a fajvédő mozgalom, a kormányzópárt jobboldali szárnya, s az ellenzéken különféle közép- és szélsőjobboldali frakciók, hanem a közvéleményben és az irodalomban is a különféle népi törekvések előtérbe kerültek. Újra erőre kapott *Szabó Dezső* szenvedélyes hangja és hatása nemcsak azoknál lobbant fel újra, akik a háború után esküdtek rá, hanem méginkább a fiatalság soraiban. S mellette felsorakoztak a népi eszme hasonlóan nagyhatású képviselői, mint a falukutatásból kifejtett népi irodalom egész csoportja *Németh László*-val és *Veres Péterrel* az élén, továbbá *Karácsony Sándor* a magyar világszemlélet vízióival és *Györffy István* a magyar néphagyomány hirdetésével. A kormányprogrammá lett jobboldaliság, az ellenzéken agitáló nyilas politikai eszme, továbbá az irodalmi mozgalom formájában előretörő népi eszme távolról sem voltak azonosak, azonban végsőleg egyformán szembefordultak a liberális-polgári eszményekkel és politikai elvekkel, hatásuk tehát együtt jelentkezett a közvéleményben, mint az attól való elfordulás. Ennek megfelelően messze háttérbe szorultak a különböző baloldali törekvések és mozgalmak, a polgári demokrata politika éppenúgy, mint a szocialista mozgalom. A *Márciusi Front* irodalmi-politikai mozgalmában még benne volt egy baloldali radikalizmus lehetőség, erőteljesen rezonált is rá ez az oldal, fölbomlása után azonban tökéletesen elszigetelődtek ennek az oldalnak a mozgalmi. Így az utóbbi évjáratok értelmiségi ifjúsága már föltétlenül a jobboldali-népi eszme hitében és tiszteletében nőtt fel.

Mindez együttvéve sem jelenti azonban, hogy a magyar társadalom forradalomszerűen vagy csak dinamikus fejlődéssel is átváltott volna egy merőben fasiszta vagy nemzetiszocialista rendszerre. Csak megindult az ilyen irányú átalakulás a Gömbös-kormányval, s az azóta bekövetkezett európai események hatására méginkább erősödtek és kiterjedtek az ilyen irányú törekvések. Tehát még napjainkra sem formálódott ki egy teljesen fasiszta vagy nemzetiszocialista magyar társadalomrend, annyi azonban megtörtént, hogy a liberális-polgári rendszer alaposan háttérbeszorult. Nemcsak a törvényhozás alkotásaiban és a kormányzat gyakorlatában, hanem társadalmunk egész üzemmenetében is. Ugy jellemezhető tehát társadalomalakulásunk mai állapota, hogy a liberális polgári struktúra korszaka egyelőre lezárult, s alakulóban van a fasiszta-nemzetiszocialista rendszerhez hasonló magyar struktúra kialakulása. Ez a

»korszerűbb« társadalmi rend természetesen a mi esetünkben sem jelent gyökeresen új gazdasági szervezetet és gazdasági rétegződést, mint a fasiszmus vagy a nemzeti szocializmus esetében sem. A gazdasági átalakulás annyi, hogy a liberális kapitalizmusból állami ellenőrzés és irányítás alá került kapitalizmus lesz, ez azonban nem jelenti azt, hogy magában a társadalom szerkezetében ne járna gyökeres átalakulással. A társadalomfejlődésben alapvető különbséget jelent egy demokratikus-liberális polgári struktúra és egy tekintélyi-népi fasiszta rendszer, annak ellenére, hogy lényegében hasonló gazdasági viszonyokon épül. Ilyen átalakulás tehát mindenestre új korszakot jelent egy nép társadalomfejlődésében.

Ha a politikai nyilatkozatokat tartjuk szemelőtt, az új struktúra már mélyen átszötte társadalmunkat, s azt mondhatnánk, hogy mélyen benne vagyunk az új korszakban. Ám ha a társadalom tényeiben, a társadalmi üzem aprómunkájában keressük az új korszak objektiválódott valóságát, éppen csak nyomokat és törekvéseket találunk, nem pedig egy megvalósult új szerkezetet.

A »NÉPI« KÖZÉPOSZTÁLY

FIGYELEMREMÉLTÓ, hogy szinte csak társadalmunk közép-rétegére korlátozódik az átalakulás, arra a furcsa képződményre, amit középosztálynak szokás nevezni. Igaz, hogy ez társadalmunk egész üzemmenetének az átalakulását jelenti, mert ennek a rétegnek a kezében van egész társadalmunk közvetlen vezető-szervező hatalma. Ez a réteg tehát valóban átalakult. »Úri« középosztályból »népi« középosztályá formálódott. Ez az átalakulás nem gyökeres, de jelentékeny. Az »úri« középosztály az állam, egyház és a nagybirtok adminisztrációját végző hivatal és kisebbszben a középnagy földbirtok gazdasági alapjaira támaszkodva rendiesen védett és zárkózott helyzetet tartott fenn társadalmunkban, különös érzékkel vigyázva azokra a konvenciókra, amelyek magasabbrendűségét, vezetőszeropét voltak hivatva biztosítani nemcsak a parasztság és a munkásság, hanem a polgárság irányában is. Most annyit változott ennek a rétegnek a magatartása, hogy mind gazdasági alapjaiban, mind társadalmi szerepében engedett zárkózottságából, féltőn vigyázva most is azonban arra, hogy vezetőszeropé és »magasabbrendűség« áldozatul ne essék. Tehát tömegesen vonult be a magánvállalkozásba és a szabad értelmiségi pályákra s népbarát érzülettel keresi a közeledést a nép, a parasztság felé. Ebben a kitárulásban a régebbi stílusú polgársággal szembe polgárellenes és antikapitalista jelszavakkal fordul, a parasztság és a munkásság felé pedig népi nacionalista és népi szociális elvekkel közelít. A népivé alakulás tehát egyfelől a polgári liberális eszményekkel és elvekkel való gyökeres szembefordulást jelenti – a liberális rendszerben hovatovább hasonulni kellett volna –, másfelől pedig népi-faji együttérzést és vezetői felelősséget a parasztság-munkásság felé – a tegnapi rendszerben nem volt jelentősége ilyen kapcsolatnak. Szembeötlő tényekben két jelenség észlelhető ebből az átalaku-

lásból: az antiszemitizmus és a népbarát lelkesedés, illetve parasztrajongás. Az *antiszemitizmus* azonban érezhetően nemcsak a korszerű fajvédő-nacionalista magatartást jelenti, hanem a mélységes szembefordulást a zsidóságképviselte liberális polgári rendszerrel, amelyben mind többet és többet kellett volna veszteni a középosztálynak. A *parasztrajongás* pedig ismét nem egyszerűen a népi közösségérzés föltámadása, hanem a parasztságnak, mint népi alaprétegnek, nemzetfenntartó dolgozónépnek és helyzetében megnyugodott, jól vezethető tömegnek a megtartására való igyekezet. Végül a középosztály népi átalakulása elsősorban önvédelem, egy rendiesen védett vezetői helyzetnek a megtartására való igyekezet. Ezért bár a népi szolidaritás és felelősségérzet jelszavai járnak elől az átalakulásban – kivált a fiatalabbak közül nem kevesen őszintén vállalják is ezeket az elveket –, a megvalósulásban inkább az önvédelem érvényesül, mint a hangoztatott követelmények teljes megvalósítása. Ez az aránytalanság ad tápot a radikálisabb népi politika további követelményeinek, a földreform és a fenntartás nélkül népi vezetőréteg követelésének.

Az átalakulás élén járó réteg, a »népi« középosztály természetesen törekszik a parasztság és a munkásság megfelelő átalakítására is, igyekeztvén egy jólszervezett, népi-nemzeti tudattól átfűtött dolgozóréteget formálni belőlük. A parasztság vonatkozásában különösen azt jelenti ez az igyekezet, hogy konzerválni, sőt vissza-parasztosítani igyekszik a népivé lett középosztály a paraszti hagyományaiából és népi helyzetéből már-már kilépő parasztságot. Tehát ennek az újfajta népnevelésnek minden igyekezete az, hogy egy vegetatív nyugalomban élő, népkultúrát tápláló és a népi jelleget őrző alapréteget formáljon újra a parasztságból, szóval, hogy újra valóban parasztság legyen, amelyből kiválasztott egyéneiben megújhadják a középosztály. Majdnem pontosan az az eszmény ez, amely a késői rendi századokban valóság volt a magyar társadalomban avval a különbséggel, hogy lenézés és lebecsülés, pontosabban leminősítés járt a parasztságnak abban a viszonyban, most pedig ellenkezőleg fölmagasztálás, dicsőítés és ennek megfelelő lelkesedés. Ilyen értelmű parasztrajongás alapján objektív érvényüvé lett most már a középosztály részéről a parasztság felé néhány jól kivehető kötelező magatartás. Először is mindent megtenni a konzerválás érdekében. Tehát ápolni a néphagyományokat, tisztelni és hirdetni a népkultúra műveit, s igyekezni nemcsak megmenteni az állományt, hanem újabb termelésre és alkotásra serkenteni a parasztságot. Másodszor szociális érzéssel kezelni ennek a népnek az ügyeit, nem fönntartás nélkül ugyan, de mindenestre addig a határig, ameddig egy jobb és könnyebb paraszti élet megkívánja. Harmadszor pedig biztosítani a kiemelkedő paraszttehetségeknek a kiemelkedését, ösztöndíjakkal, kollégiumokkal és a népi tehetségeknek kijáró megkülönböztetett figyelemmel.

Ilyen körülmények között különösen érdekes, sőt izgalmas kérdés, hogy maga a parasztság hogyan reagál magára az átalakulásra, s arra a megkülönböztetett figyelemre és érdeklődésre, amely feléje irányul társadalmunk magasabb tájairól.

A SZABAD PARASZTSÁG KÉT KORSZAKA

A MAGYAR PARASZTSÁG társadalomalakulása a jobbágyság korszaka után két jellegzetes szakaszt futott be.

A fölszabadulás utáni egy-két nemzedék még örökségül hozta magával a jobbági-paraszti társadalmi formákat, tehát változott helyzete ellenére is hagyományosan paraszti állapotban élt. Bár a helyzet, amelybe került egy alapjaiban kapitalizálódott gazdasági rend és egy fölszínen polgáriasodott társadalom volt, a fölszabadult parasztság a hagyományok erejénél és a százados szokásszerű gyakorlat tehetetlenségénél fogva ebben az új helyzetben is parasztként illeszkedett be. Noha most már birtokos kispolgárrá lett a volt telkesgazda, akinek minél sikeresebben árut kellett volna termelnie, s most már bérmunkássá lett a volt zsellér és uradalmi cseléd, akinek a munkapiachoz kellett volna igazodnia, mindkét parasztréteg továbbra is paraszti elvek szerint végezte termelő munkáját, és továbbra is benne maradt külön paraszti társadalmában és népi kultúrájában. Ebben a korszakban tehát – nagyjában a századfordulóig, nagyon sokhelyt azonban egészen a világháborúig – nem változott a paraszti munkaerkölcs, nem csökkent a népszaporodás, nem csökkent a paraszti népkultúra termékenysége és nem tört meg a parasztság lojalitása a társadalom felső rétegei irányában.

Ez volt a szabad parasztság első korszaka, amely olyan volt még a társadalom strukturájában, mintha nem is lett volna szabad a parasztság.

A gazdasági viszonyok további kapitalizálódása és az egész társadalmi környezet technizálódása és polgáriasodása azonban kikerülhetetlenné tette a paraszti társadalmi formák felbomlását. Ez következett be a következő korszakban, a szabad parasztság második korszakában. A birtokos parasztgazda az adott helyzetben nem kerülhette ki azt az átalakulást, hogy a piacra termelő kisvállalkozóvá legyen, a zsellér pedig, hogy a munkapiactól függő bérmunkás, mindez szükségképpen következett egyrészt az egész társadalom szerkezetének az átalakulásából, másrészt a faluközösségek fölbomlásából és a földnek kizárólagos magántulajdonba kerüléséből. Ezek a gazdasági változások ismét szükségképpen vonták maguk után az egész paraszti társadalmi strukturának a fölbomlását. A hagyományos technikával folyó, elmélyült és elsősorban az önellátást szolgáló termelés haszonratörő árútermeléssé lett, ez lehetővé és szükségessé tette a gépek és új munkamódszerek alkalmazását, a legelők feltörését, a talajjavítást stb., s itt már semmi nem állíthatta meg a megindult parasztiatlanodási folyamatot. Átalakult a paraszti munkaerkölcs, elszáradt a paraszti népkultúra és törést kapott a belenyugvó paraszti lojalitás. Megindult az a folyamat, ami egyre közelebb a kifejléshez ma is folyik parasztágunk életében.

A parasztság e jobbágyság utáni második korszakának tehát az az értelme, hogy a rendies paraszti társadalmi formák, követvén az egész magyar társadalom strukturaváltozását, fölbomlottak, s

ezzel a parasztság kiesett jól megkötött külön társadalma kereteiből. Szóval: a paraszttársadalom felbomlott és a nép, mely ebben a társadalomban élt, fokozatosan beleilleszkedik a nagytársadalom strukturájába. Még pontosabban: a parasztstruktúra feloldódott és a parasztság betagozódt az alapján polgári osztályszerkezetté alakult nagytársadalomba.

NEHÉZ ennek a második korszaknak az időbeli határait megvonni, mert az ország különböző vidékein – a megelőző alakulás különbözősége és az eltérő földrajzi, illetve közlekedési helyzet szerint – eltérő időben következett be az alakulásnak e második szakasza. Az előrehaladottabb fejlődésű vidékeken már századunk elején megindult a paraszttársadalom felbomlása, a hátramaradottabb tájakon pedig éppen csak napjainkban következett be ez a folyamat. Nagy átlagban mégis korszakhatárnak vehetjük a világháborút, azóta mindenesetre az ország egész parasztságában folyik ilyen értelmű átalakulás.

Ez az átalakulás jellemző ma is parasztságunk társadalomalakulására, tehát ebben a korszakában tart ma is a magyar parasztság. Korábban, a falukutatás idején, polgárosodásnak, polgárisodásnak neveztük ezt a folyamatot, miután nagyjában arról van szó, hogy a rendi társadalomszerkezetből polgári rendbe vált át a parasztság. Későbbi kutatások és a tárggyal való tüzetesebb foglalkozás nyilvánvalóvá tette, hogy ez az elnevezés nem pontos és legfőképpen félreértésekre adhat alkalmat. Nevezetesen kiderült, hogy csak a negatívum állapítható meg pontosan, nevezetesen az a tény, hogy a parasztság kiesik jobbágyi-paraszi társadalmi formáiból, fölbomlik a rendi-paraszi struktúra, s ezzel a parasztság föloldódik abban a szerkezetben, amely éppen érvényes az egész nagytársadalomban. Magát ezt a folyamatot pontosan »parasztiatlanságnak« lehetne nevezni, mint ahogy a német szociológia így is nevezi (*Entbäuerlichung*). Megfoghatatlanabb a változás pozitív része. Tehát az, hogy így parasztiatlansággá a parasztság, milyen struktúrába illeszkedik be, szóval, hogy parasztból mivé alakul át. Több körülmény teszi nehezen megfoghatóvá ezt a folyamatot. Egyrészt az, hogy az a magyar társadalom, amely az első világháború előtti és utáni évtizedben körülvette és asszimilálta a parasztságot, alapjaiban polgári társadalom volt, azonban nem mondható egyszerűen és nyugati értelemben polgári osztálytársadalomnak, mert nevezetesen rendi képződményei voltak és szerkezetében sokban rendies viszonyok maradtak érvényben. Ha tehát erre az időre vonatkoztatva mondjuk polgárosodásnak vagy polgárisodásnak a parasztság átalakulását, ezzel meglehetősen pongyolán jellemeztük a helyzetet. Méginkább ez a helyzet ma, társadalmunk újabb, mégkevésbé polgári korszakában. Éppen ezért, félreértések elkerülése és a nagyobb megértés érdekében, nem tehetünk mást, minthogy jelölhetjük egy szóval, bármily tökéletlennel is, az átalakulás negatívumát, pozitívumát ellenben csak esetenként és koronként való körülírással jellemezhetjük.

Parasztágunk újabb társadalomalakulása így egyfelől a *parasztatlanodással*, másfelől megközelítőleg a *polgárisodás* folyamatával jellemezhető. Kérdés azonban, hogy az egész magyar társadalom újabb alakulása nem fordította-e más irányba a parasztág társadalomfejlődését. Ez a főkérdése napjaink magyar társadalomalakulásának.

GAZDASÁGI TÉNYEZŐK

A GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK, amelyek társadalmunk egész szerkezetében jelentős változást idéztek elő, nyilvánvalóan parasztágunkat is érintették. Az irányított és ellenőrzött, egyszóval kötött gazdálkodás, ha nem is elsősorban és a legnagyobb mértékben, végül súlyosan beleszólt a mezőgazdasági termelésbe is. A termelés korlátozása és a termelési kényszer egynémely vonatkozásban, legfőképpen azonban az értékesítés kötöttségei: a beszolgáltatási kötelezettség, az árszabások és az eladás egységesítése, olyan kötöttségek a mezőgazdasági termelésben, amelyek magukban véve nem alkalmasak arra, hogy növeljék a vállalkozási kedvet és előbbre vigyék a mezőgazdasági termelés kapitalizálódását. Elképzelhető tehát, hogy ilyen beavatkozásokra úgy reagálhatna a parasztág, hogy visszahátrál a piacról és egy mérsékelt, önellátó paraszti termelésbe húzódik vissza. Elszánt parasztbarát írók gondoltak is ilyen visszahatásra. Ilyen visszahúzódás azonban a magyar parasztág esetében nem következett be. Nem pedig azért, mert a kötött gazdálkodás egyidejűen valamelyes agrárkonjunkturát is teremtett. Pontosabban, a háború folytán jelentkező agrárkonjunkturát bizonyos mértékben engedte kifejlődni. Az tehát a helyzet, hogy bár gazdaságpolitikai korlátok szorítják meg az agrártermelést és az agrártermékek értékesítését, a mezőgazdasági árútermelés ma semmi esetre sem rosszabb üzlet, mint a szabad gazdálkodás idején, sőt valamivel határozottan jobb. Némely terméknel rosszabbodott a helyzet, itt nehéz is lesz megállítani a termelés visszaesését, azonban a mezőgazdasági termelési ágak nagyobb részénél ma érdemesebb termelni, mint a harmincas években. Ilyen formán nincs kényszerítő ok arra, hogy a paraszti gazdálkodás mindinkább árútermelő jellege visszafejlődjék a paraszti önellátás felé. Van viszont egy másik ok, amely éppen az árútermelés fokozását teszi szükségessé. Nevezetesen az a körülmény, hogy a parasztág termelése napjainkra már annyira átalakult árútermelő vállalkozássá, piaci pénzgazdálkodássá, hogy sem eszközök, sem gyakorlat, sem tapasztalat nincs már arra elegendő, hogy a szélesebb körű, speciálizálatlanabb östermelést, sőt némely nyersanyagnak a házi földolgozását is el lehetne végezni. (Elmaradtabb östermelő és háziipart is folytató vidékek már csak kivételképpen vannak.) Szóval annyira a piacra és az árútermelésre épült már a parasztág gazdasági egzisztenciája, hogy ennek föladását csak katasztrofális események volnának képesek előidézni.

Érthető tehát, hogy a háborús gazdálkodás nemhogy csökkentette volna a parasztág árútermelését, hanem általában véve in-

kább elősegítette. Nevezetesen: ha csökkent is az árútermelés azokban a termékekben, amelyeknek az árszabása és az értékesítése kedvezőtlen, mindenesetre emelkedett azokban a termelési ágakban, amelyekben a korábbi viszonyokhoz képest konjunktúra következett be. S az is megállapítható, hogy a parasztgazdaságok magától értetődően térnek át azokra a termelési ágakra, amelyekben kétségtelen a konjunktúra.

A nagy gazdasági változás mellett, vannak olyan kisebbek is, amelyek hasonlóképpen nem a paraszti árútermelés visszafejlesztése, hanem éppen a kiterjedése irányában hatnak. Egy ilyen ok agrárkivitelünk biztosítotttsága. Míg a szabad gazdálkodás éveiben állandó kiviteli gondokkal küzdöttünk, addig most, éppen tömegterményeinkben, olyan kiviteli lehetőségeink vannak, amelyek gyakorlatilag átláthatatlan mennyiséget képesek fölvenni, s magángazdaságilag általában nem is kedvezőtlen áron. Másik termelésfejlesztő tényező élelmiszer konzervgyártásunk nagyarányú emelkedése. Ezek a konzervgyárak biztos és aránylag jó felvevői az agrártermékeknek, tehát különösen a kerti termelésben határozott konjunkturát idéztek elő. Azzal pedig, hogy a termelést legnagyobb részt szerződésben biztosítják, biztos és jó számítást tesznek lehetővé.

Végül tehát olyan gazdasági változások következtek be, amelyek ha az ipari termelésben és a kereskedelmi forgalomban módosították vagy éppen akadályozták is a kapitalista elvű termelést, a mezőgazdaságban csak a kapitalizálódás folyamatát segítették elő. És ebből a folyamatból a parasztgazdaságok sem maradtak ki. A kerti termelésben például óriási arányban megszaporodtak a vállalkozások, s nagyon sok helyt az eddigi kézműves gazdaságok mellett bérmunkásokkal dolgoztató nagyobb vállalkozások is létesültek. Kétségtelen jele ennek a fokozott kapitalizálódásnak a földárak, méginkább a földhaszonbérék hallatlan emelkedése. Ez utóbbi körülmény azután előidézett egy további nemkevésbé kapitalista jelenséget, a haszonbérletek további kiterjedését. Ilyenformán a gazdák részéről, az újabb változások nemhogy más irányba térítettek volna a fejlődést, hanem inkább gyorsították ütemét a korábbi irányban.

A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSSÁG oldalán sem történt másként. Legáltalánosabb jelenség, hogy lecsökkent a mezőgazdasági munkakínálat, s ez egy élesebb munkapiac kialakulását idézte elő. Az ipari termelés újabb kiterjedése vont el sok mezőgazdasági munkatér, hasonlóan a katonai szolgálat, ezen kívül a kistermékek konjunkturája és a konzervgyárak szerződéses termelése és előlegezése saját vállalkozáshoz segítette a mezőgazdasági munkásság erőteljesebb és vállalkozóbb elemeit. Ezek miatt rendkívül megnövekedett a mezőgazdasági bérmunka értéke. Következésképpen, hogy magasabb lett a munkabér, kisebb lett a munkaidő és egyáltalán megnövekedett a mezei munkásság igénye a munkapiacon. Ez a körülmény nehézséget és a termelést hátráltató vagy legalább is nehezítő tényezőt jelent a gazdák részére, a munkásság számára azon-

ban bérmunkási helyzetüknek az erősödését jelenti, szemben a régebbi zselléri-paraszi állapottal.

Az újabb gazdasági változások ilyen hatása azonban nem vonatkozik közvetlenül az egész parasztság területére, hanem csak az előrehaladottabb és már korábban is kapitalizálódott tájakra. Tehát az Alföld fejlettebb vidékein, a főváros környékén, a Dunamelléken, a Kisalföldön és a Felsődunántúlon alakult úgy a helyzet, ahogy jellemeztük. Ezeknek az élvidékeknek az erősebb kapitalizálódása azonban hasonló értelemben befolyásolta az ország hátramaradtabb vidékeinek a parasztágát is. Nevezetesen olyan nagy a munkaszükséglet az előljáró vidékeken, hogy szokatlan és rendkívüli arányokban vonzza a mezőgazdasági munkásokat a hátramaradtabb helyekről. Napjainkban megszokott jelenséggé lett, hogy a kecskeméti szőlőkben palóc asszonyok dolgoznak, az uradalmakba ruszin summások szerződnek, a hődmezővásárhelyi gazda a Szilágyságba megy bérest fogadni, s a kisalföldi gazda a fölvidékről szerződött arató munkásokat. Ugyanezekről a vidékekről hasonló arányban özőnlík a munkásság a városok gyárai felé is, tehát hamarosan az következik be itt is, ha eddig nem következett be, hogy megszűnik a paraszi munkaerő-felesleg és a gazdák racionálisabb árútermelésre szorulnak, a megkevesbedett mezőgazdasági munkások pedig nyilvánvaló bérmunkási helyzetbe kerülnek. Azok a munkások pedig, akik elvándorolnak a nagyobb bér területeire, eleve kétségtelen munkási állapottal cserélik föl hazai zselléri vagy törpegazdai állapotukat.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a napjainkra bekövetkezett gazdasági változások nem állították meg és nem térítették el a parasztság korábban megindult alakulási folyamatát, sőt éppen a kapitalizálódás továbbfejlesztésével újabb lökést adtak a megindult alakulás kifejlésére. Tehát a parasztiatlanodás folyamatát nemhogy fékeztek vagy megállították volna a gazdasági tényezők, hanem ellenkezőleg, nagyon erőteljesen gyorsították ütemét a végső kifejlés felé.

A »NÉPI EMELKEDÉS« JELENSÉGGKÖRE

UGYANAKKOR társadalmunk szerkezetében olyan átalakulás következett be, amely ellenkező hatást jelent a parasztság felé. A nemzeti-szociális népi társadalomrend nemhogy előbbrevinni igyekszik a parasztiatlanodás folyamatát, s segíteni a polgáriásodás kifejtését, hanem ellenkezőleg visszaparasztosítani igyekszik s hatását olyan irányban fejti ki, hogy a parasztságot egy nyugvó népi alapréteg állapotában konszolidálja. Kritikus kérdése parasztságunk társadalomalakulásának, hogy ez ellentétes hatások között hogyan formálódik.

Korábban, a liberális-polgári időkben a parasztiatlanodás folyamata együttjárt a fölszívódással, amit nagyjában polgáriásodásnak nevezünk. Tehát mindenesetre asszimilálódással a nagytársadalom szerkezetébe. Pontosan az történt, hogy a parasztgazda

mindinkább agrárpolgárrá alakult ennek a polgári osztályhelyzetnek minden következményével, a zsellér-cseléd parasztmunkás pedig egyre inkább proletárrá formálódott, ennek az osztályhelyzetnek minden következményével. A gazdasági viszonyok továbbra is ezt a fejlődést indokolják, viszont a struktúra, amelybe most föloldódhatik a parasztság, jelentékenyen megváltozott, legalább is fölső szintjén. Nem szűnt meg tehát az asszimilálódás, csak a megváltozott asszimiláló szerkezetnek megfelelően, különös, az ellentétes hatásoknak megfelelő tekervényes útra szorult.

A népivé lett középosztály minél közelebb igyekszik kerülni a parasztsághoz, tehát szociális és népi gondoskodásával a parasztság egész tömegét igyekszik gondjába venni, viszont korszerűbb értelmű vezetőszeropének megfelelően a parasztság kiemelkedő egyéniségeit, mint népi vezetőket igyekszik magához kapcsolni. Ez azt jelenti, hogy erősebb és közvetlenebb az érintkezés a mai népi középosztály és a parasztság közt, mint volt a liberális polgárság és az úri középosztály között. Következése ennek, hogy a parasztság erősebb asszimiláló hatásnak van kitéve, mint korábban volt. Ám a megközelítés két eltérő útjának megfelelően az asszimilálódás útjai is kétfelé válnak. A vezető parasztgazdák és a mezei munkásság kiemelkedő vezető egyéniségei számára azt a lehetőséget nyújtja az új rend, hogy alacsonyabb vagy magasabb helyre, de mindenesetre fölcsatlakozhatnak a népi középosztályhoz, s részesülnek ennek a státusnak gazdasági és hatalmi előnyeiben, a dolgozó paraszttömeg számára pedig azt a kilátást nyújtja ez a rend, hogy egy lehetőség szerint istápolat és konszolidált paraszti állapotban kell megnyugodniok. Nyilvánvaló, hogy a két út két különböző értékű lehetőséget jelent, tehát az is nyilvánvaló, hogy a parasztság megfelelő rétegei különbözőképpen is hajlanak erre az idomulásra.

A polgári helyzetbe került és már-már polgári szinten is élő parasztgazdák, s jóval kisebb számban a kisparasztság, valamint a parasztmunkásság vezetői számára érthetően több és kívánatosabb az a vezetői-hatalmi helyzet, amelyet az új rend nyújtani tud a népi középosztály mellett és félig-meddig benne, mint a korábbi rendszer egyszerű polgári-kispolgári állapota. Ez a réteg tehát kapható erre az igazodásra és nagyon jellemző példákön látható, hogy mennyire halad is előre ezen az úton. Szerte az országban, szinte minden faluban fölbukkant már a parasztságnak egy új, korszerű alakja. Míg a liberális-polgári korszakban a nagyobb birtok, a termelési teljesítmények és a sikeres vállalkozás adta a tekintélyt, a vezetői hatalmat és a nagyobb megbecsülést mind fölfelé, mind lefelé egy-egy kiemelkedő parasztgyéniségnek, addig ma vezetői ügyesség, az érdeképviseleti, egyesületi, szövetkezeti vezetésben betöltött szerep, szóval a fölfelé való alkalmasság adja a nagyobb vezetői hatalmat és tekintélyt, s ehhez csatlakozik, nem éppen okozati összefüggés nélkül, a sikeresebb vállalkozás és végsőleg a nagyobb földbirtok. Ez a parasztaréteg – pontosan a birtokos nagygazdák legnagyobb része, a kisebb gazdák és a bérlők, munkások vezetői – ilyenformán éppen úgy parasztiatlanodik, mint korábban, azonban ahova

asszimilálódik, az már nem a liberális polgári társadalom, tehát átalakulása polgárosodásnak sem nevezhető. Nem a polgár az eszmény, ahová tart, hanem a népi középosztály, tehát polgárosodás helyett »népi emelkedés«-nek nevezhető átváltásuk folyamata.

Ez a »népi emelkedés« meglehetősen izgalmas mozzanata a parasztágunk társadalomalakulásának. Éppen úgy parasztiatlanodott réteg ez, mint az, amelyet korábban polgárosodottnak nevezünk, tehát éppen úgy elvesztette paraszti munkaerőcséjét, társadalmi alsóbbrendűségének tudatát és népi-paraszti kultúráját, mint a vállalkozó polgárrá lett kisbirtokos, azonban ennek a helyébe nem közvetlenül a nagyobb jövedelem, a kevesebb munka, szóval a »polgári jólét« igénye lépett, hanem a nagyobb megbecsülés, a vezetői hatalom és ezeknek a közvetítésével a »polgári jólét«. Szinte olyan ez a folyamat, mint a rendi társadalomban a nemesítés, mintahogy az újfajta népi középosztály is jobban hasonlít a rendi társadalom nemességéhez, mint a tegnapi polgári társadalom úri középosztálya. Csak éppen nincs meg az a kiművelt és végsőleg jogilag is szentesített formarendszer, amely körülbástyázná e vezetőréteget, s megszabná azokat a formákat, amelyek a nép alsóbb rétegeiből tagjává avatják az érdemeseket. Nem kétséges tehát, hogy ez a »népi emelkedés« éppen úgy parasztiatlanodást jelent a parasztság e részében, mint korábban a polgárosodás. Mert a parasztságnak e kiemelkedői szintén kilépnek a paraszt formák közül, akkor is, ha nyilatkozataikban parasztnak nevezik magukat, és sem a szerep, amit betöltenek a társadalom szerkezetében, sem a társadalmi forma, ami körülveszi magatartásukat, nem mondható parasztnak. Szóval a népi középosztály maga nem válik parasztsággá, de vissza akarja parasztosítani a mezőgazdasági dolgozókat, tehát akik hasonulnak ehhez a vezetőréteghöz a parasztiatlanodó agrárságból, szintén nem parasztnak, nem is alakulnak vissza paraszttá, ellenben ők is paraszttá szeretnék visszaülepíteni a többieket.

Tehát a parasztság tömege számára – a kisparasztság és a mezőgazdasági munkásság tömege számára – egészen másfajta helyet és szerepet kínál az új struktúra, mint a fölfelé asszimilálódóknak. Számukra visszaparasztosodást sugalmaz az új rend, s ennek érdekében a parasztrajongás nyilván őszinte érzésétől eltelve a paraszti állapot népi és szociális védelmén és lehető megszilárdításán buzgólkodik. S ezt az új parasztságot a népi középosztály csak annyiban képzeli eltérőnek a régi rendi-jobbágyitól, hogy a termelés tudományában előrehaladottabb, egészségügyi viszonyaiban fejlettebb, iskolázottabb, egyébként azonban ugyanolyan lojális alsórend, s ugyanolyan munkába és vegetatív életbe mélyülő népréteg legyen.

E fölkínált szerep azonban a buzgó népnevelés minden hatása ellenére sem vonzza a parasztság tömegeit, hiszen parasztágunk társadalomalakulásában éppen az a döntő nagy történelmi élmény, hogy a paraszt állapot szorításából ki lehet és ki kell szabadulni, s akár polgári, akár proletári osztályhelyzetben kísérelni meg annak az életeszemlének az elérését, amelyet mindenki, az is, aki egykor paraszt volt, egyformán érvényesnek tart. Így érthető meg, hogy bár,

milyen heves legyen is a parasztság fölbomlásának a megakadályozására irányuló igyekezet, s bármennyire központi gondja is ez az új rendnek, a parasztság tömege napjainkban azon az úton halad társadalomalakulásában, amelyen korábban elindult. Szóval parasztságunk tömege ma is abban a második szakaszában tart, amely az első világháború után kezdődött meg egész szélességében. Tehát a kis- és törpegazdák, bérlők és parasztkertészek éppen úgy közelítenek a meztelen kispolgári állapot felé, mint a liberális-polgári korszakban, levetvén paraszti multjuk minden erkölcsi, művelődési és társadalmi tartozékát. Hasonlóképpen a mezei munkásság. Munkási gazdasági helyzetükben mindinkább lekopik róluk a valahai zselléri-cselédi munkaerő, kultúra és társadalmi tudat, s már igen közel vannak ahhoz, hogy társadalmi állapotuk szerint éppen olyan munkások legyenek, mint a városok proletárjai. Tömegesebben csak az uradalmi cselédek képeznek kivételt, egyszerűen azért, mert pusztai majorbeli világukban kevesebb a hatás, ami érheti őket, és az uradalom rendiesebb fegyelme tartja megkötve csoportjaikat.

KÜLÖN UTAK A PARASZTSÁG ALAKULÁSÁBAN

NAPJAINK magyar társadalomalakulásában csak a széles foylyamot jelzi a középosztály népivé alakulása és a parasztságra is kiható *köznépiesség* elhatárolódása. Emellett, mint kisebb csoportokat, szinte csak szektákat alakító mozgalmak és eszmerendszerek, egyéb olyan törekvések is vannak, amelyeknek a hatása a társadalom tényeiben is föllelhető, s valamelyes kihatásuk a parasztságot is érinti.

Nem szólv a baloldali törekvésekről, tehát a liberális demokrácia és a szocializmus mozgalmairól, pedig ezeknek is komoly szavuk lehetne a parasztsághoz, két olyan, szintén a korszerű népiesség irányába eső, radikálisabb mozgalommal kell számot vetnünk, amelyek szintén idéztek elő valamelyes alakulást a parasztság társadalmi arculatán. Az egyik a radikális népiesség, a másik a nemzeti szocialista nyilas mozgalom. Mindakét irányzat, mint eszmerendszer, heves hatást fejt ki a parasztság felé, miután azonban egyik sem idézett elő tényleges alakulást a magyar társadalomban, a parasztságban is csak irányzatokat és kísérleteket, illetve politikai kívánságokat hívott életre. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy mindkét irányzat szektás jellegű társadalmunk életében, miután az adott körülmények között egyiknek sincs nagyobb lehetősége a kiterjedésre, sem szellemi világunkban, sem társadalmunk valóságában. Ez teszi érthetővé, hogy a parasztság körében is szektás képződményeket váltott ki.

A *radikális népiességnek* irodalmunkban ma már tiszteletre méltó gárdája van, s ebben az irodalmi formában körülbelül a következő társadalompolitikai igény jelentkezik. A »természetesebb« falusi-mezei-paraszti élet, továbbá a népi-faji közösségi kultúra fölértékelése, viszont a város-technikai világ és a technizált

kultúra leértékelése alapján a parasztságban látják azt az emberanyagot és történeti-társadalmi tőkét, amely népünk, nemzetünk és kultúránk újjáépítésére alkalmas, tehát a parasztságot kívánják a társadalomalakítás élére állítani, s addig is, amíg ilyen politikai mozgalom sikerrel jár, eleve bizalommal tekintenek minden paraszti vagy parasztságból jövő művelődési termék felé, viszont eleve bizalmatlanok minden városi-polgári civilizációs vagy művelődési termékkel szemben. Miután értelmiségi ifjúságunk legifjabb évfjaraikat nagyrészt ez a felfogás hódította meg, s a számtalan népfőiskolákon is nagyrészt ilyen szellemű nevelés folyik, ez az irányzat nem maradhatott hatás nélkül a parasztságra sem. Nem is azokat a művelődéstörténeti és társadalom-politikai megfontolásokat fogta föl a parasztság fiatalabb és fogékonyabb része, amelyen ez a népiességi irányzat alapszik, hanem azt a parasztmithoszt, amely kiáramlik hívők minden sorából és minden szavából. Ez a parasztmithosz szerzett hívőket a parasztság soraiban is. Egyesek, kis csoportok kerültek hatása alá, olyanok, akik népfőiskolán voltak, s akik egyáltalán a komolyabb irodalom olvasásáig eljutottak. Tehát eleve a parasztság »szebblelkű« egyéniségei toborzódtak, legnagyobb részt »őstehetségek«. Nyilvánvaló, hogy itt nem az átlagos parasztok csatlakozásáról van szó, s nem a parasztság társadalmi megmozdulásáról, hanem csak a »szebblelkűek«, rajongók, mellőzöttek hívő reménykedéséről, úgy, mint minden szektás mozgalomnál, akik a maguk mellőzöttségének, torzóságának vagy nyomorúságának az orvoslását várják a »paraszt« világtól.

Más jelenség a *nyilasság* politikai mozgalmának a hatása parasztságunkban. A mozgalom »nagy« éveiben, amikor meg tudta csillogtatni az uralomrajutás reményét a tömegek előtt, egyszerűen az az elégedetlenség és reformvágy vitte a parasztság tömegeit a nyilasok táborába, amely máskor a 48-as párt, helyenként pedig a szocialista mozgalom reménységébe kapaszkodott. Tehát minden megfontolás vagy világosan elképzelt reménykedés nélkül egyszerűen a nyomorúságból való kimenekedés vágya sorakoztatta föl a zászlók alá a szegényparasztság tömegeit. Ennek a tömegnek semmi köze nem volt a nyilas eszmevilághoz – legföljebb az antiszemizmust vette ki belőle – s le is vált abban a pillanatban, amikor a mozgalom elvesztette közeli hatalmi reményeit. Van azonban állandó csoportja is a nyilasságnak több vidéken a parasztság körében. Itt már olyan kapcsolatról van szó a politikai törekvés és a parasztság között, amelynek komolyabb társadalomalakító hatása is elképzelhető. Ezeknek a híveknek olyan népközösség kialakítását ígéri a mozgalom, amelyben a parasztság egy közös testvériségben oldódik föl, ahol sem a zsidók, sem az urak, sem a plutokraták nem fogják többé kizsákmányolni a dolgozó parasztot. Jó propagandával mindenütt sikerül ezekkel az elvekkel toborozni a parasztok között, azonban az is bekövetkezik mindenütt, hogy közelebbről látván a mozgalom munkáját s a program mögötti hátteret, a hívek úgy el is szédlenek rövidebb-hosszabb idő múlva, mint ahogy összehozták. Mozgalmi vezetőknek, tartós sáfároknak csak azok maradnak meg a mozgalom mellett, akiknek okvetlenül valamilyen

»szélsőség« kell, legnagyobb részük tehát résztvett egészen más-fajta ellenzéki mozgalomban is. Szóval kötözködő, ellenzékiekedő karriéristák, kik a maguk fölemelkedését remélik a mozgalom által. Legnagyobb részük dologtalan, hangoskodó kupec-kispolgár vagy alj-proletár, akik a faji népközösségi eszmét is éppen úgy tudják hirdetni, mint bármi mást. A dolgozó parasztság tömegei e mozgalom sáfárjait mindenesetre távol érzik maguktól és politikai várakozásukat és reménységüket nem kapcsolják ehhez a mozgalomhoz. Egyébként azonban ilyen várakozás és reménység elevenen él parasztságunkban, jeléül annak, hogy jelenlegi társadalmi szerkezetünkben súlyos ellentétek és megoldatlanságok szorítják.

ERDEI FERENC

ÉSZAKERDÉLY NEMZETISÉGI VISZONYAINAK KIALAKULÁSA

HA ÉSZAKERDÉLY NEMZETISÉGI VISZONYAINAK kialakulását a történetíró szemével nézzük, a mai helyzet és a még csak háromszáz évvel ezelőtti állapot között is feltűnő különbséget észlelünk. Egészen sajátos, a geopolitikai tényezőknek ellentmondó folyamat eredménye az erdélyi Mezőség mai néprajzi képe: míg az ország többi részén a magyarság a központi fekvésű síkföldeken, ősi szállásterületén megtartotta számbeli fölényét és komoly veszteségeket csak a széleken szenvedett, addig Erdélyben épen a tartomány szívében, a magyar életformának leginkább megfelelő s ezért a magyarok által legkorábban betelepített Mezőségen került kisebbségi sorsba, miáltal összefüggő tömbjei (székelység, kalotaszegiek) a perifériákra szorultak. Maga ez a paradoxon-jellegű tünet is mutatja, hogy itt nem lehet szó következetes fejlődésről, hanem sokkal inkább külső tényezők erőszakos beavatkozásáról, ami az erdélyi népek természetes földrajzi elhelyezkedését és erőviszonyait katasztrófaszerűen támadta meg és forgatta fel.

MAGYAR ÉS ROMÁN ÉLETTÉRÜLET

A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG, mint jellegzetes nagypásztor-nép, életformájánál fogva csak legeltetésre alkalmas területet szállott meg, tehát a sűrű, aljnövényzetben szegény bükk-erdőkbe már nem nyomult be, még kevésbé a fenyőerdőkbe. Átérve a földművelő életformára, ugyancsak a síksági és dombvidéki területek kínálkoztak alkalmas életterületnek s így a magyarság természetes néphatára nagyjában összeesett a bükkhatárral. Ezzel szemben a kispásztor, juhtenyésztő románság előszeretettel kereste fel a bükkösök és fenyvesek tisztásait, sőt maga is hozott létre irtás útján hegyi legelőket. Ilyenformán a két nép természetes életterülete meglehetősen biztonsággal szétválasztható, a síkságon és dombvidékeken a bükkösök határáig a magyarság telepedett le, a bükkösök szegélyétől fel egészen a magashegyi legelőkig a románság szállt meg.

Ha egy pillantást vetünk a szóbanforgó terület erdőterképére és gondolatban összehasonlítjuk a néprajzi térképpel, lehetetlen fel nem fedeznünk a kettő közti legszorosabb összefüggést. A Szilágy-ság tölgyerdős dombjait és folyóvölgyeit kelet felől hatalmas félkörben szegélyezik a Réz, Meszes és Bükk hegységek erdőborította vonulatai. Ezekhez csatlakozik a Szamos szurduki kanyarulatánál az Ilosvai hegység, mely végigvonulva a Nagyszamos északi partján, bükköseivel határt szab a magyarság délről jövő terjeszkedésének. A Bihari és a Gyalui havasok bükkösei a Kísszamos mentén egész Kolozsvárig nyúlnak, körülzárva az öbölszerű Kalotaszegtet.

Kelet felől a Sajó völgye mögött kezdődik az erdők sűrűsödése, jelezve a néprajzi határ szükségszerűségét. Annak a területnek, melyet a fentebb leírt bükkvonal körülzár, kisebb-nagyobb bükkerdőfoltjai kevés lehetőséget adnak arra, hogy egy vándorló kispásztor nép tanyát verjen a völgyek földműves lakossága között.

A ROMÁNSÁG RÖVIDDEL a XIV. század közepe előtt tűnik fel az itt tárgyalt három megyében, tömegesebb megjelenése a század második felére esik. Akkorra a magyarság már több mint háromszáz éves itt lakásra tekinthetett vissza. Kolozsvár környékén a X. század közepe óta töretlen folytonosságban követhetők a magyar nyomok s Szent István uralkodása alatt az egész szóbanforgó terület, mint királyi sóvidék, teljes gazdasági, közigazgatási és katonai szervezettségben tartozott a magyar állam keretei közé. A Nagyszamos vonalán húzódtak a gyepük Beszterce vidékétől egészen a szatmári Avas hegység lábáig, amint azt a helynevek is bizonyítják (Felőr, Alőr, Őrmező Zsibó mellett, Őrút és őrmező a Szamos románi kanyarulatánál stb.) s a mögöttes terület folyóvölgyeiben három évszázad leforgása alatt sűrű egymásutánban keletkeztek magyar falvak. A tatárjárás (1241–42) emberirtását kiheverve, az itt talált szórványos szláv lakosságot felszívva, a XIV. század elején, amint azt a római katolikus egyházas helyeknek 1332–37 közt történt összeírása bizonyítja, a magyarság a mezőség sokszáz falujában egyedüli úr volt.

SZILÁGYMEGYE MAGYARSÁGA

A BERETTYÓ FELSŐ FOLYÁSA MENTÉN Szilágybagos (50), Szilágyborzás (49), Szilágynagyfalu (48), Büргеzd (47), Zovány (46), Alsókaznacs (45), Ipp (44), Lecsmér (43) és Kémer (42) már a XIII. század eleje óta szerepelnek az oklevelekben, Alsókaznacsot (a felsőtől megkülönböztetendő) 1523-tól Magyarkaznacsnak nevezik, tehát lakossága akkor még magyar, a többiek máig megtartották magyar többségüket. Mögöttük, a Réz északi lejtőin 1341 óta ismerünk román falvakat.¹ A Bánffy-család valkói uradalmához tartoztak s gyors szaporodásuk földesuri telepítésnek tudható be. Az uradalom központja, Alsóvalkó (51), 1522-től Magyarvalkó, már 1249-ben feltűnik; mint neve is bizonyítja, magyar lakosságú, középkori egyházas hely s az újkorban is virágzó református gyülekezet. Porc, Márkaszék, Szilágycseres és Felsőkaznacs (57–59, 61) román-sága a valkóvári román falvakkal egyidőben, a XIV. század elején települt meg. *A Krasznavölgyben* az ősi Krasznamegyének nevet adó

¹ Felsővalkó (67), Bogdánháza (84), Csizér (80), Tuszatelke (71), Fecsely (78), Alsó- és Felsőbán (76–75), Felsőszék (74), Krasznafüzes (69), Halmasd (60), Oláhkecel (85), Elyüs (63), Detrehem (62), tűnnek fel ekkor, másfél évszázad alatt számuk megkétszereződik; 1481-ben »oláh falvak«: Bagolyfalu (83), Boronamező (82), Boján (79), Perje (81), Palicka (77), Krasznatótfalu (72), Ujvágás (68), Füzespateľke (70), Valkóváralja (66), Krasznajáz (65), Gyümölcsénes (64) s a XVI. század elején tűnik fel Ballaháza (73).

Kraszna (53), azután Krasznahorváti (54), Petenye (55), Magyarkecel (56), Ráton (52), Krasznarécse (99), Varsolc (98), Szilágypercesen (94), Somlyószécs (97), Szilágy-somlyó (94), Somlyócehi (93), Somlyóújlak (89), Kárásztelek (41), Krasznahidvég (88), Mojád (87) és Zálnok (39) az egész középkoron át a XVI. század végéig magyar falvak,² nagyrészükre már a XIII. századtól kezdve vannak adataink. Köztük a kis román szörványok: Badacsony (96), Kerestelek (92) és Domsztló (40) román lakosságáról a XVI. század eleje óta tudunk. *A Zilah-patak két partján* Zilah (101), Egrespatak (102), Szilágypanit (100), Szilágyvaja (104), Cigányi (105), Magyargoroszló (109), Szilágyballa (110), Selymesilovsa (91), Szilágylompért (90), Sarmaság (86) a XVII. században mind virágzó református gyülekezetekkel bíró magyar községek.³ Oláhbaksa. (111), Ökörítő (112) kis román szigetek a magyar többség közé beékelve.

Hasonló a helyzet *a Kusaly-patak völgyében*; Diósd (108), Magyarbaksa (128), Szilágykerked (125), Kusaly (127), Mocsolya (113), Szilágy-sámson (114), Szer (120), Hadadnásd (121), Hadad (123), Lele (124), s az azóta elpusztult Apáca (122), továbbá Szilágykövesd (115), Szilágykorond (117), Bogdánd (119) nagyrészt a középkor óta egyházas magyar falvak, közöttük Kirva (126) valószínűleg csak a XVII. század elején románosodott el teljesen.⁴ A Bükkhegységből lezsvárgó románság a középkor végén kezd a két legszélső falu, Korond és Kövesd határaitban megtelepedni, de a völgy magyarságának etnikai egysége még a XVI. században is megbontatlan. *A Szilágy-patak hosszában* alakult magyar falvak: Görscsön (106), Szilágyfőkeresztur (107), Doba (129), Debren (222), Vervölgy (130), Szilágy-szentkirály (223), Nagymon (131), Menyő (132), Szilágy-szeg (134), Nyirmon (133), Désháza (135), Szilágy-cseh (155), Völcsök (156), Vicsa (161), Szamosújlak (162), Monó (159), Égerhát (163) és *a Szamosbalpart* magyar őrfalvai: Szamosardó (160), Sülelmed (158), Szamoscikó (157), Bősháza (154), Benedekfalva (153), Oláhhorvát (152), Szamos-széplak (151), Inó (150),

² Krasznarécscén 1550 körül a jobbágyok nevei: Virág, 2 Mór, 3 Nagy, 5 Tolvaj, Veres, 2 Kis, Hőczi, 3 Uza, 3 Tőrei, Király, 3 Fekete, 2 Gábriel, 2 Szabó, Gáborján, 3 Koly, s még 1606-ban is csupa magyar jobbágy- és dülőnevekkel találkozunk, ezek közt fordul elő a beszivárgó románság jeleként: »oláhok ösvénye«. Petri: Szilágy vm. monographiája. IV. 288, 290. Somlyószécs a XVII. században még önálló ref. eklézsia, de már a XVI. században feltűnnek román jobbágynevek is. U. o. IV. 483, 492. Somlyócehin a XVI. században Kis, Csikos, Paap, Jobbágy, Tamás, Néma, Rácz, Drabant, Czipelus, Rigó nevű jobbágyok fordulnak elő. U. o. IV. 352–3. Krasznahidvég jobbágynevei: 2 Máté, Paal, Fablyan, Péter (1529), Balla, Gál, János (1675). U. o. III. 513. Zálnoknak a XVII. században önálló ref. eklézsiája volt. U. o. IV. 812.

³ Egrespatak határában már a XV. század végén megjelennek románok, de még a magyaroktól külön települnek: 1543-ban Magyar- és Oláhhegrespatak külön falvak. U. o. III. 341. Vaján 1549-ben jobbágyok nevei: Kocsis, Ghodry, Kolcsár, Csompaz, 2 Biró, 4 Pogány, Bereck, 2 Tompos, Gál, Oláh. U. o. IV. 742.

⁴ Apáca 1423-ban »possessio hungaricalis«. U. o. III. 9. Kusalyon a XVII. század elején a magyar papnak még a kirvai románok is fizették a decimát. U. o. III. 741. Korondon az oláhok sokáig külön falut képeztek (1547: Naghkorond, Oláhkorond), ugyanígy Kövesden is. U. o. III. 681, 694. A később a törzsfalukba olvadt két román falut a térképen 118. és 116. számmal jelöltük.

Szamosudvarhely (149) és Zsibó (148) közé azonban már a XIV. század második felétől román falvak ékelődnek: Szilágynádasd, Nagyszeg, Dabjon, Dabjonújfalú, Szilágysolymos, Kucsó, Fűrmenyes, Szilágyaptelek, Nyirsid, Vártelek, Mojgrád és Beréd (136–147), a Meszes bükkerdői mentén kitöltve a magyarság számára településre alkalmatlan területet.⁵ Míg ezt a szilágysági magyar tömböt délről és keletről a Réz és a Meszes román bevándorlói zárták el az erdélyi magyarságtól, addig észak és nyugat felé a Bükkhegység erdős lejtőin megszálló románság vont, az előbbinél ugyan sokkal keskenyebb határt Szilágymegye s az Érmellék és Szatmár magyarjai közé, a Berettyó és a Kraszna völgyét hagyva meg számukra közlekedési kapuknak.⁶ Nyugaton, *a megye érmelléki részén*, korai középkori magyar falvak sorakoznak: Tasnád, Tasnádszarvad, Érszakácsi, Újnemet, Ákos, Krasznamihályfalva, Krasznacégény, Érkisfalva, Érszentkirály, Érmindszent, Érgirolt, Érkvás, Érhatvan, Érszodoró, Tasnádszántó, Érkörös, Szödemeter, Tasnádszilvás, Tasnádbalázsháza, Magyarcsaholy, Keszi, Pele, Peleszarvad, Pér a beléolvadt Ete faluval, Pacalusa, Pacal (1–27) és Csög (234).⁷

⁵ Debrent 1387-ben és 1423-ban kifejezetten magyar falunak mondják s a magyar templom romjai máig megvannak. U. o. III. 264. Menyő magyar kisnemesi (curialis) falu volt, 1543-ban 15 egytelkes és annál kisebb birtokú magyar nemes család lakta. U. o. IV. 56. Szamosújlatok 1387-ben magyar falunak mondják, 1577-ben jobbágynevei: 2 Pal, 2 Sebek, Biro, 2 Keomeorh, Zopri, 2 Drabant, Andras, 2 Fekete, 2 Zabo. U. o. IV. 717. Vicsát 1387-ben ugyancsak magyar falunak mondják, 1584-ben jobbágynevek: Zeles, Dobay, Sebeok. U. o. IV. 799. Sülelmeden 1640-ben jobbágyok: Halász, Fazekas, Fodor, Erdélyi. U. o. IV. 359. Cikón 1640-ben jobbágyok: Jakab, Bálint. U. o. III. 195. Benedekfalván 1582-ben jobbágyok: Kowach, Vayda, Beke, Baxay. U. o. III. 114. Oláhhorvátot 1387-ben és 1423-ban magyar falunak mondják, Oláhhorvát nevét csak a XVII. században kapta. U. o. III. 517. Szamoszéplakon 1596-ban jobbágyok: Thiburz, Wyd. U. o. IV. 385. Szamosudvarhely 1387-ben »magyar falu«, 1629-ben jobbágyok: Angios, Kadar, Darabant, Chéhi, Monar, 2 Sabo, Meszaros, Tot, Barta, Söllösi. U. o. IV. 394. Zsibó és Inó 1387-ben még román falvak, azonban a középkor folyamán elmagyarosodtak, utóbbit 1596-ban kifejezetten »magyar falu«-nak állítják. U. o. III. 579.

⁶ A Berettyótól a Szamosig délnyugat-északkelet irányban húzódó román falusor: Usztató, Csekenye, Tasnádbajom, Oláhcsaholy, Tasnádorbó, Kegeye, Alsószopor, Felsőszopor, Nagyderzsida, Kisdérzsida (28–38) az Érmeiléke és a Krasznavölgy magyarsága közé ékelődött. E vidék románságára az első adat 1393-ból származik (Kege cum villis Volahorum; Fekete-Nagy-Makkai: Documenta Valachorum, Bpest, 1941. 458.) A bükkalji román falvak: Hadgyörtelek, Mutos, Alsó-, Közép- és Felsővárca, Bikácafalu, Szilágynyires, Bábcá, Somfalva, Bükkötőfalva, Vadafalva, Kecskésfalva, Szilágyiállításfalva (164–176), Mosóbánya, Szilágyegerbegy, Bükkörményes, Alsó- és Felsőszivágy, Felső- és Alsóberekző, Gardánfalva (178–185) 1391-ben tűnnek fel, mint a század közepén Moldvából beköltözött Drágfiak birtokai. Komoly okaink vannak annak feltételezésére, hogy a Bükköt, Kővárvidékét és innen Szolnokdoboka északnyugati sarkát s az Egregy és Almás völgyét előzőlő románság bevándorlásának az ő beköltözésükkel kapcsolatos áramlat volt az előidézője (v. ö. Makkai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bpest, 1940. 97–98.)

⁷ Csög, Újnemet és Érhatvan már a XVI. században fogadtak be román lakosságot (Petri i. m. III. 245, IV. 726, III. 373), a többiek azonban a XVII. században is őrizték magyarságukat. Érgirolton 1594-ben a tatárok csupa magyar jobbágy házát égették fel (U. o. III. 366.), Peleszarvad határában 1489-ben minden dülönév magyar (U. o. IV. 406).

A SZAMOS-BALPART MAGYARSÁGA

A MAI SZOLNOKDOBOKA ÉS KOLOZS MEGYÉK területén a magyarság települése kétségtelenül a Kísszamostól északra, illetve nyugatra eső vidéken indult meg, a legősibb gyepűvonal azonban idezárt még a folyó jobb partján is egy széles sávot. A honfoglaláskori nyomoktól eltekintve (Kolozsvár – Zápolyautcai lelet) két község-név (Jenő és Keszü) is utal a királyság korát megelőző magyar településre, mivel a törzsnevekből származó helynevek sokkal a törzsszervezet felbomlása után nem keletkezhetek. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a románság megjelenésekor, a XIV. században a szolnokdoboka- és kolozsmegyei magyar falvak elenyészően csekély kivétellel már meg voltak alakulva.⁸

Kalotaszegen Bánffyhunad, Zentelke, Kalotaszentkirály, Magyarókerke, Malomszeg, Kalotabökény, Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, Derite, Jákótelke, Nyárszó, Kőrösfő, Sárvásár, Magyarbikal (264–277) és Zsobok (226)⁹ magyarsága mellett a Gyalui havasok lábainál meghúzódó román falvak: Székelyó, Incel, Meregő, Kelecel, Kalotaújfalú, Oláhgyerőmonostor, Nagykalota, Kalotabikal, Erdőfalva és Bedecs (278–287) a hegység és a völgyi magyarság közé beszorult, fiatal, a XIV. század végén és a XV. század elején keletkezett etnikai szórványok. A kalotaszegi magyar tömbhöz szervesen kapcsolódtak az *Almásvölgy* magyar falvai: Ketesd, Farnas, Kispetri, Nagypetri, Almástamási, Bábony, Váralmás, Középlak, Magyarnagyzsombor, Almásszentmihály, Hidalmás, Füzesszentpéter (237–248), Almásszentmária (227), Sztána (299) és Tóttelke (300)¹⁰ A Kapus, Nádas, Borsa patakok és a Sebeskörös forrásvidékének erdős domboldalain a XIV. század közepétől fogva jelenik meg néhány román falucska,¹¹ de a hegyvonulat keleti lejtőjén ismét összefüggő magyar népterület következik. A *Kapus völ-*

⁸ V. ö. Tagányi, Réthy, Pokoly: Szolnokdoboka vm. monographiája I. 61. 65. és Balázs Éva: Kolozs megye kialakulása. Bpest, 1939. térkép.

⁹ Deritén 1455-ben 5, 1491-ben 9 kétségtelenül magyar nevű jobbágy élt (Balázs i. m. 22.). Kalotabökényen ugyan már 1375-ben vannak románok (Hungari et Olachy de Bokán; Fekete-Nagy-Makkal i. m. 258.), de rom. kat. temploma bizonyítja magyar jellegét. Magyarvalkón 1504-ben 6 magyar nevű jobbágyot említenek (Balázs i. m. 23.)

¹⁰ Farnason 1396-ban Hegedős István, 1453-ban Veres Bálint, Macskás Pál, 5 Parvus (Kis) és egy Magnus (Nagy), 1513-ban Sárdi György jobbágyok élnek (Balázs i. m. 22–23.). Nagypetrin 1428-ban Barthalyws, 1486-ban Arach és Magnus nevű jobbágyok élnek (Csánki, Magyarország történeti földrajza stb. V. 395.). Még 1644-ben is csupa magyar nevű jobbágy lakta (Orsz. Levéltár, Kmon. Urb. f. 26.). Ugyazintén Váralmáson, Almásszentmihályon és Bábonyban is (U. o.). Almástamásin 1498-ban Veres Máté jobbágy szerepel (Csánki i. m. V. 417.). Füzesszentpéteren ugyan 1461-ben laktak már ötvenedet fizető román jobbágyok (Z. Páclisanu: Un registru al quinquagesimei, Fraților A. și I. Lapedatu, București, 1936.598.), de középkori r. kat. egyháza bizonyítja magyar jellegét.

¹¹ Oláhnádas (295), Dank (301), Topaszentkirály, Nádasberend, Pusztatopa (321–323), Milván, Ugróc, Almásdál, Füzes (358–361).

gyében Gyerővásárhely (290), Magyarkiskapus (291), Nagykapus (293), a Kísszamos völgyében Gyalu (314), Szászlóna (315), Magyarfenes (316), Szászfenes (318), Kolozsvár (319), Szamosfalva (544), Apahida (543), Magyarzsuk (541), Nemeszsuk (542) magyar helységek.¹² Dél felé, a Kapus és Kísszamos mentének magyar falvait román telepek szegélyezik, délről idevándorolt töredékek, területükön a románságnak első képviselői.¹³ A Kapus-Kísszamos vonaltól északra a Deberke völgyéig a középkorban s az újkor elején a magyarság egyetlen hatalmas tömbben élt. A *Nádasmentén* Jegenye (296), Inaktelke (297), Egeres (298), Mákó, Nádasdaróc, Bogártelke, Solyomtelke, Türe, Magyargorbó, Magyarnádas, Vista, Szucság, Bács (302–311), Nádaszentmihály, Magyarzentpál, Magyarsárd, Nádasgöröd, Méra, Nádaspapfalva, Kajántó, Bodonkút, Diós,¹⁴ Magyarmacskás, Szentmártonmacskás, Hosszúmacskás, Fejérd¹⁵ (324–336), a *Borsavölgyben* Nagyesküllő, Solyomkő, Kide, Bádok, Csomafája, Kolozsborsa, Válaszút (337–343), ördögkeresztur, Magyarfodorháza, Kovácsi, Bábuc, Kolozsgyula, Borsaujfalú (228–233),¹⁶ a Lónai és Lozsárdi patakok mentén Kendilóna (344), Szamos-

¹² A mai Magyarfenes 1332-ben mint »Oláhfenes« tűnik fel, de már akkor r. kat. egyháza van, tehát magyar jellegűnek kell tekinteni. 1443-ban Forgach és Horwath nevű lakói fordulnak elő (Csánki i. m. V. 361.). Szászfenes lakói 1492-ben Modor és Fodor (U. o.). Szamosfalván a XV. században 16 feltétlenül magyar jobbágynév fordul elő (U. o. V. 404.). Apahida középkori határnevei és egy ismert jobbágycsaládja (Soldos) magyarok (U. o. V. 328.). Nemeszsukon magyar kisnemesek éltek, Magyarzsukon 1538-ban jobbágyok Gewdry, 2 Santho, Beres, 2 Phylep, 3 Nagh, 3 Bonyo, Wayda, 2 Kanthor, 2 Zeky, Kouach, 3 Sypos, Demyen, Palfy, Zylagy, Zakach, Fenesi, Thorkos, Thar, Thezev, Byro, Fysthews, Kathonay, Chany (Erd. Nemzeti Múzeum, Suky lt. C (20.).

¹³ Pányik (288), Oláhgyerővásárhely (289), Oláhkiskapus (292), Egerbégy (294), Melegszamos (312), Hidegszamos (313), Tótfalu (317) s idetartoznak a mai Magyarfenesnek a XIV. század elején idekerült, azóta eltűnt románjai is.

¹⁴ Magyargorbón 1437-ben 20 kétségkívül magyar jobbágy fordul elő (Csánki i. m. V. 355.). Nádaszentmihályon 1461-ben vannak ugyan román jobbágyok, de r. kat. plomboa bizonyítja magyar jellegét, a XV. században jobbágynevek: Zengő, Balog, Kovács, Deák (U. o. V. 410.). Szentpálon a XV. században Magyar, Harangozó, Magyarai, Ósz, Keresztély, Tapasztó nevű jobbágyok élnek (U. o. V. 411.). Sárdon 11 magyar jobbágynév fordul elő a XV. században (U. o. V. 398–399.). Kóródon Székely, Ósz és László jobbágynevekkel találkozunk ugyanakkor (U. o. V. 369.). Papfalván a XV. században 10 magyar nevű jobbágyot említenek (U. o. V. 392.). Kajántón 1580 körül 51 magyar nevű jobbágyot sorolnak fel (Orsz. Levéltár, Kmon. Urb. f. 26.). Bodonkuton, a régi Budán, minden középkori jobbágy- és határnév magyar (Csánki i. m. V. 339–340.). Dióson 1469-ben 15 magyar nevű jobbágy szerepel (U. o. V. 346.).

¹⁵ Bár a három Macskásról fennmaradt középkori határ- és jobbágynevek magyarok, 1461-ben az akkori Cseppegőmacskáson feltűnnek román pásztorok (U. o. V. 379.). Fejérd középkori jobbágynevei is magyarok (U. o. V. 350.).

¹⁶ A borsavölgyi falvak egyrésze még a középkorban r. kat. egyházas hely volt, más részükről tudjuk, hogy a XVII. században ref. anyaegyházak voltak (Népkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára, 1882. IV–V. 1.). 1461-ben az ötvenedszedők egyetlen borsavölgyi faluban sem találtak románokat (Páclisanu i. m.). A románság késői megjelenésére lásd: Mikó Imre, Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés, Kolozsvár, 1932.

jenő (345), Ónok, Doboka, Lónapoklostelke, Magyarderzse, Magyarköblös, Páncélcseh, Récekeresztúr (347–353), Szentkatolnadorna, Vajdaháza, Drág (355–357), Felső- és Alsótők, Szarvaskend, Esztény, Tőtör, Kecsedszilvás, Kecséd, Girolt, Szilkerék (362–370), Kódor, Désakna, Oláhpéntek, Ormány, Kérő (375–379), Néma (381) és a *Deberke völgyében* Mánya, Radákszinye, Alparét (387–389) és Szekerestörpény (382)¹⁷ magyarságának egységét csak néhány jelentéktelen kis román szórvány tarkította.

A Kisszamos balpartján elhelyezkedő magyar települési területet nyugat és észak felé középkori eredetű román falvak¹⁸ koszorúja

¹⁷ Kendilónát 1596-ban »magyar falu«-nak mondják (Szolnokdoboka mon. i. m. IV. 292.). Ónokon 1473. jobbágyok: Vas, Tóke, Burda, Széki, Varga, Magyari, 1646-ban »magyar falu« (U. o. V. 287, 289.). Dobokán jobbágyok 1500: Almás, Máté, Kovács, 1501: Gyala, Cséce, Kis (U. o. III. 325.). Derzsén 1582: Fazakas, Varga (U. o. III. 280.). Köblösön XV. sz.: Szőke, Asztalos, Rostagyártó, Bakó, Nagy, Marti, Falnagy, Tamási, Szabó, Andok, Kajántai, Márk, Vajda, Kovács, Alcs, Rohmány, Máté, Sarlódi, XVI. sz.: Sebestyén, Szöllös, Kupa, Máté, Asztalos, Kömives, Simon, Fodor (U. o. IV. 451–454.), Récekeresztúron 1588: több magyar nevű jobbágy, 1674: Csató, Orosz, Balás, János, Kovács (U. o. V. 543.), Szentkatolna határnevei 1441-ben magyarok (U. o. VI. 365.). Vajdaháza 1440-ben »possessio ungaricalis«, jobbágynevek 1486: Márkus, Teke, Kékes, Dali, Szabó, 2 Pető, Székely, Cseh, Szócs, Kádár, (U. o. VII. 53–55.). Alsótökön jobbágynevek 1484: Johos, Lénárt, Szalacsi, Erdős, Gyómolon, Veres stb. (U. o. VII. 6.), Felsőtökön 1510: Móré, Lénárt (U. o. VII. 36.), Tötörön 1651: Sós, György, Kovács stb. (U. o. VII. 36.), Szarvaskendet 1594-ben »magyar falu«-nak mondják (U. o. VI. 279.), Esztényben 1594-ben 20 magyar nevű jobbágyot írtak össze (U. o. III. 425.), Kecseden jobbágyok 1473: Varga, Ferenczi, Dési, Sibert, Kádár (U. o. IV. 235.), Kecsedszilváson 1577: Vas, Kis, 1638: Csorba, Kis (U. o. IV. 256.), Girolton 1539: Ecző, Nagy, 1577: Kis, Köblösi, 1651: Márton, Tolvaj, Törpényi, Czondi, Fodor (U. o. III. 523–529.), Szilkeréken 1491: Dévai, Varga, 1577: Török, Dévai, 1635: Székely, Czegódi, Dévai, 1683: Csonka, Méhes, Filep, Süket (U. o. VI. 531–536.), Kódor bírójá 1554-ben Kis (U. o. IV. 389.), Pénteken XV. sz.: Barta, Kerekes, Szász, Perkel, Hegedüs, Szenes, Istvánfi, Orros, 1641: Pergő, Molnár (U. o. V. 422–430.), Ormányban 1653–58: 24 magyar egytelkes nemes, darabont és szabados (U. o. V. 301.), Némában 1524: Kis, Magyari, Szabó (U. o. V. 227.), Alparéten 1577: Fazakas, Turi, Kocsis, Adorján (U. o. II. 8.), Mányán 1577: Balázs, Pungrácz, 1595: 2 Pongrácz, Demeter, 1612: Demeter, Berkesi (U. o. V. 123–124.), Szekerestörpényben 1631: Lénárt, Dénes (U. o. VI. 293.), Szinyén XVI. sz.: Vas, Nagy, Gorbói, Affra, Katona, Szekrényes, Aranyos, 1611: Aranyos, Fazakas (U. o. VI. 458.), Páncélcsehen 1473: Bor, Faber, Byro, Pergethew, Wyfalwy, Mochy, Wegh, Iponya, 2 Zabo, Kaythor, Thewkes, Buda, Bukas, Somogy, Golwy, 2 Sos, Fazakas, Isthwan, 2 Zalay, Warga, Molnar, Weres, Molway, Buda, 2 Zylagy, Gyrolthy, Fodor, Dyak, Byro, Zabo, Barber, Lazlo, Kono, Zakalothlan, Gogan, Karachon, Folnyagh, Gorby, Bor, Kechethy, Bartha (Orsz. Levéltár, Bethlen lt.).

¹⁸ Az Egrey és Almás patakok völgyében a románság falvai a XIV. század végén kezdenek feltűnni: Csigen, Prodánfalva, Egreyborzova, Farkasmező, Karika, Zsákfalva, Somróúfalva, Romlott, Felső- és Alsónyárló, Csömörölő (186–196), Galponya, Vaskapu, Egreypósa, ördögkút, Szentpéterfalva, Felsőegrey, Pusztarajtolc, Nagyrajtolc, Szilágybogya, Vármező, Meszszentgyörgy, Kásapatak (198–209), Gurzófalva (103), Nyérce, Cold, Almásnyires, Kiskökényes, Alsó-, Közép- és Felsőfüld, Komlósujfalva, Kendermező, Almásrákos, Almásbalázsháza, Kettősmező, Almásalgó, Tihó, Szamosörmező (249–263.) Elhelyezkedésük félreérthetetlenül mutatja, hogy a kővárvidéki románságból leszivárgó népesség ülte meg őket. A Szamoskanyar hatalmas bükkjeivel mintegy gócpontja és rezervoárja a délre és keletre irányuló román

határolja és vágja el a szilágysági és szatmármegyei magyarságtól, köztük a középkorban két erős magyar szórványtelep – uradalmi központok – állt fenn: Alsóegregy (197) és Csákgorbó (394).¹⁹

A MEZŐSÉGI MAGYAROK

A KISSZAMOSTÓL KELETRE kezdődik a tulajdonképeni Mezőség, erdőfoltokkal tarkított dombosvidék, mely sajátos domborzati viszonyainál fogva nemzetiségileg vegyes lakosság megtelepítését tette lehetővé. Mint legeltetésre és földművelésre alkalmas területet a magyarság már a királyság első századaiban megszállotta s néphatárát a *Nagyszamos jobbpartján* rögzítette le. Itt alakultak ki népiségünk északkeleti kitolt állásai: Kapjon, Alőr, Kozárvár, Monostorszeg, Csicsó Mihályfalva, Baca, Retteg, Felőr, Csicsókeresztur, Várkudu, Szészárna, Szamoskócs, Virágosberek, Magyarneমেye, Bethlen (461–475), Péterháza (490), Árpástó, Szentmargita, Mikeháza és Dés (477–480).²⁰ Kelet felé a *Sajó mentén* ugyancsak hosszú magyar falusor zárja le a Mezőségi magyar településterületet: Cegőtelke, Kentelke, Sajósárvár, Sajókeresztur, Sajószentandrás,

vándorlásnak, idecsatlakozik a Nagyszamos északi és az egyesült Szamos két partjának román telepsora: Paptelke, Kiskalocsa, Csernek, Bezdédtelek (390–393), Gorbósalamon, Nagykeresztur, Tótszállás, Hegyköz, Kiskeresztur, Szurdok, Szalonnapatak, Csűrűfalva, Kisdoboka, Oroszmező, Kabolapatak, Tormapataka (395–406), Almáscsáka (613), Zálha, Alsócsobánka, Gorbómező, Aszó, Felsőcsobánka, Veck, Gyurkapataka, Pusztajfalu, Tálósfalva, Kecseháta, Antos, Bujdos, Kisigrice, Erdővásárhely, Nagymező, Alsóhagymás, Kálna, Semesnye, Közfalva, Nagyborszó, Oláhfordorháza, Döbörcevény, Csicsókápolna, Kishavas, Falkosány, Guga, Felsőkosály, Kackó, Tőkepatyka, Déskörtvélyes, Felsőbogáta, Alsóbogáta, Pestes, Révkolostor, Csatány, Szelecske, Désorbó, Csicsóujfalu, Lábfalva, Gáncs, Csicsógyörgyfalva, Négerfalva, Csicsóhagymás, Nagydebrek, Dögmező, Diófás, Köfarka, Alsóilosva, Kiskaján, Nagykaján, Középfalu, Alsókosály, Szamosmező, Galgó (407–460), Kőd, Náprád, Kisgoroszló, Nagygoroszló, Szamosdebrecen, Kismező, Hosszúujfalu, Szilágyróna, Turbóca, Csokmány, Aranymező (210–220). Ezekről északra egészen a Lápos völgyéig a XIV. században északról érkező román telepésrajok szállták meg az erdős vidéket.

¹⁹ Csákgorbón 1644-ben 80 kétségtelenül magyar férfijobbágy élt (Orsz. Levéltár, Kmon. Urb. F. 26.) Alsóegregyét 1460-tól Magyarereggynek nevezik. (Petri i. m. III. 334.)

²⁰ Baca, Szentmargita, Kapjon, Alőr, Felőr, Csicsókeresztúr és Retteg 1405-ben Csicsó várához tartozó »magyar falvak« (Szolnokdoboka mon. i. m. II. 395.), Csicsó Mihályfalva 1405-ben még »oláh«, 1553-ban már »magyar« falu (U. o. II. 395, 426), ugyanakkor az 1405-ben már idézettekben kívül magyar faluk: Monostorszeg (U. o. V. 189.), Péterháza (U. o. V. 453), Várkudu (U. o. IV. 521.) és Mikeháza (U. o. V. 166.). Kozárvár jobbágyai a XVI. században: Gedő, Bakai, Kádár, Marai, Mindenes, Baka, Byro, Ferencz, Szenes, Nagy, Szász, Pesch, Tatár, Damokos, Petkes, Szemes, 1618-ban Sajtos, Petkes, Vitális (U. o. IV. 431–435.), Árpástón 1566-ban Vajda, Jákó, Márton, 1577-ben Vajda, Móricz, 1615-ben Jó, Czikó (U. o. I. 70–73.), Kócsan 1577-ben Sidó, Gergely (U. o. IV. 384.), Virágosberken 1645-ben jobbágynevek: Oláh, 5 Éles, Tamás, Nagy, Szabó, Imre, Gyórfi, 2 Nagy, Kolozsvári, Fazakas, Veres (O. L. Kmon. Urb. f. 26.).

Sajóudvarhely és Somkerék (604–610).²¹ Körülöttük a XII. század végén érkezett szászok alapítottak falvakat, míg mögöttük a Radnai és Besztercei havasok román néptalaja következik.

A mezőiségi részekben a XII. század végétől kezdve okmány-szerűen is tudjuk a magyar falvak kialakulását követni. *A Bandó völgyében* Szentbenedek,²² Szásznyíres, Magyardécse, Almásmálon, Bálványosváralja, Csaba (481–485, 488), *a Mélyes patak mentén* Magyarberéte, Apanagyfalva, Bőd, Vice, Magyarborzás, Kétel, Dellőapáti (496–502), Aranyosszentmiklós, Kékes, Mezőveresegyház, Mányik, Búza, Melegföldvár (503–509), Szászsombor (221) és Feketelak (535)²³ *a Füzes két partján* Szamosújvár (224), Szamosújvárnémeti, Ördöngösfüzes (511–512), Boncnyíres, Szamoshesdát, Vízszilvás, Dengeleg, Nagyiklód (513–517), Szék (519), Vasasszentiván, Vasasszentgyed, Kispujon, Cege, Göc, Császári (521–526), Nagydevecser, Kisdevecser, Szépkenyerüszentmárton (529–531), Vasasszentgotthárd (534),²⁴ *Kolozsmegyének a Kisszamosról*

²¹ Kentelke 1622-ben magyar-szász ref. község, jobbágynevek: Zitas, Suster, Ernei, Konner (Névkönyv i. m. 1890. 9.), Sárváron 1475-ben 5 Fygei, 4 Orozfy, Zenthgothardi, Was, Mayus, Thalás, Boos, Mochy, Zarka, 2 Sutor, 2 Byro, Weres, Cheplew, Deak, Zekeres, Fazakas (Orsz. Levéltár, Bethlen It.), Sajókeresztúron 1580-ban Szász, Kis (Szolnokdoboka mon. i. m. VI. 15.), Sajószentandrás 1502-ben Székely, 1510-ben Völgyi (U. o. VI. 33.).

²² Szentbenedek gótikus r. kat. temploma ellenére már 1553-ban oláh falu (U. o. VI. 325.).

²³ Bődön jobbágyok 1505-ben Deák, Tóth, Szörös, 1524-ben Kis, 1576-ban Barla, Elek, 1654-ben Varga, Bartus (U. o. II. 265–266.), Búzán 1644-ben 23 jobbágy 29 fiúgyermekkel, 4 szabados 8 fiúgyermekkel, 4 özvegy 3 fiúval, 3 zsellér 1 fiúval mind magyarok, köztük 2 Oláh, 1 Szász (O. L. Kmon. Urb. f. 26.), Magyarborzáson jobbágynevek 1499-ben Nyilas, Takács, Bán, Kis, Palatkai, Ales, Balás, Kutas, 1577-ben Szilágyi, Hencs, Kis, Bercsényi, 1610-ben 2 Székely, 1618-ban Rósa, Mészáros, 1654-ben Nagy, Bány, Pap, Kutas, Borzás, Sárközi, Rosa (Szolnokdoboka mon. i. m. II. 253–256.), Kételyen 1435-ben Thyves, ökrös, 1499-ben Varga, Baltazár, Hencz, 1576-ban Boldizsár, Bán, 1654-ben Szakács, Henc, Nagy, Boldizsár, Varga (U. o. IV. 353–355.), Mányikon 1523-ban Takács, Biró (U. o. V. 131.), Melegföldváron 1477-ben Bereczk, Biró, 1495-ben Burián, Kisburián (U. o. IV. 153.), Szászsomboron 1663-ban Dombi, Szikra, Gál. Ugyanitt 1407-ben egy oláh jobbágy, Bolgár László (U. o. VII. 159, 164.). Feketelakon 1596-ban 20 jobbágy, 1644-ben 5 jobbágy 6 fiúval és 1 szabados 2 fiúval él, mind magyarok (U. o. III. 437. és O. L. Kmon. Urb. f. 26.).

²⁴ Németin 1590-ben 9 magyar puskás, 1612-ben 20 magyar darabont és puskás élt, jobbágyok 1617-ben Somkúti, Aszalos, Kis, 1643-ban Fazakas, Gombos, Szabó (Szolnokdoboka mon. i. m. VI. 259–261), Boncnyíresen jobbágyok 1525-ben Balynt, 1568-ban Olajos, Boros, Mór (U. o. II. 231–232.), Hesdát 1509-ben Fodor, 2 Bereczk, Kocsi, Szabó, Felnagy, Kapás (U. o. IV. 22.), Vízszilváson 1482-ben Hegedüs, Szentgyörgyi, 1598-ban 15 magyar jobbágy (U. o. VII. 121–124.), Dengelegen 1481-ben Tóth, Szilágyi, 1683-ban Kovács, Nagy (U. o. III. 265, 269.), Nagyiklódon 1483-ban Biró, Ori, Bonczidai, Budai, Pető, Magyarai, 1634-ben 22 család, köztük 1 Oláh, 1 Ficsor, a többi magyar nevű (U. o. IV. 73, 79.). Vasasszentiván 1597-ben »magyar falu« (U. o. VII. 66.), Szentgyedon jobbágyok 1505-ben Tar, Kádár, Jó, 1529-ben Székely, Török, 1555-ben Hertl, Kis (U. o. VI. 331–333.), Cégén 1667-ben Magyarai, Szőke, Kurta, Fekete, Béres (U. o. II. 482.), Göcön 1496-ban Markos (U. o. III. 547.), Kisdevecseren 1577-ben Mester, Ágoston (U. o. III. 293.). Szentgotthárdon, bár r. kat. egyházas hely volt a középkorban, már 1430-ban voltak oláhok (U. o. VI. 343.).

keletre eső felében Bonchida (539), Györgyfalva (546), Ajton (548), Magyarpata (550), Magyardezmér (552), Kolozs (555), Magyar-kályán (558), Szovát (559), Visa (561), Vajdakamarás (564), Magyarkeszü (567), Mócs (568), Katona, Pusztakamarás, Noszoly, Botháza, Tótháza (571–575), Berkenyes, Szopor, Magyarfráta (578–580), Báld (582), Nagysármás, Tuzson, Ózdiszentpéter (584–586), Kiscég (590), Mezőviszolya, Mezököbölkut (593–594), Komlód (602), Gyeke (537) és Légen (538) magyar lakossága² gazdasági erőben és lélekszámban biztosították a táj magyar jellegét, de már a XIV. század közepe óta számolhatunk itt is román bevándorlással.²⁶

ROMÁN NÉPSZIGETEK

AZ ELŐBB ISMERTETETT területeken a magyarság és román-ság egymástól élesen elváló, külön tömbökben települt; a Mezőségeen jellegzetes vegyeslakossági helyzet jött létre. A földesurak a kiterjedt faluhatárokat megosztották és az eredeti magyar lakosság mellé románokat telepítettek. Így jöttek létre a XIV. század utolsó évtizedeiben és a XV. században a Mezőségeen gyakori ikerfalvak (az első Magyar- és Oláhfráta 1391-ben,) melyeket »Magyar« és »Oláh« jelzővel különböztetnek meg egymástól. A XV. században hosszú sorát ismerjük az ilyen kettős falvaknak, nagyrészüket azonban ké-

²⁵ Pata románjai a XV. század elején tűnnek fel, mert akkor válik szükségessé az eredeti magyar telepet Egyházas- vagy Magyarpata névvel megkülönböztetni. Jobbágynevek XV. sz.: Fodor, Bewthes, Zöld, Székely (Csánki i. m. V. 393.). Az 1315 óta ismert Dezmér oláh ikerfaluja 1446-ban tűnik fel, a középkorban külön állnak Magyar- és Oláhdezmér. Középkori jobbágynevek: Szabó, Székely, Horváth (U. o. V. 345.). Az 1326 óta ismert Kályán 1457-ben Két Kályán néven szerepel, majd rövidesen mint Magyar- és Oláhkályán állandósul (U. o. V. 365.). Pusztakamaráson középkori jobbágyok Iso és Oswald (U. o. V. 395.), Berkenyesen Fodor, Dávid, Laki, Beythes (U. o. V. 334.), Szoporon Varga, Mátyus, 2 Biró, Retkes (U. o. 415.). Az 1331 óta ismeretes Fráta mellé 1391 körül telepítenek románokat, ez a telep viseli 1413 után az Oláhfráta nevet (Fekete-Nagy–Makkai i. m. 414.). Az 1329-ben feltűnő Sármás oláh ikertelepéről 1438-ban hallunk először, különmaradnak mint Magyar- és Oláhsármás (Csánki i. m. V. 399.). Cég ikerfaluja, a mai Nagycég mint Oláh-cég szerepel, a magyar falutól megkülönböztetésül (U. o. V. 343.). Viszolyán 1506-ban Jankó Gál a bíró (U. o. V. 425.). Köbölkut középkori lakosai: Zaaz, Biró, Geréb (U. o. V. 370), Komlódon középkori jobbágyok: Modra, Ferenc (U. o. V. 369.), Gyeken Fodor, László (U. o. V. 357.).

²⁶ A középkori eredetű mezőségi román falvak a következők: A Nagyszamos balpartján Omlásalja (476), Alsó- és Felsőoroszfalu, Füge, Felső- és Alsóegres (491–495), a Bethlen család középkorvégi telepítései. A Bandó-völgyben Csabaújfalu, Bányon és Coptelke (486, 487, 489) A Füzes mentén Cente (503), Füzesmikola (512), Kisiklód (518), Kiszszék (520), Mohaly (527), Kékesvásárhely (528), Erdőszebattelke (532), Kötke (533), nagyrészt a Wass család XIV. századi telepítvényei; a kolozsi részeken Felek (545), Bós (549), Oláhpata (551), Oláhdezmér (553), Kara (554), Korpád (556), Oláhkályán (557), Kötelen (560), Palatka (565), Pete (566), Mezőgyéres (569), Mezőszzebattelke (570), Mezőőr (576), Aranykút (577), Oláhfráta (581), Kiszármás (583), Meződomb (588), Nagycég (591), Budatelke (592), Lompért (597), Mezősolyos, Oroszfája és Nagynyulás (600–603), a XV. század elejétől kezdődő román bevándorlás eredményei nagyrészt. A kolozsmegyei falvak nemzetiségváltásának sajátos okaihoz lásd Balázs i. m. 39–40.

sőbb összeolvadt. Kétségkívül ilyenek azok is, melyeket térképünkön román lakosságúnak tüntettünk ugyan fel, de tudjuk, hogy a középkorban vagy az *újkor elején* magyar egyházas helyek voltak: Ród (547), Béré (562), Mezőszentgyörgy (587), Mezőszilvás (589), Septér (595), Mezőörményes (596), Mezőszentmihály (599).²⁷ Ezekben a magyar és román lakosság együttélt. Más esetekben a román telep véglegesen különvált a magyar anyafalutól és új néven élt tovább, ismét más magyar faluk valamilyen oknál fogva elnéptelenedtek s román lakosságot kaptak. Az eredeti lakosság magyar voltát a helynevek épen eléggé igazolják, a mezőségi román falvakat még a románok is magyarból átvett névvel nevezik.²⁸

VÉGIGTEKINTVE így a felvett területet, megállapíthatjuk, hogy az egész középkoron át s az újkor elején is az északerdélyi nemzeti-ségi kérdés fejlődése szabott mederben, a terület földrajzi adottságainak megfelelően alakult. A magyar falvak a termékeny folyó-völgyekben az u. n. energikus pontokat foglalták el s a lakosság számát tekintve is, komoly agglomerációkká nőttek ki magukat. A határaikba települt kis román szórványok nem módosították érezhetően a táj etnikai képét, emellett az életforma, a vallás és nyelv különbsége mindkét részen megakadályozta a tömeges beolvadást. Szórványos asszimiláció ugyan, mint az érintkezés természetes velejárója, a nyelvi határterületeken kétségkívül előfordult, tudunkal azonban inkább a magyarság javára, amint azt Zsibó, Inó vagy Oláhfenés említett esetei s a magyar falvakban előforduló »oláh« jobbágynevek bizonyítják. A románságnak ezeket a veszteségeit némileg ellensúlyozta a hegyvidéki magyar pásztoroknak a beolvadása, akik a román tömegek közt nem sokáig őrizhették nyelvüket. Az igazi mozgalmasságot ebben a korban a növekvő ütemű román bevándorlás jelentette, mely a hegységek üres területeit töltötte fel s a XIV. század végétől kezdve a Mezőségre is kicsapódott, bár a románság ekkor még alig lépte át természetes életterületének határait. A román falvak azonban bármennyire is nagy számot képviselnek a középkor végén, lélekszámban mégsem haladhatták meg a magyar falvakat, mert a hegyvidéki település természeti korlátainak következtében is általában 6–10 jobbágycsalád fért meg kereteik közt, míg a magyarokban nem ritka az 50–60 jobbágycsaládnyi átlag.²⁹ *Tehát a XVI. század közepéig, amennyiben északerdélyi szórványkérdésről beszélhetünk, az csak a magyar néptömb között élő román szórványokra vonatkozhatik.*

²⁷ 1500 körül még külön Magyar- és Oláhród van (U. o. V. 397.) Béré 1411-ben »habitoribus destituta«, 1467-ben mint Oláhbéré tűnik fel (U. o. V. 332). A többiekre lásd Balázs i. m. 38–40. Megjegyzendő, hogy a középkorban Palatka, Bős és Kara is magyar-román ikerfalvak voltak, mára azonban román többséggel összeolvadtak. (U. o. V. 379.).

²⁸ Erre vonatkozólag lásd Kniezsa István: Erdély földrajzi nevei, »Erdély«, Bpest, 1940. 77.

²⁹ A középkori román falvak lélekszámára vonatkozólag lásd: Makkai László, Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben, 8. (Klny. a Hítel 1941. évi folyamából).

A PUSZTULÁS KEZDETEI

AZ ERDÉLYI NEMZETISÉGI ERŐVISZONYOK terén a XVI. és XVII. század eseményei végzetes fordulatot idéztek elé. A háborús csapások, melyek az országot sújtották, gyökerében támadták meg a magyarság népi életerejét s a románság előzönlötte a magyar néptalajt is.

Kétségtelen, hogy már a középkorban hozzájárultak a román terjeszkedéshez a magyarságot ért katasztrófák is, ezeknek méreteiről és következményeiről azonban nem állnak pontos adatok rendelkezésünkre. Nem ismerjük közelebbről a XIV. század közepén pusztító pestisjárvány népesedési okozatait s az 1437–38 évi parasztlázadást is csak valószínűség szerint hozhatjuk kapcsolatba Északerdély magyar jobbágylakosságának megfogyatkozásával, a XVI. század háborús eseményeinek a nemzetiségi egyensúlyt erőszakosan megbontó hatásáról azonban már biztos adataink vannak.

Zápolyai János és Habsburg Ferdinánd küzdelmei Erdélyt is évekre hadszínterré tették s a polgárháború áldozatait növelte a külső erők beavatkozása; főleg Rareș Péter moldvai vajda pusztító becsapásai.³⁰ Fráter György halála után különösen válságos esztendőök szakadtak az országra, Castaldo császári tábornok megszálló csapatai sáskajárásként élték fel azokat a vidékeket, ahová beszállásolták őket, úgy hogy az 1553. évi kolozsvári országgyűlés panasza szerint egész vidékek néptelenedtek el sanyargatásaik miatt.³¹ 1556-ban a visszatérő Izabella királyné segítségére jövő moldvai hadak a hosszú ostrom alatt tartott Szamosújvár és Bethlen környékét tették tönkre,³² a nyugati határszélen, főleg Szilágy és Szatmár megyékben pedig János Zsigmond és a felsőmagyarországi császári hadvezérek háboruszkodása teremtett a föld népe számára elviselhetetlen helyzetet. 1570-ben már olyan dobokamegyei falvokról hallunk, melyekben a kipusztult keresztények (magyarok) helyén oláhok s más nemzetiségek élnek.³³

Az igazi katasztrófát a mezőiségi magyarságra azonban a századforduló évei hozták. 1599–1600-ban Mihály vajda gyülevész hadai pusztították végig Erdélyt, majd a goroszlói csata (1601. aug. 3.) után bosszútól lihegve bocsájtotta hajdúit épen Északerdély falvaira s részben ez is okozta vesztét, az oktan dúlásokon felháborodott Básta meggyilkoltatta. A prédára éhes szabadcsapatokkal azonban Básta sem bírt, a Báthori Zsigmond visszatérésével kiújult harcok minden fegyelmezést lehetetlenné tettek. 1602 elején, Beszterce ostromával kapcsolatban elpusztult, elnéptelenedett a Mezőség északi fele. »Föld népe szorult erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe

³⁰ Búzá t pl. 1545-ben Péter vajda martalócai égették fel (Szolnokdoboka mon. i. m. II. 311.)

³¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 441.

³² U. o. I. 483.

³³ ...»que olim a cristianis culte et inhabitata fuissent et per varia disturbia et incursiones hostium devastate extitissent, nunc autem a Valachis et aliis nationibus habitarentur« (Szolnokdoboka mon. i. m. I. 91.).

– rettenetes nagy hidegségben. Nem találának magoknak rejteket; erdőben is felkeresék őket, nagy kegyetlenséget rajtok tésznek... kikben azután sokat láttunk, hogy koldultanak, kik azelőtt marhás emberek voltak és jól birták magokat» – írja a szemtanú.³⁴ 1603-ban történt összeírás szerint alig volt falu, amelyik ezeket az időket átvészelte volna. *A Mélyes völgyében* Apanagyfalu, Mányik és Bőd teljesen elpusztultak, Aranyosszentmiklóson 5 lélek és 5 ház, Búzán, a hajdan népes mezővárosban 4 lélek és 5 ház, Feketelakon 5 lélek, Melegföldváron 3 lélek, *a Fűzes mentén* Boncnyiresen 2 lélek, Császárin 1 lélek és 1 ház, Centén 5 lélek, Kisdevecseren 6 lélek és 6 ház, Nagydevecseren 8 lélek, Vasasszentivánon 2 lélek maradt; *a Nagyszamos partján* Monostorszeg, Alőr, Mikeháza, *a Sajómentén* Kentelke és Sárvár pusztán állottak, Kapjonban csak 4 lelket találtak.³⁵ Messze környék vált embernemtől tájékká. »E romlást szenvedék e helyek: Kolosvár, Deés tartomány vidéki, Gyalu, Bánffi Hunyad, Kalotabeliek, Görgény, Beszterce vidéke és nagy sok többben.«³⁶ Már 1602-ben azt jelenti Básta, hogy Erdély régi jólétének alig vannak nyomai, a fegyver, a tűz, a pestis és az éhség megemésztették, főleg a jobbágyságot.³⁷ 1603-ban Székely Mózes török-tatár hadai és Básta vallonjai és hajdui egymással versengve dulták el azt is, ami maradt. »Annyira megromlottunk – panaszolja az 1604. évi kolozsvári országgyűlés – hogy szegény jobbágyaink elpusztultának, hogy igen kevés helyen lakik falun egy vagy két ember; az hul pedig laknak is valami kevesen, éjjel-nappal rajtok vagyon a vitélő rend.«³⁸

E szörnyű esztendőket népesedési következményeit mutatja, hogy Vasasszentgotthárd földesurai még 1638-ban is Moldvába küldenek telepítési ügynököket jobbágyot szerezni.³⁹ A XVII. században egyszerre felszökik a mezősegi jobbágyok közt a Moldvai név arányszáma, de arra is van adatunk, hogy Kővárvidékéről is megindult a románságnak délfelé való özönlése.⁴⁰ Ezzel párhuzamosan a XVI. században még magyar lakosságú falvakban feltűnedeznek a román jobbágynevek.⁴¹

³⁴ Enyedi Pál (tkp. Szamosközy István) éneke az erdélyi veszedelmekről (Mikő Imre: Erdélyi Történelmi Adatok I. Kolozsvár, 1855. 187.).

³⁵ Szolnokdoboka vm. mon. i. m. a szóbanforgó falvaknál.

³⁶ Enyedi Pál i. m. 188.

³⁷ »Questo regno havuto fama di essere pieno di tutte le cose necessarie. Fu veramente tale, ma ne restano a pena i vestigii, in tal modo il ferro, il fuoco, la peste, le fame l'hanno consumato. N' é ben avanzata qualche nobiltà, ma il villano, ch'è quello che dà al vivere e fa l'entrare, é morto.« Magyar Történelmi Emlékek I. 37. k. 135.

³⁸ Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 264.

³⁹ Szolnokdoboka mon. i. m. VI. 348.

⁴⁰ 1644-ben Budatelkén 13, Kócson 3, Centén 4, 1651-ben Dombon 3, Pagocsán 1, 1697-ben Sárváron 1 »Moldvai« (Moldowan, Molduan, Moduai stb.) jobbágynevű fordul elő (Országos Levéltár. Kmon. Urb. f. 26.).

⁴¹ A románok újabkori bevándorlásáról Jakó Zsigmond (A románság megtelepülése az újkorban, »Erdély és Népei«, Bpest, 1941.) és Szabó T. Attila (A románok újabkori erdélyi betelepülése, Hitel, 1942. 3. szám) alapos tanulmányokat írtak, eredményeik könnyen hozzáférhetők lévén, fölöslegesnek tartom itt újraközölni azokat.

KÉT POGÁNY KÖZT

FÉLÉVSZÁZADOT sem tartott »Erdély aranykora« s II. Rákóczi György lengyelországi kalandja után újból tűzbe-vérbe borult minden. 1658-ban a tatár kán a Marosvölgyön feljőve a Nádasmentét, Kalotaszeget, az Almás völgyét és a Szilágyságot dúlta végig, 1660-ban Szeidi Ahmed pasa a Szilágyság, az Almás és a Borsa völgye elpusztítása, Rákóczi leverése után a Szamos mentén Désig küldi portyázóit s visszatérve az Érmeiléket hamvasztja el.⁴² Váralmás, ahol 1644-ben még 99 színmagyar férfijobbágot számoltak össze, úgy elnéptelenedett, hogy református papját sem tudta eltartani.⁴³ A lakosság, ha le nem vágták vagy rabszíjra nem fűzték, menekült, amerre látott. Almásszentmária református egyházának kelyhét a középlakiak vették őrizetbe, azzal, hogy »ha a futásból hazajönek, adják vissza«.⁴⁴ Sohasem tértek vissza, s a falu ma tiszta román. S hány magyar község lakói maradtak örökre oda, hogy helyüket a jövevény románságnak engedjék át! 1661-ben Ali pasa jött be Kemény János ellen, s a fejedelmet üldözve a Szamos völgyén a szatmári részekig hatolt, majd visszaútjában Dés és Marosvásárhely között a Mezőségen vágott át, miközben egyik rablócsapata a Borsa és az Almás völgyét kereste fel újból. Az egykorúak horribilis számokban fejezik ki azt a veszteséget, mely ezekben az években Erdélyt lélekszám tekintetében érte. Ha az adatok nem is egészen megbízhatóak, nyugodtan hihetünk a szemtanúnak, aki szerint »az egész ország elpusztult, a török annyi lakost hajtott el, hogy Erdély csaknem sivatagnak látszik.«⁴⁵

Ezuttal az sem adatott meg a szerencsétlen tartománynak, ami Básta kora után megadatott: néhány évtizednyi nyugalmi idő. Várad eleste után a török hódoltság területe Kolozsvárig és Désig terjedt ki, épen azt a vidéket sújtották tehát a török martalócok garázdálkodásai, melyet Básta hajdui mégsem pusztítottak el teljesen. A Kiszamos balpartjának magyarsága ekkor szenvedte a végső, ezúttal végzetes csapást, mely szörványsorsba taszította. Récekeresztur temploma 1706-ban már romokban hever és hívei megfogyatkoztak,⁴⁶ nem egyedülálló, Kolozs és Szolnokdoboka megyék nyugati felének falvai hasonló helyzetbe kerültek. A Váradhoz közel eső vármegyékben »ez időben öt-hat mértföldnyire is egy faluban egy kunyhó nem volt, egy ember nem lakott; elraboltattak, levágattak és a dög miatt meghaltak«.⁴⁷

A török pusztításokba belekapcsolódtak s a pogány kiverése után még évtizedekig folytak a kuruc-labanc háborúk emberirtó vál-

⁴² A XVII. századi Erdély területét érintő török hadjáratokról tanulságos térképet közöl Hóman-Szekfű: Magyar történet, Bpest, 1935. IV. 80.

⁴³ Névkönyv i. m. 1872. 10.

⁴⁴ U. o. 13. 1.

⁴⁶ A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. Bpest, 1898. VII. 123.

⁴⁸ Szolnokdoboka moh. i. m. V. 543, 545.

⁴⁷ A 45. számú jegyzetben i. h.

lalkozásai. Az Érmelléke már 1682 előtt áldozatul esett a »két pogány« közti harcnak; németek, törökök és »szatmári tolvajok« Ergiroltot, Érhatvant, Érkávást, Érkisfalut, Érszodorót, Peleszarvadot, Szödemetert, majd beljebb Zálnokot, Korondot, az ekkor véglegesen megszűnt Apácát, a Szamosmentén pedig Benedekfalvát és Vicsát felprédálták, elnéptelenítették és velük pusztult a szomszédos falvak egész sora.⁴⁸ A szilágysági magyarok szörnyű sorsát Szilágybagos esete szemlélteti: 1553-ban még 63 adófizető és 94 adómentes jobbágy lakja, 1663-ban történt feldulatása után 2 ház maradt benne, 1708-ban lakói közül »heten, vagy nyolcan imitt-amott a gazokon magokat megvonni kénytelenítették«, a többi kibujdosott. Még 1715-ben is csak 11 háztartást számoltak benne össze.⁴⁹ Szilágybagos ugyan kiheverte veszteségeit, de ezt nem sok, hasonló szenvedéseken átment magyar faluról monthatjuk el; a többség elvesztette magyar jellegét. Amelyik a háborús pusztítások ellenére sem halt ki egészen, azt az osztrák hadsereg zsarolása s a katona-beszállásolástól való félelem ugrasztotta szét.⁵⁰

A Rákóczi-szabadságharc megint a Mezőséget próbálta meg; Kolozsvár évekig tartó ostroma alatt az ellenfelek felélték a környéket és feltették a koronát az előző évszázad munkájára. 1703. december 17-én éjszaka például a lovas németek Dengeleg körül 9 falut borítottak lángba, úgy, hogy Dengeleget még 1713-ban is elpusztult falunak mondják.⁵¹ A háborús csapások sorozatát a tatároknak 1717-ben történt beütése zárja be, ekkor égett el az 1704-es tűzvész óta alig tengődő Cege, s valószínűleg ennek következtében kellett 1730-ban Kozárvaron románok betelepődését megengedni.⁵²

A háborúk örökös velejáró réme, a pestis a kifosztott, éhező vidékeken szinte sűrűbben szedte áldozatait, mint a fegyver. A kortársak szörnyű képet festenek egy-egy járvány lefolyásáról, üres házak, kihalt falvak jelzik hódító útját. Északerdélyben az utolsó nagyméretű pestis 1742-ben dühöngött s főleg Szilágymegye lakosságát tizedelte meg.⁵³ Minthogy pedig a járványok útja rendszeresen egybeesik a hadseregek útjával, ekkor is azok a magyar falvak szenvedtek, amelyeket félszázaddal előbb az ellenség pusztított. Ákoson 258-an haltak meg és csak 219-en maradtak életben, Zsibón a halálesetek száma meghaladta a 800-at, Varsolcon 138, Hadadon

⁴⁸ Petri i. m. az egyes faluknál.

⁴⁹ U. o. III. 60–62.

⁵⁰ Pl. a szilágymegyei Egrespatakon. U. o. III. 344.

⁵¹ Szakál Ferenc naplója, »Erdély öröksége«. Szerk. Makkai László. Bpest, 1942. VII. 165.

⁵² Szolnokdoboka mon. i. m. II. 490. és IV. 443.

⁵³ Az 1742–43. évi pestis a következő szilágymegyei falvakban pusztított: Szécs, Göröcsön, Érkávás, Érhatvan, Érkörös, Szarvad, Újnemet, Érszodoró, Pér, Ákos, Szopor, Szakácsi, Tasnád, Csög, Érmindszent, Girolt, Érszentkirály, Érkisfalu, Hadad, Nádasd, Bogdánd, Korond, Erked, Kusaj, Varsolc, Bagos, Borzás, Somáj, Mocsolya, Vicsa és Derzsida, tehát egy-kettő kivételével mind magyar falvakban, és pedig olyanokban, ahol az előző háborús korszak amúgy is meggyöngítette és számbeli kisebbségbe taszította a magyarságot. A pestis leírását lásd Jancsó Béla: Date nouă despre epidemia de ciumă din Ardeal în 1742–43, Cluj, 1933. Az 1711. évi pestis áldozatairól néhány adatot közöl Szabó T. Attila i. m. 137. l.

174 áldozatot követelt a járvány, Korondon és Mocsolyán az életbenmaradtak egyetlen házban elérték. Ezek az adatok elképzelhetővé teszik a XVII. századi pestisjárványok méreteit; ha a XVIII. század közepén, mikor az ország nyugalmasabb állapotok között volt, ilyen halálozási számok fordulhatnak elő, mennyivel súlyosabb lehetett a csapás háborus, bizonytalan viszonyok közt!

TÖRTÉNELMI MÉRLEG

HA MEGKISÉRELJÜK a kérdés történelmi mérlegét a pillanatnyilag rendelkezésünkre álló adatok alapján felállítani, a pusztulás valódi méreteit megdöbbentő számok tárják elénk. *Szilágy-megye* 106 magyar falujából 46 veszítette el magyar többségét; legtöbbet szenvedett a Szamosmente (10 faluból 7 lett román többségű), épen felére olvadt az Érmellék, majdnem felére a Zilah-Kraszna- és Szilágy-völgy magyar falvainak száma (28:14 ill. 44:18), aránylag jobb a helyzet a Kusaly völgyében (14:5) s még inkább a Berettyó mentén (10:2). *Kolozsmegyében* 56 falut veszítettünk a 113-ból, tehát kereken 50%-ot. A legrosszabb a helyzet a Borsa-völgyben (13:1), a megyei átlagnál rosszabb a Mezőségen, a Nadasmentén és az Almás völgyében (31:19 ill. 27:15 és 15:10), felét teszi a veszteség a Kapus- és Kiszamos-völgy falvainak (12:6), úgy, hogy abszolút többségét falvainknak egyedül Kalotaszegen sikerült megőriznünk (15:5). *Szolnokdoboka* helyzete a legsúlyosabb, itt még harmada sem maradt meg a magyar többségű falvaknak (96:76). A tájegységek közül aránylag tömör magyarságot őriz a Bandó-völgy (6-ből 2 románosodott el) s ehhez kapcsolódva a Nagyszamos-mente (20:14, tehát 6 magyar falu), a Sajó, Füzes és Mélyes mente azonban már nagyon elpusztult (7:5 ill. 19:14 és 15:13) s a Kiszamos balpartján egyetlen magyar többségű falu maradt (29:28). Végeredményben *a tárgyalt terület 318 magyar falujából 178 vált román többségűvé.*

A XVIII. SZÁZAD ELEJÉN Erdély mezőségi tájainak magyarsága számbelileg megfogyatkozva, gazdaságilag tönkretéve kellett, hogy élélebenjen egy olyan korszaknak, mely semmiben sem kedvezett az erdélyi magyar népi erő újjászervezésének. Az újra meg újra elpusztított falvak lakosságának egy része a török dúlás után épen akkor népesedő Alföldre menekült és résztvett a középkori magyar néptalaj visszahódításában. Más része, éveket töltve a viszonylagos biztonságot nyújtó hegyvidéken,⁵⁴ *életszívonala kényszerű csökkenése folytán életmódban, gondolkodásban, majd nyelvben és vallásban mind közelebb sodródott a románsághoz* s ez az asszimilálódás azután is folytatódott, mikor elhagyott falujába román telepésekkel együtt tért vissza.

Tudományos és nem tudományos körökben már régóta ismerik,

⁵⁴ A havasra menekült lakosságot gyakran csak úgy lehetett visszatérésre kényszeríteni, ha kalibáikat felégették. Jakó i. m. 127–128.

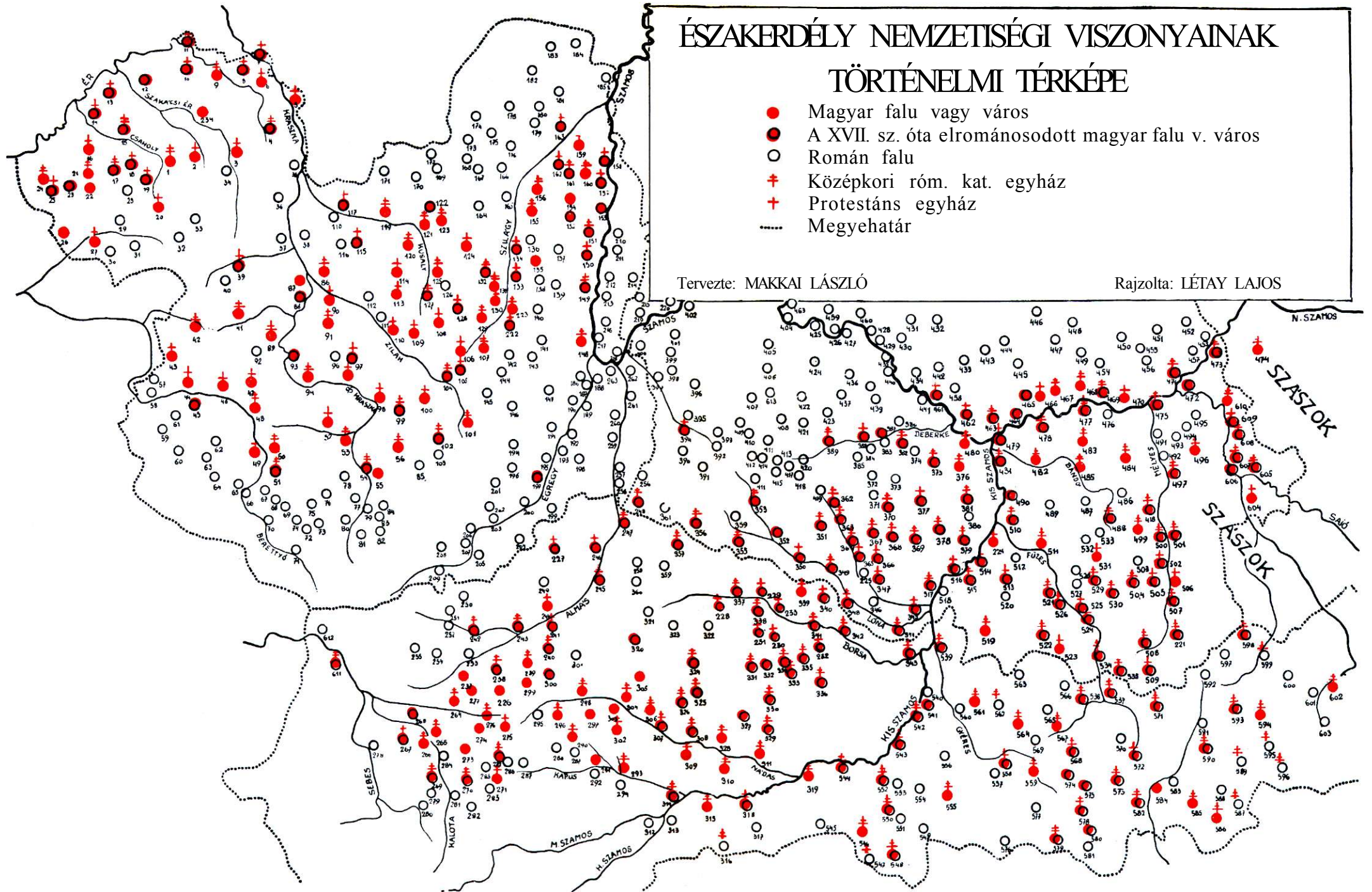

ÉSZAKERDÉLY NEMZETISÉGI VISZONYAINAK TÖRTÉNELMI TÉRKÉPE

- Magyar falu vagy város
- A XVII. sz. óta elrománosodott magyar falu v. város
- Román falu
- ✝ Középkori róm. kat. egyház
- ✝ Protestáns egyház
- ..... Megyehatár

Tervezte: MAKKAI LÁSZLÓ

Rajzolta: LÉTAY LAJOS

vizsgálják és értelmezik azt a feltűnő körülményt, hogy a XVIII. század elején összeírt jobbágyok között, román jellegűnek minősített falvakban milyen gyakoriak a magyar családnevek. Ez a tünetmény már a középkor végétől kezdve előfordul és részben azzal magyarázható, hogy a román családnevek kialakulása a magyarokénál később indulván meg, az összeírók maguk adtak megkülönböztető előneveket a csak keresztnévvel rendelkező jobbágyoknak. Olyan helyeken azonban, ahol az ilyen magyar családneveket a román lakosság bizonyíthatóan maga is használta – s ez a helyzet úgyszólván mai napig az egész Mezőségen és Szilágy-megyében – ez a feltevés nem állhat meg, mivel a nevek állandósulása csak folytonos, mindennapi használat útján jöhet létre. Az idevágó kutatások ugyan ma még teljességgel hiányoznak s ismerve az erdélyi jobbágy-lakosság állandó belső vándorlása miatt előálló azonosítási nehézségeket, talán nem is kecsegtetnek sok sikerrel,⁵⁵ mégis fel kell tételeznünk, hogy a román jobbágyok magyar családneveinek csak egy része tulajdonítható a szökésekkel kapcsolatos névváltoztatásoknak,⁵⁶ más részük valóban magyar nyelvű közösségekben alakult ki és sokszor magyar eredetet takar. Különben olyan falvak magyar-névanyaga, melyek az összeírás adott pillanatában kétségtelenül román jellegűek s a magyar nevek állandó használatát más egykorú források (pl. anyakönyvek), vagy a mai helyzet bizonyítják, teljességgel érthetetlen lenne. Annál inkább, mivel az ősi román néptalaj falvaiban, még ha az összeíró magyar is, a névsorokban a magyar nevek lényegesen ritkábbak, vagy egyáltalán nem fordulnak elő.⁵⁷

⁵⁵ V. ö. Maksai Ferenc: Magyar-román együttélés az erdélyi részeken, Erdélyi Múzeum, 1942. 242. sköv. l.

⁵⁶ Egészen kirívó esetet közöl Szabó T. Attila i. m. 142. l.

⁵⁷ 1538-ban Oláhzsukon Kys, Fodor, Phylep, Zabo, Wak, Nagh, Serfezew, Magyar, Foghas, Santha, Sypos stb. jobbágynevek, de nagyrésztük viselőinek nemzetiségét elárulja az ortodox egyházban szokásos keresztnév. Természetesen a nyugati és keleti egyházban egyaránt szokásos keresztnévek esetében a nemzetiségi hovatarozás még megközelítőleg sem dönthető el. 1644-ben Budatelnán a következő jobbágynevek fordulnak elő: Veres, Kópasz, Hegyes, Farkas, Kis, Ravasz, de ortodox keresztnévvel, ugyanakkor 13 »Molduan« és néhány Kővári, jelezve a lakosság egy részének származási helyét. (Erd. Nemzeti Múzeum, Suky lt. C/20. és Orsz. Levéltár, Kmon. Urb. f. 26.). A XVIII. század eleji összeírásokban főleg Középszolnok és Kraszna megyékben, tehát a mai Szilágy-megyében van feltűnően sok magyar nevű román, bár a megye lakosságának 50%-át már akkor is románnak kell tartanunk. Összehasonlításként közöljük a fogarasföldi, ugyanolyan körülmények közt készült összeírást is.

Megye	Összeírás éve	Magyar nevű jobbágy	Róman nevű jobbágy
Középszolnok	1715	775	312
Középszolnok	1720	1885	705
Kraszna	1715	366	59
Kraszna	1720	748	219
Fogarasföld	1713	216	1579

(A fogarasföldi magyarok Fogaras és Sárkány városokban élnek). Ebből is látható, hogy ahol a románság a középkor óta otthon van, az összeírók mindegyikét román neveket találtak. Lásd: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, Magyar Statisztikai Közlemények XII. Bpest, 1896. 60, 61, 66, 68 és 206. A kötet egyébként is sok értékes adatot tartalmaz a népesedési viszonyokra vonatkozólag.

A mezőségi magyar népelem nagyfokú elrománosodását tehát történelmi ténynek kell elfogadnunk, ha pillanatnyilag nem is áll módunkba ennek arányairól tiszta képet alkotni. A már említett életformaváltoztatáson és állandó együttélésen kívül az asszimiláció főokát az egyházi gondozás válságában kell keresnünk. Az erdélyi magyarság, a Székelyföld egyes vidékeit kivéve, túlnyomó többségében református vagy unitárius vallású volt. A nemzeti fejedelemség bukásával a protestántizmus elvesztette a hivatalos támogatást, a zavaros időkben tömegesen elpusztult eklézsiák visszaállítására sem anyagi, sem erkölcsi lehetőség nem adódott és a pásztor nélkül maradt hívek a hatalmi eszközökkel is pártfogolt görögkatolicizmus táborába olvadtak bele, ami jórészt együttjárt az elrománosodással. Számos buzgó katolikus földesúr egyenesen elősegítette ezt a folyamatot, megakadályozva protestáns jobbágynak terjeszkedését mozdította elő, mert az igényesebb, törvényadta jogainak tudatában makacsabb magyar jobbágnak elébe helyezték az engedelmesnek mutatkozó román.⁵⁸ Káros illuzióiból csak a Hóralázadás rémségei ébresztették fel az erdélyi nemességet, de a röviddel azután meginduló nemzetiségi öntudatosodás, majd a nyelvharc megmerevítették az addig úgyszólván cseppfolyós állapotban levő határozatlan nemzetiségi erőviszonyokat s a nyelvileg és vallásilag elszakadt magyart a folyton erősödő nemzeti érzés véglegesen a másik táborhoz kapcsolta. Messze vezetne, ha kitérnénk itt arra, hogy a nemzeti gondolat ébredése milyen végzetesen hátrányos helyzetben találta a magyarságot, annyi azonban tény, hogy a mai etnikai térkép egy olyan adott pillanatnak hosszú időre szóló lerögzítése, melyben a magyarság, nem lévén ura sorsának, nemcsak hogy nem tudott idegeneket a maga részére vonni, hanem saját bizonyítalan s talán kedvezőbb időkben megmenthető véreit is elveszítette.⁵⁹

MAKKAI LÁSZLÓ

⁵⁸ A protestáns-görögkatolikus és magyar-román viszonylatra vonatkozólag itt, helyszüke miatt csak Szabó T. Attila idézett művére utalok.

⁵⁹ A mellékelt térkép egyházi adatait az idézett munkákon (Petri, Csánki, Szolnokdoboka mon., Névkönyv) kívül Ortvy Tivadar, Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején c. munkájából vettem (2 kötet és térképek, Bpest, 1891.). A szövegben a falunévek után közölt számok a térkép számait jelentik. A térképen feltüntetett egyházi adatokat főlegesen tartottam a szövegben újraközölni, úgyszintén nem bizonyítottam a ma is magyar többségű falvak régi magyarságát. Szórványfalunak, azaz elrománosodott falunak tekintettem mindazon falvakat, melyek a XIX. században román abszolút többségűek. Természetesen a magyar szórványok közt vannak igen erős, életképesek is, de ezeket a parány-szórványoktól megkülönböztetni sem a térképen, sem a szövegben helyszüke miatt nem volt mód. Ezuton köszönöm meg dr. Jakó Zsigmond szivességét, mellyel figyelmemet az Országos Levéltárban és az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött néhány jobbágyösszeírásra felhívta.

MAGYAR FIGYELŐ

GYULAI PÁL A MAGYAR-ROMÁN VISZONYRÓL 1851-BEN

Estve egy mezőségi faluban szállottam meg. A lak nyomait viselte a dűlások és pusztulások. A bútorok nagy részét rég elhordották, miket ott hagytak, összetörték, s a mai napig is úgy van. Hárman egy pohárból ittunk ugyan, de mindegyikünk számára volt fekhely, azaz kettőnek jutott ágyfa, a harmadiknak szalmát terítettek a földre, mi az ágyat szintén pótolhatja ideiglenesen. A fölvygázó, ki legjobb akarat mellett is nem vigyázhatott föl a házra s inkább a gazdaságra terjeszté ki gondjait, tüzet gyújtatott a kandallóban. A nyájas tűz s a gazda szívessége feledtették a rossz időt. Lenyugvás előtt körülültük a kandallót, s a gazda beszélni kezdett.

Ne gondolja senki, hogy ebből novella fog kikerekedni. Isten mentsen, még csak egy rövid krónika sem. Nagy-Enyed fölfeletésétől kezdve az utolsó Maros-parti gyilkolásig oly borzasztó részleteket beszélt el a jámbor fölvygázó, hogy már csak azért sem írom le, nehogy valamelyik pesti drámaíró kidolgozza, s így új szerencsétlenség származzék. Másfelől a románok sem szeretik, ha az eféléket emlegetjük. Igyekezzünk feledni mi is. Talán ők is elfelednek egyetmást. Hanem a jámbor fölvygázó egybekről is beszélt. Ezt már röviden megemlítem. Épen oly figyelemre méltó, mint fájdalmas.

A román nép veszélyes izgatás befolyása alatt van. Az előzmények a forradalom korába vezetnek vissza. A román mozgalmat nem nemzeti-ség, vagy más politikai eszme vezérlé. Eziránt igen kevés szám volt tisztában. A tömeg lelkében csak egy eszme élt, habár alaptalan, de az 1847-ben készített urbér miatt némileg igazolt félelem az iránt, hogy a folszabadulás hirtelen adott nyereményétől megfosztják; szívében csak egy érzés lángolt: gyűlölet volt földesurai ellen. A vezetők e gyűlölséget a magyar nemzetre vitték át, s hogy a tömeget, kit politikai eszmével föl nem zaklathattak, s mai tekintetben semmi kívánni valója nem lehetett, céljokra használhassák, a birtokviszony más alapra tételét ígérték, s ez minden tudós rendszer nélkül oda ment ki, a mi a magyaré volt, ezután a románé lesz. Természetesen e vezetők, habár az alábbrendeltekből teltek ki, a legnépszerűbbek lőnek, s a többiek, kiket épen nem lehetett gyanúsítani, hogy barátjai a magyaroknak, vagy háttérbe szorultak, vagy oda sodortattak. Most, midőn e törekvések gyakorlatba vételének nem lehet helye, s a román értelmiség is ellene dolgozik, a nép nem akar lemondani reményeiről, s a régi izgatók alábbrendeltjei, kiket vagy sértett ambitio, vagy más szenvedély vezet, táplálják e reményeket, szítják a szenvedélyt. Még a democrata nevet merik fölvenni – ők, kik az elfoglalt kastélyokban aristokratát játszottak, s a hatalmok alatti néppel kegyetlenebbül bántak, mint a régi, ritkán humanus szolgabíró.

A minő szép a testvérházában a volt földesúr és hajdani urbérese s most birtokos társa közti viszony, épen oly szomorító Erdélyben. Itt egymást fenyegetve, gyűlölve, sodortatnak végletekre. A nép foglalásokkal tölti idejét, a birtokos perléssel, s visszatörülésre kényszerül, a nép bosszút forral a jövőre, a birtokos remegésben él. Ily sivár élet mily következ-

ményeket rejthet? Erdélynek nem minden vidékén áll így ugyan a dolog, de kivált a Mezőség- és Alsó-Fehérre nézve nem nagyított a rajz. Más tekintetben sem akarok félreértetni. Nincs itt szó azon románokról, kik bármi politikai eszmét képviselnek, hanem azon kalandorokról, kik gyűlölettel prédikálnak, a birtokot támadtatják meg, elveszik a nép józan eszét, kik a legképtelenebb communisticai rendszerhez sem tartoznak s csak oly névvel címezhetők, melyet nem írok le, de mindenki gondolhat. Ily körülmények közt minő a társadalmi élet, könnyen gondolhatni.

FÖLDBIRTOKPOLITIKA ÉS MAGÁNTULAJDON

A zsidó ingatlanok igénybevételeire vonatkozó törvényjavaslat képviselőházi tárgyalása kitünő alkalmat adott egyeseknek arra, hogy a magántulajdon szentségének kérdése felett folytassanak elméleti vitákat s némelyeknek arra is, hogy a magántulajdon szentségének nevében fejezzék ki aggodalmaikat a törvényjavaslattal szemben. A probléma röviden ez: vajjon jogában áll-e az államnak kényszerintézkedések formájában hozzányúlni a magántulajdonhoz – elsősorban a földtulajdonhoz – s így sebet ejteni ama uralkodó elven, amely teljes és korlátlan hatalmat biztosít a dolgok felett azok tulajdonosának? Azaz: jogos-e a földtulajdon használatának vagy éppen a földtulajdonnak a korlátozása?

Egyszerű volna a feleletet megtalálni a ma Európa-szerte egyre nagyobb erővel érvényesülő új gazdasági rendszer tanaiban, amelyek a korábbi individualizmussal szemben a társadalmi közösség igényeit és szükségleteit emelik ki. Eszerint a gazdaságpolitikát a nemzet egyetemes érdekei irányítják s az államnak elsőrangú kötelessége, hogy ezeknek az érdekeknek a szolgáltatásban erőteljesen beavatkozzék a magángazdasági életbe is. A nagy tömegek jóléte, boldogulása az egész gazdasági szervezet megváltoztatását teszi szükségessé s így korlátokat szab a magántulajdonnak is, bár annak elvét ez az új gazdasági rendszer is elismeri. A kialakuló új szociális állam ugyan

a magántulajdon alapján áll, azonban ez a magántulajdon nem korlátlan, annak felhasználása nemcsak tulajdonosának kényekedvétől függ, hanem korlátozott, a közérdek által határok közé szorított s ebben az új formájában jelentős társadalmi és gazdasági reformok fő eszköze.

A zsidó birtokok igénybevétele egyszerűen megmagyarázható volna ennek az új szociális államnak gazdasági elveivel, mégis tovább megyünk magyarázatért s feleletet attól a keresztyén nemzeti elvről várnunk, amely a magyar élet tengelyében áll. A nemzeti gondolat és a keresztyén etika mérlegére helyezzük a kérdést s vizsgáljuk: a földtulajdon kérdésébe való erőteljesebb beavatkozás miképpen egyeztethető össze nemzeti hagyományainkkal s a keresztyén erkölccsal örök értékű elveivel.

Régi birtokrendszerünk alapjait még Szent István királyunk rakta le. Az országot óriási kiterjedésű magánbirtokaira támaszkodva úgy kormányozza, mintha atyai birtoka, patrimoniuma lenne s azokat, akik neki szolgálatot tettek, birtokadománnyal jutalmazza. Az adományozás azonban nem céltalan vagy onelaprózás, célja mindig a királyi hatalom s ezzel az állam, a nemzet megerősítése. Az, hogy István király még örökjogon, teljes tulajdonként adja birtokadományait, nem változtat a tényen, hogy nemzeti érdekből adja s elvileg legfőbb birtokos maga a király marad. Olyannyira nem változtat, hogy a birtokok feletti szabad rendelkezés jogát utódai hamar megnyirbálják s magtalan halál esetén

nemcsak az adománybirtokokra, hanem a szerzett birtokokra is ráteszik kezüket, abból kiindulva, hogy a legfőbb birtokos a király. Hiába harcol a nemesség a szabad rendelkezés jogáért, azt megszerezni nem tudja, s Nagy Lajos ősiségi törvénye egy már régen kialakult gyakorlatot erősít meg. Werbőczy Hármaskönyvében már a Szent Korona a nemesi jogok kútfeje, a földbirtok legvégső tulajdonosa. A birtokhoz való jog ugyancsak nem korlátlan, bizonyos esetekben a birtok visszaszáll a Koronára. A földtulajdon tehát megbízásnak tekinthető s ezt a megbízást az egyik nemből el lehet venni és egy másik nemesnek lehet adni, ha a nemzet érdekei ezt úgy kívánják. Példákat idézhetnénk arra, hogy miképpen igyekeztek is királyaink a közérdek és a magánérdek egyensúlyát ezen a vonalon fenntartani. Közismert, hogy IV. Béla jóformán hadjáratot indít az országra nézve veszedelmessé növekedett nagybirtokok ellen s azért, hogy atyja könnyelmű adományait e nagybirtokosoktól visszaszerezze. „Az adományt hamis néven nevezik örök birtoknak, perpetuitásnak” – vallja, s valahányszor az ország, a nemzet érdeke megkívánta, ugyanezt a politikát folytatták utódai is.

Olyan szempont érvényesül régi birtokpolitikánkban, amely ma sem és sohasem hagyható figyelmen kívül. Ez a *nemzeti önvédelem erkölcsi elve*, amely szerint – még a joghagyományokkal szemben is – az államhatalom nem ismerhet korlátokat, amikor magának a nemzetnek a védelme forog kockán. IV. Béla, majd utódai a közhatalom, vagyis az egyetemes nemzeti érdek megóvása szempontjából hatálytalanítják – ha kell erőszakkal – a nemzet érdekei ellen elkövetett birtokadományozásokat, s ezt az önvédelmet gyakorolja a nemzet századokon át mindannyiszor, valahányszor egy ránézve veszedelmes állapot megváltoztatására ez mutatkozik az egyetlen lehetőségnek.

A zsidó birtokok igénybevételénél

a magyar nemzet ugyancsak ezt a nemzeti önvédelmet gyakorolja s ugyancsak ez a nemzeti önvédelem írja elő annak a köteletségét is, hogy más vonatkozásban hasonlóképpen vizsgáltassék meg: vajjon a földbirtoklás mai rendje megfelel-e a nemzet egyetemes érdekeinek. S miként a zsidóbirtokokkal kapcsolatosan sem lehet a magántulajdon hamisan abszolútnak hirdetett elvére hivatkozni, éppen úgy nem lehet erre az elvre hivatkozni más vonatkozásokban sem. Mert ha abból indulunk ki, hogy a *magyar földnek végeredményben a nemzet összessége az igazi birtokosa s a föld használatát nem az egyesek, hanem a nemzet érdekei szerint* kell szabályozni, akkor nyilvánvalóan szükséges annak megállapítása is: a magyar föld a mai birtoklási rendszerben el tudja-e látni nemzetfenntartó hivatását, a mai birtoklási rendszer nem áll-e a nemzeti vagyonosodás, a széles néprétegek felemelkedésének útjában, azaz nem sérti-e a nemzet egyetemes érdekeit. S habár nincs szándékunk a zsidó birtokok kérdését a földreform kérdésével kapcsolatba hozni s távol áll tőlünk a földreform kérdését összetéveszteni a földosztás jelszavával, mégis kitérünk a földreform általános vonatkozásaira is, mert *mind a zsidó birtokok igénybevételét, mind a célszerű magyar földreformot ugyanaz az elv indokolja s ezért* nemcsak a zsidó birtokokkal, hanem általában birtoklási rendszerünkkel kapcsolatosan is – a nemzet egyetemes érdekeinek megóvása miatt – a magántulajdon intézménye új, nemzeti hagyományainknak megfelelőbb szabályozásra szorul.

De nemcsak a nemzeti önvédelem történetünkben mindig érvényesülő erkölcsi elve kívánja meg a magántulajdon új rendszabályozását, hanem ugyanezt követeli a *keresztyénség elveinek* a gazdasági életben való érvényesítése is. Keresztyén nemzet vagyunk s ez a keresztyénség aligha állhat csupán negatívumokból, legfőképpen az

antiszemitizmus hangoztatásából, keresztyénségünknek elsősorban abból kell kivilágolnia, hogy életünk s így gazdasági életünk is tartalmában keresztyén. Oly rendszer kell, amely a keresztyén etika elveit, törvényeit és szellemét maradéktalanul kifejezi s ez a rendszer megintcsak szemben találja magát azzal a magántulajdon-felfogással, melyet némelyek most védelmeznek. *A keresztyén felfogás szerint ugyanis minden tulajdon végső fokon az Istené, aki azt megbízás-ként adja egyeseknek vagy közösségeknek azzal, hogy felőle számolni tartoznak.* A vagyon eszerint arra való, hogy – saját szükségletein felül – az ember vele szolgáljon abban a közösségben, amelyben él. Keresztyén felfogás szerint a magántulajdonnak kettős jellege van: *egyéni és szociális* jellege. S nem lehet sem az egyik, sem a másik jellegéről megfeleledkezni. Az egyik azt kívánja, hogy *a magántulajdon elvét fenntartsuk*, a másik, hogy annak felhasználása Isten előtti felelősséggel és *mások javára történjék.* Ha pedig nem így történik, akkor olyanok kezelésére kell a vagyont bízni, akiknél a közösségnek való szolgálat elve jobban érvényesül. S itt csak a lelkiismeret mértéke szerint dönthetjük el, hogy hol a határ.

Ime, az egyik elv *nemzeti* megbízásnak, a másik elv *isteni* megbízásnak tekinti a tulajdont, tehát a földtulajdont is. Egymást kiegészítő elvek ezek, amelyek egyaránt megkívánják, hogy újra szabályozzuk a földtulajdon és vele együtt a magántulajdon intézményét. Természetesen a zsidó ingatlanokról szóló törvény és általában az állam mai földbirtokpolitikai beavatkozása még nem ez a várt rendszabályozás, de szerencsés kiinduló pont ahhoz az úthoz, amelyet, ha végigjárunk, nemzeti életünknek egyik legnagyobb kérdése történeti hagyományaink s a keresztyén etika kívánalmai szerint fog megoldódni.

Vita Sándor

ORSZÁGOS PÉLDA:

AZ E. M. G. E.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület június havi marosvásárhelyi közgyűlése útmutató esemény volt a magyar életben. Hazai méretekben páratlan arányú tömegfelvonulásán a felszabadult keleti országrészek egész gazdatársadalma – a Székelyföld gazdakörei teljes létszámban vagy legalább népes csoportokkal, az északerdélyiek és királyhágómellékiek kiküldötteikkel és vezetőikkel együtt – részt vett. Ez a megmozdulás Erdély gazdasági élete, maga a falu volt; s ezáltal már ki is lépett egy szervezet közgyűlésének jelentőségéből, országos méretűvé növekedett, elvi súlyt kapott. A kormányzat is ezt nézte, amikor őt taggal és népes kísérettel ment el egy gazdasági egyesület elnökválasztó közgyűlésére; tudta, hogy ott a felszabadult Fél-Erdély egész magyarságának gazdasági rendjeivel találkozhatnak.

Mi az EMGE? Feleletül egy tömör mondatot idézünk *Teleki Béla*, a sorban tizedik elnök marosvásárhelyi székhelyű beszédéből: „Ez az egyesület száz év óta változatlanul *gazdatársadalmi szervezet, népnevelési intézmény, érdekvédelmi szerv és az erdélyi mezőgazdaság szaktestülete*”. Ennél kifejezőbben nem lehetne összefoglalni: mi az EMGE önmagában, és mi nekünk. Az alapító *Teleki Domokos*, az újjászervező *Mikó Imre* és a kisebbségi helyzetet következményeit felismerő *Szász Pál* vonala töretlenül folytatódik *Teleki Béla* munkájában, s így az egyesület, amely a megszállás idején „egy kisebbségi nemzet szervezete s az ország legnagyobb gazdasági testülete” volt (*Teleki Béla*), most ugyanakkora hittel és hozzáértéssel, megsokszorozódott lehetőségekkel és feladatvállalással végzi az erdélyi magyar gazdasági élet szervezését.

Mi azonban nemcsak teljesítményben és jövődólgéretben számolunk, de szeretjük a dolgok elvi oldalát is nézni. Mit jelent az egyetemes magyarság ügyének, hogy az EMGE népi szervezet, érdekvédelmi gazdatömörülés és falunevelő mozgalom?

Az élet legkülönbözőbb területein ma gyakran találkozunk egy elhárapódzó tünettől, az *államosítás* kiterjesztésével. Amennyire szükséges, hogy az állam – legfelsőbb ellenőrzési jogán – bizonyos közösségi tevékenységek terén éberem gyakorolja a szükséges mértékű irányító és helyreigazító beavatkozást, ez a „közbeszólás” egyebütt éppen olyan rejtett veszedelmeket hordozhat magában. Az állami beavatkozás úgyszólván csak a világháború után lépett a szabadelvű felfogás helyébe, az eltelt két évtized mégis elég volt kiütéseinek felfedezésére; bizonyossá vált: némelyek azért kérnek állhatatosan mindenütt államosítást, hogy a nemzet egyetemére háráthassák a feladatokat és felelősséget. A sikeres áthárítás erkölcsileg kényelmesség, szellemileg tunyává teszi a terhétől így mentesült közösséget, satnyulásra ítéli az eleven társadalmi erőket: a kezdeményező szellemet, hagyományőrzést, a társadalom önfenntartó ösztönét, életbátorságát.

De a legkényesebb feladatok megoldása sem kívánja meg következetesen mindenütt az államosítást. Finom politikai tapintattal rendelkezőknek nem kell külön arra is rámutatnunk, mennyivel bölcsebb dolog, ha – mint az EMGE ropant szervezési munkája esetében is – az állam *nem közvetlenül* maga, hivatalok létesítése és az iratgyártás megkockáztatása árán, közelíti meg egy egész országrész magyarságának gyökérvkérdéseit, *hanem közvetve* végzi el ugyanezt a munkát: a társadalmi erők bö fel-fakadásából külön erre a célra létesült szervezkedést bízza meg, irányítja és ellenőrz, támogatja és számadásra szólítja. Az állam így lesz összetartó aranyfoglatja a

nemzetté tudatosult társadalom minden felbuggyanó képességének, lehetőségekben rejlő értékének.

Az EMGE azonban nemcsak az állami mezőgazdasági közigazgatás és a gazdatársadalom viszonyának helyes megszabására nyujt példát, hanem rámutat arra is, hogy a parasztság társadalmi megszervezésének van más módja is, mint amely osztályalapon kísérli meg a magyar parasztság tömörítését. Akik ezen az úton haladnak – minden jószándékuk ellenére – nem látják vagy nem is figyelik, hogy a magyar parasztság – éppen úgy, mint Erdély földművelő rendje – nem osztály, hanem maga is bonyolult rétegződésű, vidékenként a népiség történetéből is jól megmagyarázhatóan más összetételű, öncélúan berendezkedett társadalom. Ez a mozgalom, amikor osztállyá szorítaná össze a parasztságot, – társadalomlélektani törvényszerűség szerint – két nem kívánt gyümölcsöt érlel: először szembe fordítja a parasztságot a magyar társadalom osztálybéllegekkel megsütögetett polgári és értelmiségi rétegeivel, nemkülönben a birtokos osztállyal; másodsor pedig, ha az osztályszemlélet támaszairól feszegetnek társadalmi kérdéseket, a bomlás csirái hullanak a parasztságba is, mert a parasztság felfedezi belső egyenetlenségeit, s fontosabbnak véli előbb azokkal „számolni le”.

A széles paraszttársadalom így szertedarabolódik, ereje elforgácsolódik.

Az osztállyá minősítés, ha a parasztság vállalja, egyrészt leköti a parasztság belső erőit, figyelmét elvonja kérdéseinek helyes felismerésétől, másrészt szükségtelenül ellenérzéseket gerjeszt, amikor társadalomszerkezeti kérdések vágányára tolja a vitathatatlanul gazdasági és gazdaságpolitikai függő ügyeket; lebontást tesz meg az alkotás feltételévé, viadalokat rendez sürgős gátkötés helyett. Legsúlyosabb következménye talán mégis az (s ez dönti dugába is), hogy félre-

löki az útból, vagy védekezésre szorítva ellenségévé teszi mindazt, aki – bár két karját szívesen ajánlaná munkára – „osztály szerint” nem tartozik a parasztságba.

Az EMGE szervezési elve homlokegyenest ellenkezik ezzel, mert *hivatásrendi* nézőpontból tekint a magyar mezőgazdasági termelés alaptényezőit jelentő birtokos csoportokra; *foglalkozást* lát bennük s ezért szervezi és szervezheti egy szinten, egy táborba; *érdekeket* lát, a magyar gazda érdekeit, amelyek elsőrendű nemzeti érdekek s minden *védelmet* megérdemelnek. Az egyes birtokos csoportok – a kiszagdán át le a törpebirtokosig, az egyholdas, kétéhezes magyarig – megkapják mind benne, amire szükségük van; amióta *Szász Pál* szélesre kitérte az EMGE kapuit, a kiszagdák özönnel nyomultak be a szervezetbe, s ma a nép sajátjának tudja az egészét és jogosan, hiszen maga alkotja, megtalálja benne érdekeinek védelmét, fejlődésének szellemi és anyagi feltételeit. Európa még a gondolatig sem jutott volt el a testületi államszervezésben, amikor nálunk, az EMGE-ben, már a legszélesebb hivatásszervezet, a legáltalánosabb magyar foglalkozást folytató erdélyi emberek tömörülete készen állott.

Az EMGE Erdély sajátos társadalmi, szellemi és földbirtokviszonyaiból sarjadt ki, terebélyesedett el. Itt, ahol a gazdaságnak, főként az erdő- és mezőgazdaságnak ekkora nemzetpolitikai céljai és feladatai vannak, nélkülözhetetlenül szükséges, hogy gazdasági életünk kitűnően működő gépezete – mint az EMGE – közvetlenül kapcsolódjék a dolgok gyökerébe: népbe, földre, termelésbe. Az EMGE hajszálpontos munkájának titka abban van, hogy éppen e gyökértényezők összefogása hívta létre, tartotta fenn, ragaszkodik hozzá ma és kívánja továbbfejleszteni, az egész magyar életközösség példás szolgálatára.

Parajdi Incze Lajos

»MÁRCIUS«

Homlokán ezzel a címmel jelent meg az erdélyi magyar egyetemi ifjúság lapjának első száma. Az az ifjúság írta és adta ki, amelyik a magyar diákéletben elsőül bontotta ki az egység zászlóját. Ezt a példát követte később Szeged, s ma már ott tartunk, hogy a kolozsvári kezdemény országos viszonylatban is jelentőségteljes mozgató erővé vált.

„Tiszta cél és magyar szív vezet bennünket az úton, amelyen most elindulunk” – vallja a Március program-adó vezető cikke. „Hiszünk abban a népben, amely minket adott és amelynek mi mindent adni akarunk, mert ő a megújulás, ő a jövő és akarjuk, hogy úr legyen azon a földön, amelyet megszerzett, megvédett és megdolgozott. Nem jelszökegként, hanem valóságként hirdetjük, hogy osztályokat nem ismerünk a magyar társadalomban, hanem csak munkás rendeket, amelyeket a lélek és a tudat fűz össze”. Az osztálytalan társadalmú, népi és minőségi Magyarország ügyéért tör lándzsát az egyetemi diákok szócsové. A speciális-tának nevezett rész-emberrel szemben hirdeti az új és egész magyar emberideált. „Mert mi évszázadok óta. Európa legnagyobb ezermesterei vagyunk. A magyar kultúra igazi hordozói az összes tudományokhoz értő, enciklopédikus gondolkodásuk voltak s a mostani gondolkozásmód csak a civilizáció hatása alatt vált olyan töredékessé, aprólékossá. Ma az összes tudományágak eredményeinek integrálására van szükség és ezen keresztül torkollunk a kollektív munkába”. A minőség, az öntudat és a kollektív munka szempontjából marasztalja el a felszabadulás óta eltelt két év diákságát *Lőrinczi László* (Keresztmetszet), amikor megállapítja, hogy „ebben az ifjúságban... ma kevés értéket és semmi közös eszményt nem lehet találni.” „A kisebbségi évek alatt az erdélyi ifjúság külön volt, mint ma” – mondja, s a mai helyzetké-

pet a következőkben összegezi: Ez az ifjúság csalódott apáiban és önmagában, abban a hitében, hogy szerepe lehet Erdély újjáépítésében. „Mi nagyobb feladatokat vállaltunk akkor magunkra, mint amelyeket ma ránkbiznak”. De csalódott a népi Magyarország személyes példáiban szűkölködő hirdetőiben és az erdélyi irodalomban is. Negatív megállapításokkal szolgál a diákság magáról, diákszövetsége munkaközösségeiben való csekély mértékű részvételéről is. Am a Diákvédő Hivatal a jövőben már csak azokat részesíti segélyben, akik igazolják, hogy dolgoztak a közösségért, írja *Dányi Károly*. *Kolosy Márton* mozgalmi beszámolójában a kérdés egész szövevényét áttekinti, s az új diákegységet indokolja és népszerűsíti.

Marosi Péter alaptétele („Ki a középosztályból”) vitatható. A helytállás a szükséges átalakulás és átalakítás elvégzésével, a menekülésnél nagyobb s bizonytalansággal nehezebb feladat. A továbbiakban az egyetemi ifjúság véleménye a magyar filmről, a kolozsvári Művészeti Hetekről, a magyar tanárról egytől-egyig arra mutat, hogy a mozgalomban, a munkában élenjárók tisztán látják az új magyar életben reájukváró feladatokat. A munka elvégzéséhez azonban nemcsak illumináltakra, vezetőkre, de a közrendbéli munkásokra is egyformán szükség van. A Március tanulsága szerint pedig úgy látszik, hogy

még az „egységfrontot” kezdeményező kolozsvári diákság körében is ennél a pontnál mutatkoznak hiányok. Ez a Lőrinczi László meghatározása szerinti „szegény gazdagság” elárulja, hogy diákságunk különféle és éppen újabban beállott eltolódások következtében magatartásában még távolról sem jutott közös nevezőre. Holott enélkül a hirdetett célok munkálása feltétlenül eredménytelen, illetőleg csak részeredményeket hozó marad.

A Március mind a fentebb említett cikkekben, mind publicisztikájában (*Parajdi Incze Lajos*: Márciusi hittell) és szépirodalmi anyagában (*Pávai Mihály*, *Lőrinczi László*, *Hegyi Endre*, *Derzsi Sándor*, *Gellért Sándor*) olyan törekvésre mutat, amely tartalmában és színvonalában beszédesen bizonyítja a diákság korszerű magyar feladatvállalását, szókimondó bátorságát és lendületét. Lapjának indulása reményekre jogosít, s ezeknek fokozatos beváltásáról önmaga adhat a jövőben bizonyosságot. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a főiskolás ifjúság megnyilatkozásainak igazi értékét, lényegét nem egy lap tartalmában és színvonalában, hanem tömege minden egyedének magatartásában és közösségi munkavállalásában látjuk. Ebben a viszonylatban pedig éppen a lapban megnyilatkozók részéről hangzanak el bizonyára indokolt panaszok.

Szabó István

SZEMLE

MAGYAR KÖZÉPKOR*

ALIG PÁR ÉVTIZEDDEL maradt mögöttünk az elmúlt századforduló, mégis úgy tűnik, mintha századok teltek volna el azóta. Életszemléletben, gondolkodásmódban összehasonlíthatatlanul messzebb vagyunk tőle, mint volt e korszak nemzedéke akár kétszáz évvel előtte járt őseitől is. Egy világtörténeti korszak zárul le s új századok indulnak útjukra az előttünk járó nemzedékkel. A nagy átalakulást ezernyi jel mutatja, de kevés példa van, amely kézzelfoghatóbban igazolná, mint a történetiszemlélet változása és ebben is a világtörténelem ama részének teljes »átértékelése«, melyet Cellarius hallei egyetemi tanár után *középkornak* nevezünk.

Az elmúlt századok szemében e korszak a »konszolidált barbárságot« jelképezte s jelképezi mindmáig, sokszor egészen művelt emberek felfogásában is. Ezen – századok beidegzéséről lévén szó – nincs mit csudálkoznunk. Modern világunk alapvetése, a renaissance egy kiszikkadt, megkopott középkorral – helyesebben annak utolsó századával – találkozott szembe, mely a maga szerkezetében, rendszerében valóban alkalmatlan volt már az élet továbbvitelére. Új eszmék, új célok voltak kialakulóban: a közösségi, e földi életen túlmutató életeszmény helyén egyre jobban az egyéni élet, a földi lét lett a cél – sok tekintetben hasonlóan az ókorhoz. Két világ találkozott, s az antik kultúra újra felragyogó fénye, meg a vele rokonszenvező új koreszmék hosszú századokra árnyékba borították a régi és az új világ között eltelt évezredet. A »sötét középkor« fogalma tehát tulajdonképpen már ekkor megszületett.

Az új világképben csak annak volt »értelme« és »értéke«, amit az ész, a »tapasztalat« igazolt. Mindent, ami ezek határain kívül esett, »babonának«, azaz »középkorinak« tartottak. S e véleményét egyre jobban igazolni látszottak azok a hatalmas szellemi eredmények, soha nem látott és nem remélt tudományos felfedezések, melyek az emberiség egész életmódját forradalmi módon átalakították, sokszor egy nemzedéknyi időn belül. A földi élet egyre szebb, kellemesebb, kényelmesebb lett: eddig nem ismert, vagy éppen rettegett természeti erők engedelmes eszközökké váltak az ember kezében. S merészebb képzeletű emberek előtt már felmerült annak a boldog kornak a képe is, mikor az emberi lét és lélek törvényszerűségei éppúgy ismertekké válnak, mint a természet rejtett titkai. Hiszen Taine mondotta, hogy az ember csak úgy termék, mint a só és a vitriol. Nem kétséges – így vélekedtek a kor emberei – hogy a tudomány e téren is megfejt majd minden rejtélyt, s véget vet a »középkori babonáknak« éppen úgy, mint ahogy szertefoszlattott sok-sok hiedelmet a természeti törvények felismerésével. Semmi sem látszott elérhetetlennek – ha nem gátolják az egyént a kezdeményezésben, képességei kifejtésében.

* Középkori történetünkre vonatkozó kutatások a két világháború között (1920–1940.). Meg kell azonban jegyeznünk: a történelem fogalmába ma már beletartozik mindenfajta, az egykori életre vonatkozó kutatás, tehát a régészet, művészettörténet, jogtörténet stb. is. Ezekre a kissé mégis távolabb eső területekre azonban itt nem térhettünk ki, mert ismertetésünk így száraz név- és címfelsorolássá vált volna.

Hogyan is érthette volna meg e korszak a középkor közösségi eszményét: azt, hogy az egyén élete szolgálat, magasabb, erkölcsi célok szolgálata! Mit láthatott az aszkézisben a »polgári kényelemmel berendezett otthonba« behízázott polgár? Legfeljebb a lelki egyensúly megbomlását. S hogy e föld siralomvölgy és előkészület csupán? Mosolygott rajta. Ha pedig olvasmányai alapján belepillantott azokba a kezdetleges életviszonyokba, melyek között a középkori ember élte az életet, csak szánalmat érezhetett iránta.

ENNEK A VILÁGKÉPNEK kiérett történet szemlélete az *Auguste Comte* által megfogalmazott *pozitívizmus*. Eszerint a történetíró feladata a jelenségek, a tények pontos leírása, az ész, a tapasztalás határai között s ennek alapján a fejlődés törvényszerűségeinek megállapítása. Az irány természetesen kedvező fogadtatásra talált nálunk is, hiszen mi is benne élünk az újkori Európa gondolatvilágában, melynek ez a történet-filozófia magától értetődő eredője volt. Nálunk azonban teljesen a jelenségek leírása, a tények megállapítása lett a cél – még merevebb dogmatizmussal, mint ami az irányban már eredetileg is benne rejtett. Ennek ellenére el kell ismernünk: az események, a tények tisztázásában, sorrendjük megállapításában igen nagy érdemei vannak ennek a »magyar pozitívizmusnak«. Az összefüggéseket azonban a maga leíró módszerével már nem látta meg sokszor ott sem, ahol ezek »tapasztalással« is megállapíthatók lettek volna. Szemléletében a mult darabokra hullott: nem tudott életet teremteni az adatokból, mert nem tudott lelket önteni a holt anyagba. Századok, sőt egész korszakok képe így nem sokban különbözött egymástól, legfeljebb a nevek változtak a háborúk és békék sorozatában.

Az irány ezzel kátyuba jutott, jelezve egyszersmind azt, hogy az a világkép, gondolkodásmód, melynek szülötte volt ő is, hamarosan meg-rázkodtatásoknak néz elébe. S a szellemi életnek ez a szeizmográfként való működése, mint annyiszor a történelemben, most is helyesnek bizonyult. Valóban: lent az élet, a lélek mélyében már olyan irracionális, kollektív erők halmozódtak fel, melyek bármely pillanatban felborulással fenyegették az egyéni szabadság, sőt szabadosság kultuszában élő, akkori világ értelmi birodalmát. S amint a bajok és hiányok először a szellemi élet területén váltak észrevehetőkké, éppen úgy természetes, hogy kiküszöbölésükre, megszüntetésükre is a szellemi élet kutatói tették meg a kezdeményező lépéseket.

Világnézeté, történet szemléletté ezek a törekvések először a német idealizmus munkássága nyomán érlelődtek. Ennek képviselői hangsúlyozták, s igazolták először történeti kutatásaikkal, hogy az emberi lélek nem termék, nem mechanikai törvényszerűségek szerint igazodó jelensége a történelemnek, hanem éppen sok tekintetben létrehozója. Belőle fakadnak azok a vágyak, célok, eszmék, melyeknek eredményei, megvalósulásai a tények, az események: a történelem *res gestae*-je. Ha tehát meg akarjuk érteni a történeti folyamatokat, ezek mögé a látható, »kézzelfogható« tények mögé kell nézni, s lelki átléssel kell megragadnunk az őket létrehozó célkitűzéseket és eszméket.

Ebben a szemléletben természetesen egészen más megvilágításba kerültek a történeti élet eseményei. Kiderült, hogy nem az időrendi egymásután, vagy egymásmellettség laza, sőt sokszor téves fonalán függnek össze egymással, hanem sokkal inkább az emberi lélekből, szellemből fakadt célok, eszmék szerint igazodnak. Egyszersmind világossá vált ezzel az is, hogy a középkor »babonái«, »hiedelmei« is ilyen, az ész és tapasztalás határain túllévő, tehát *az ésszel teljesen meg nem magyarázható* célok és eszmények. S a »sötét középkor« egyszerre megvilágosodott. A nagy lendülettel meginduló részletkutatások hamarosan egészen új közép-

korképet rajzoltak a régi helyére. Eredményeiket nálunk Váczy Péter fogta össze európai viszonylatban is jelentős és értékes, hatalmas méretű szintézisbe, a nagyközönség számára is élvezetes előadásban.¹

A POZITIVISTA SZEMLÉLETTEL VALÓ ELÉGEDETLENSÉG nyomai hazánkban is fellelhetők már az első világháború előtti években. Az akkori fiatal történész-nemzedék élenjárói Horváth János, Szekfű Gyula, Hóman Bálint talán ennek az új történet szemléletnek a tüzetes ismerete nélkül is – mintegy saját intuíciójukból ráléptek az akkor már kidolgozott, úgynevezett *szellemtörténeti irány* felé vezető útra. Protestáns teológusok, mint a kitűnő egyháztörténész, Révész Imre és mások pedig Troeltschnek, az irány egyik legkiválóbb képviselőjének ajkáról élőszóban hallhatták az új szemlélet elveit. Komis Gyula Dilthey-ismertetéséből pedig hazai tudományos világunk szélesebb rétegei szerezhettek tudomást a végbemenő nagy átalakulásról.

Az összeomlásig azonban ezek a kezdeményezések nagyobb hatást nem keltek. Annál nagyobb visszhangra és megértésre találtak a háború után. Trianonban nemzetünket minden életlehetőségéből kiforgatták, nem maradt más reményünk és fegyverünk, mint a lélek, a szellem ereje. S a katasztrófa árnyékában rá kellett döbbernünk arra, hogy ez a szemlélet, mellyel a háború előtt néztük a mult és a jelen kérdéseit egyaránt, nem a valóságot vetítette elénk, hanem – mint egy prizma, – annak torzított képét. Az összeomlás a maga szörnyű valóságában megmutatta: mennyire téves s mennyire hasznavehetetlen államnak és nemzetnek olyan megfogalmazása, szemlélete, mint amilyen a háború előtti étvizedeké volt! Rá kellett döbbernünk a nemzetiségi kérdés szinte halálos fontosságára is, melyre a háború előtt hasztalan igyekezett felhívni a figyelmet pl. Jancsó Benedek kötetekre duzzadt munkáival. Majd minden nap új kétségeket, új kérdéseket vetett fel, s rájuk választ várt nemcsak a tudósok szűkebb köre, hanem a szélesebb értelemben vett nemzeti társadalom is. S honnan várhatta volna a megoldást, a megnyugvást, a bátorítást, az irányt, ha nem a nemzeti multból, a lélek, a szellem megtartó és felemelő erejének hangsúlyozásával?!

Ilyen szellemi környezetben fogant és született meg a magyar történet új szintézise Hóman Bálint és Szekfű Gyula feldolgozásában, az új, szellemtörténeti irány szemléleti és módszertani újításainak, elveinek felhasználásával.² Nagy nehézséget okozott azonban az a körülmény, hogy az új szemléletben új kérdések vetődtek fel, s régi problémák is sokszor egészen más megvilágításba kerültek. Ezeket részlettanulmányok sorának kellett volna tisztáznia a szintézis előtt. Ehhez azonban szükség volt arra, hogy az új irány szemléleti, módszertani elveit a kutatók szélesebb rétegei is megismerjék az egyes szakterületeken. Bizonyára ez a cél vezette Hómant *A Magyar Történettudomány Kézikönyve* című sorozat létrehozásában. Ebből azonban 1930-ig alig pár kötet készült el, mint pl. *Komis Gyula* kitűnő *Történetfilozófiája és Dékány István* kisterjedelmű, de nagy értékű *módszertana*. A másik szellemi alapvetés, *A magyar történetírás új útjai* című munka pedig csak 1933-ban látott napvilágot. Ezek szellemében készült részletmunkák tehát nem igen álltak Hóman rendelkezésére, hiszen szintézise ekkor már a befejezéshez közeledett. Munkájában így elsősorban a pozitívizmus eredményeire kellett támaszkodnia. Ezeket kívül legfeljebb saját kutatásaira építhetett, meg a huszas években egyre

¹ Hóman–Szekfű–Kerényi: Egyetemes Történet. II. k. Bpest, 1936.

² Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar Történet I–VII. Bpest, 1928–1934.

jobban nekilendülő történeti irodalom néhány kiváló és maradandó értékű alkotására. A szintézis tehát sok tekintetben megelőzte az analízist, ami nem egészséges állapot. Az a nagy hatás azonban, melyet a Magyar Történet középkori kötetei is kiváltottak a nemzet szélesebb rétegeiből, mutatja, hogy Hóman Bálint sikeresen oldotta meg nehéz feladatát.

Nincs itt terünk arra, hogy részletesen taglaljuk: milyen új eredményekkel gazdagította Hóman Bálint történeti tudatunkat? Csak néhány szempontra hívjuk fel a figyelmet. Ő éreztette először teljes nagyságában és életszerűségében azt a tragédiába illő feszült légkört, mely magyarság és Európa, magyar jelen és jövő között volt Szent István trónraléptekor. S mesterien mutatja meg azt is, hogyan oldotta meg első királyunk élete munkájával ezt a lét-nemlét kérdését felállító helyzetet. Egy másik nagy korfordulón: az Árpádház kihalta után, Károly Róbert uralkodásában ismét hasonlóan kényes évtizedeket helyezett egészen új megvilágításba, s tárta fel egy egész korszak anyagi és szellemi alapjait – jórészt saját kutatásai alapján. Ugyancsak nagyjelentőségű annak a szerepnek a megvillantása, sőt sok tekintetben tisztázása is, melyet a nagybirtok játszott – különösen Zsigmondtól kezdve – társadalmunk fejlődésében. Végül, de nem utolsó sorban: Hóman Bálint vetítette elénk először középkori nagyhatalmi állásunk életszerű képét. S erre bizony a trianoni szűk esztendőkből nagyon is szüksége volt nemzettudatunknak – határokon belül és határokon kívül.

Természetes azonban, hogy mindazokat a részletmunkákat, melyeknek rendelkezésre kellett volna állniok egy új szemléletben, új összefoglalás számára, nem pótolhatták egy ember képességei: hézagok, hiányok, hibák tehát maradtak, s egyes részeket módosítottak, másokat egészen új megvilágításba is helyeztek a későbbi részletkutatások. De az a kétségtelen tény, hogy e részletkutatások nagyon sokszor Hóman munkájából indultak ki, annak bizonyítéka – negatív oldalról is – hogy Hóman Bálint jól oldotta meg feladatát. Abban tehát, hogy ma már a részletkutatások eredményei majd hogy szétfeszítik az általa adott kereteket, jelentős része van neki is.

ŐSTÖRTÉNETÜNKET már Hóman szintézise előtt egészen új megvilágításba helyezte *Gombocz Zoltán*³ korszakos jelentőségű tanulmánya, továbbá *gróf Zichy István*⁴ és *Németh Gyula*⁵ úttörő munkássága. Ők mutattak rá erős hangsúllyal arra, hogy nemzetünknek a háború előtt dívott finn-ugor származtatása meglehetősen egyoldalú: a törökségnek – nevezetesen az óbolgár (ogur) népnek – ugyancsak igen nagy része van nemzetté válásunkban. Megállapították a keveredés idejét, helyét, kulturális jelentőségét is. A keveredés mértékét, milyenségét művelődési és történeti hátterét pedig Németh Gyula⁶ tisztázta szinte végérvényesen, – de már Hóman Bálint összefoglalása után. Életszerű képpé *Deér József*⁷ fogta össze az eredményeket kitűnő könyvében, a szellemtörténeti irány egyik legszebb alkotásában, rámutatva arra is, hogy a nomád kor lelki-szellemi örökségének milyen döntő hatása volt a későbbi, keresztény századokra az állam, a társadalom, az alkotmány és nemzetiség-politika fejlődése tekintetében egyaránt.

³ *Gombocz Zoltán*: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények 1918. 129. 1. és 1923. 1. 1.

⁴ *Gróf Zichy István*: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. 5. Bpest, 1923.

⁵ Hunok, bolgárok, magyarok. Akadémiai székfoglaló.

⁶ *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bpest, 1930.

⁷ *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Bpest, 1938.

Hóman Bálint munkájával szemben az első vita a XI–XII. század magyar állama jellegének meghatározásával kapcsolatban merült fel. Hóman Bálint ezt a kort a patrimonális királyság korának nevezte, mert – mint mondja – az állam képviselője, a király hatalma atyai örökségén, patrimoniumán nyugodott. *Mályusz Elemér* szerint azonban ez az elnevezés helytelen, már csak a társadalmi fejlődés szempontjából is. De nem kifejező azért sem, mert nem jutnak benne érvényre a pogánykorból megmaradt, az egész korszak jellegét lényegesen meghatározó vonások. Ezért a patrimonális korjelző helyett a karizmatikus megjelölést ajánlotta.⁸ Hasonló eredményekre jutott a pogánykor örökségét illetően Deér József is már idézett kiváló munkájában, s a Hóman-Mályusz ellentétet az »Árpádok parancsuralma« elnevezéssel igyekezett feloldani. Másfelől a »politikai lényeg« oldaláról igyekezett megközelíteni a problémát *Váczy Péter*, s arra mutatott rá, hogy a politikum hordozója, irányítója e korszakban hol a társadalom, hol az állam, hol pedig az egyház.⁹ Közben egész sor új és helyes megállapítást tett állami, társadalmi és egyházi kérdések tekintetében egyaránt, bizonyoságot arra: mennyi új és helyes szempontot adhat multunk vizsgálatának az, aki – mint ő – teljesen ismeri az egykorú egyetemes történeti fejlődést. A trónöröklés kérdését *Bartoniek Emma* szép tanulmányai tisztázták, megállapítva, hogy a XII. század közepéig a nomádok örökségeként inkább a király testvérei, utána pedig már rendszerint a király fiai következtek a trónon.¹⁰ Mindezeket az eredményeket szintén *Váczy Péter* foglalta össze – a román és gót stílus kora elnevezéssel illetve történetünk XI–XIV. századait.¹¹

E FENNEBB TÁRGYALT TANULMÁNYOKBAN – mint futólagos ismertetésünkéből is látszik – sok *társadalomtörténeti* vonás, részleteredmény is található. Ez természetes. Állam és társadalom a történeti valóságban szinte szétválaszthatatlanul összefonódik, s így összefonódnak a kutatások is. Mégis – könnyebb áttekintés végett – különválasztottuk azokat a tanulmányokat, melyek elsősorban, vagy éppen kizárólagosan társadalomtörténetiek. E téren a »modern kor« megindulását *Szekfű Gyulának* még a háború előtt megjelent tanulmánya jelzi, melyben elsőnek mutatott rá arra, hogy az okleveleinkben serviensek és familiárisok néven emlegetett elemek egy egész rétegét alkotják társadalmunknak.¹² A kérdést *Tagányi, Erdélyi*,¹³ majd *Hóman* és *Váczy*¹⁴ tanulmányai vitték közelebb a megoldáshoz, s mélyítették el annyira, hogy 1938-ban a kitűnő szociológiai képzettségű *Mályusz* már világos áttekintést tudott adni a négy rend: papság, polgárság, fő- és köznemesség fejlődéséről, természetesen saját, a XIV–XV. századra vonatkozó igen jelentős eredményeinek felhasználásával.¹⁵ Munkájának eredménye egész társadalmi szerkezetünk kialakul-

⁸ *Mályusz Elemér*: A patrimonális királyság. Társadalomtudomány 1933. 37. l., A karizmatikus királyság. U. o. 1934. 153. l.

⁹ *Váczy Péter*: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935.

¹⁰ *Bartoniek Emma*: Az Árpádok trónöröklési joga. Századok, 1925–26. 785. l. és 1936. 359. l.

¹¹ *Váczy Péter*: A magyarság a román és a gót stílus korában. Magyar Művelődéstörténet I. 93. l.

¹² *Szekfű Gyula*: Serviensek és familiárisok. 1912.

¹³ Tagányi–Erdélyi vita: Történeti Szemle, 1913–1916.

¹⁴ *Váczy Péter*: A királyi serviensek és a patrimonális királyság. Századok, 1927–1928.

¹⁵ *Mályusz Elemér*: Die Entstehung der Stände im mittelalterlichen Ungarn. A zürichi nemzetközi történeti kongresszuson tartott előadás. Louvain, 1939.

lásának feltárása: hogyan válnak a XIII–XIV. század hűbériségében laza szálakkal összefűzött főnemesek a XV. századtól kezdve egyre jobban jogilag és politikailag tudatban is egységes renddé? Miként forr össze, s válik az országos politikában is sokszor döntő súlyúvá a vármegye kereiteiből kinövő kismemesség s marad végzetesen alul jobbágságunk.¹⁶ Ugyancsak Mályusz mérte le ennek a hűbériségből rendiségbe átmenő fejlődésnek hatását állami életünkre is, rámutatva: hogyan gyengítik, majd bénítják meg teljesen a Jagello-korban az átalakulással együttjáró belső küzdelmek államunk akcióképességét, s válnak javarészt okozóivá egy nehéz külpolitikai helyzetben minden bajunk kútfejeinek, a mohácsi tragédiának?¹⁷ Vegyük még hozzá ehhez azt, hogy modern település- és népiségtörténeti kutatásunknak is Mályusz a szellemi atyja, módszerének jó részben kidolgozója vagy kidolgoztatója, s akkor egészen elfogulatlanul megállapíthatjuk: munkássága már is történeti jelentőségűvé nőtt történettudományunkban. Rajta kívül természetesen mások is értékes eredményekkel járultak hozzá társadalmi fejlődésünk megértéséhez. Itt első sorban Szabó István nevét kell megemlítenünk. Munkásságának súlypontja ugyan a népiségtörténetre esik – annak Mályuszszal együtt vezető művelője – csak természetes azonban, hogy az adatoknak az egykori életbe való beillesztése őt is a társadalomtörténet területére sodorta. A magyar jobbágság történetére először ő irányította rá a történeti tárgyilagosság fénycsóvját, s tőle várjuk e nagy horderejű kérdés részletes felgöngyölítését is. Neki köszönhetjük középkorvégi jobbágságunk helyzetének megvilágítását – jórésben eddig ismeretlen adatok alapján.¹⁸ A felsorolást folytathatnók tovább, helyszüke miatt azonban csak Holub József és Házi Jenő¹⁹ munkásságára hívjuk fel a figyelmet. Előbbi Zala megye középkori fejlődésében a megyei élet és közigazgatás szemléletes képét rajzolta meg. Utóbbi pedig – immár két évtizede – Sopron város multját tárja fel mintaszerű kiadásában.

AZ EGYHÁZTÖRTÉNET TERÜLETÉN már kevesebb értékes eredményről adhatunk számot. Az egyház politikai és társadalmi szerepére vonatkozólag ugyan sok értékes, új megállapítást tesznek az eddig említett munkák, tennivaló azonban még bőségesen akad e tekintetben is, nem is szólva a sajátos egyháztörténeti kérdésekről. Valahogy a modern tudományos szemlélet és módszeres iskolázottság hiányzik a kutatók jó részénél. Örvedetes és szép kezdeményezések, eredmények azonban ennek ellenére is akadnak. Mályusznak Árpádházi Boldog Margitról írott tanulmánya iskolapéldája annak: hogyan lehet szinte az adatok, a tények mögé bújva olyan megfoghatatlannak látszó kérdéseket tisztázni, mint az egyházi műveltség változásai, annak okai, egy korszak lelki, szellemi eszménye.²⁰ Barta István sok értékes szempontot felvető értekezése a magyar királyok főkegyúri jogának fejlődését világította meg modern

¹⁶ Mályusz Elemér: Társadalmi viszonyok. Magyar művelődéstörténet. II. 85. l. Az 1498. évi 41. tc. Századok, 1930 és Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1928.

¹⁷ Mályusz Elemér: A magyar állam a középkor végén. Magyar Művelődéstörténet. II. 1. l.

¹⁸ Szabó István: A magyar parasztság története. Magyar Szemle Kincses-tára. Bpest, 1940.

¹⁹ Holub József: Zalamegye története a középkorban. Pécs, 1929. Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. I. rész 1–7. k. Oklevelek. II. rész 1–2. Végrendeletek. Sopron, 1921–1931.

²⁰ Mályusz Elemér: Árpádházi Boldog Margit. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bpest, 1933.

módszertani iskolázottsággal.²¹ A clunyi reformmozgalomnak hazánkra gyakorolt hatását illetően értékes eredményeket tartalmaz – fogatkozásai ellenére is – *Galla Ferenc* könyve.²² Az egyházmegye-történet terén *Juhász Kálmán* munkája, a rendtörténetben pedig *Harsányi András* sikerült doktori értekezése kelt reményeket a jövőre vonatkozóan.²³ Legtöbbet azonban e terület feldolgozásában a *Katolikus Történetírók Munkaközösségétől* várunk; folyóiratuk, a *Regnum* már eddig is tartalmaz néhány figyelemreméltó értekezést a középkorra vonatkozóan is. Reméljük, ez a munka a jövőben még jobban el fog mélyülni, s a nagy elődök – *Karácsonyi, Békeffi, Fraknoi* – munkásságának hamarosan méltó folytatása lesz.

BÁR TÁRSADALMUNK NÉPI ALAPJÁT ekkor – a török pusztítás előtt – még túlnyomó többségben a magyarság alkotta (Mályusz számításai szerint a középkor végén a magyarság számaránya még mindig körülbelül 77 százalék), a honfoglalástól kezdve, századok folyamán kerültek bele idegen népi elemek is. Megtelepedésük helyének, sőt idejének megállapításában nagyon sokat köszönhetünk új utakra térő nyelvészetünk vezető egyéniségeinek: *Melich Jánosnak, Kniezsa Istvánnak*,²⁴ s román viszonylatban főként *Tamás Lajosnak*. Tamás foszlatta szét a nyelvészeti, történeti, archeológiai, társadalmi bizonyítékok nagy tömegével a humanista kor odaát még élő ábrándját, a dákö-román kontinuitás elméletét: a tények egész sora egyhangúan azt mutatja, hogy a román nyelv csak a Balkánon alakulhatott ki az albán nyelvterületen; ezért nincs Erdélyben egyetlen román eredetű folyó vagy városnév sem.²⁵ Ez az oka annak, hogy először Erdély legdélibb részén tűntek fel a románok a XIII. század elején olyan területen, mely azelőtt pusztaság volt (Barcaság). Tamás megállapításait mindenben igazolták, sőt még jobban megerősítették *Alföldi András* kutatásai: a dák nép vagy megsemmisült Traianus hódításakor, vagy más területekre hajtották el a hódító rómaiak. Viszont a római telepéseket 275-ben Aurélianus szinte teljesen kivonta a mai Erdély területéről. Az itt maradt esetleges néptörödékek pedig meg kellett semmisülniük a népvándorlás viharáiban.²⁶ A magyarsággal rokon nemzetiségek sorsát *Kossányi Béla*²⁷ és *Kring Miklós*²⁸ kitünő tanulmányai tisztázták, a többi nemzetiségek életére pedig *Szekfü, Deér* és *Mályusz* tett alapvető megállapításokat. Sőt – ez utóbbiak ezen túlmenően – már a magyarság és nemzetiségek viszonyát is vizsgálni kezdték. E kérdést *Szekfü* vetette fel 1935-ben, s arra az eredményre jutott, hogy a magyarság szeretettel fogadta az idegeneket, s a türelmen

²¹ *Barta István*: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén. A Pázmány P. Tudományegyetem Történeti Szemináriumának kiadványai, 4. Bpest, 1935.

²² *Galla Ferenc*: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931.

²³ *Juhász Kálmán*: Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter. 1030–1307. Münster i. W. 1930., *Harsányi András*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.

²⁴ Munkásságukat már ismertette Makkai László a népiségtörténet kapcsán. Hitel, 1942. április.

²⁵ *Tamás Lajos*: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Traianában. Bpest, 1935.

²⁶ *Alföldi András*: Dákok és rómaiak Erdélyben. Századok, 1940.

²⁷ *Kossányi Béla*: Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században. Századok, 1924.

²⁸ *Kring Miklós*: Kun és jász társadalmeelemek a középkorban. Századok, 1932.

túl egyenlő elbánásban részesítette őket fajtestvéreivel.²⁹ Szekfű véleményét még jobban megerősítette Deér, aki – már többször említett kitűnő könyvében – ezt a nemzetiségi politikát a nomád kor örökségének tekinti, ahol kimutathatóan csak a gazdasági és a hadi csatlakozást követelte meg az uralkodó nép. Velük szemben Mályusz ama nézetének adott kifejezést – településtörténeti érvekre támaszkodva –, hogy a XI–XII. században a magyarság asszimilálni akarta az idegeneket, a X. századtól kezdve pedig éppen disszimilációs volt nemzetiségi politikánk.³⁰ A vita eldöntése a jövő feladatai közé tartozik.

Annak a nagy hatalmi állásnak, melyet nemzetünk a középkori Európában elfoglalt, *gazdasági alapjait* is az utolsó két évtized szorgos kutatásai kezdték mélyebben megvilágítani. Különösen ki kell emelnünk *Domanovszky Sándor* és *Hóman Bálint* igen értékes eredményeit. Előbbi külkereskedelmi kapcsolatainkat világította meg szokott alaposágával,³¹ Hóman pedig ennek – mondhatni – tartalmi részét tisztázta: a magyar nemesfém termelését, európai piacát, s ennek hatását állami életünk alakulására.³² Domanovszkynak, a budapesti egyetem egyik legkitűnőbb nevelő tanárának saját kutatásain kívül el nem múló érdeme az is, hogy egész sor kitűnő gazdaságtörténészt is nevelt, akik közül középkori viszonylatban *Kring Miklós*,³³ *Léderer Emma*,³⁴ *Paulinyi Oszkár*³⁵ és *Sinkovits István*³⁶ már is jelentős lépésekkel vitték előre a kutatásokat.

Mindazt az értéket, életet, amit állam és társadalom teremtett, a *honvédelemnek* kellett megvédeni, a célkitűzéseket megvalósítani akkor is éppen úgy, mint napjainkban. Állami és társadalmi fejlődésünkkel tehát szervesen összefüggött mindenkor a hadügy, nem egyszer – például a rendiség alakulásában – döntően befolyásolva ezek fejlődésének irányát is. Természetes tehát, hogy az eddig említett munkák sokszor érintenek, sőt meg is oldanak ilyen jellegű kérdéseket. Az egész középkort átfogó pillantással azonban *Deér* vizsgálta és mutatta be államiségünknek ezt az oldalát.³⁷ Rámutatott, hogy egészen Mátyásig a magyar királyság mindig társadalmi úton oldotta meg létének ezt az alapvető kérdését: ezért adott birtokokat, kiváltságokat, sokszor egész rétegeknek, mert ezt a honvédelmi kötelezettséget teljesítették, vagy teljesítendőek voltak. Mátyás korára azonban ez a rendszer már idejét múlta. Ezért ő a társadalomtól független, csak tőle, az államhatalomtól függő zsoldos hadsereget teremtett, mely bármikor engedelmes eszköz volt céljai megvalósítására. Ennek a zsoldos hadseregnek a jellegét, szervezetét tüzetesen *Tóth Zoltán* ismertette meg velünk értékes könyvében.³⁸

²⁹ *Szekfű Gyula*: A magyarság és nemzeti kisebbségei a középkorban. Magyar Szemle, 1935.

³⁰ *Mályusz Elemér*: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 1939.

³¹ *Domanovszky Sándor*: A szepesi városok árumegállító joga. Bpest, 1922.

³² *Hóman Bálint*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaság politikája Károly Róbert korában. Bpest, 1921.

³³ *Kring Miklós*: A gazdasági élet. Művelődéstörténet. I. 213. l.

³⁴ *Léderer Emma*: A középkori pénzüzetek története Magyarországon. 1000–1458. Bpest, 1932.

³⁵ *Paulinyi Oszkár*: Magyarország aranytermelése a XV. sz. végén és a XVI. sz. elején. A bécsi Magyar Történeti Intézet Evkönyve, VI. k.

³⁶ *Sinkovits István*: A magyar nagybirtok élete a XV. sz. elején. Bpest, 1933. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéből. Szerk. *Domanovszky Sándor*.)

³⁷ *Deér József*: Zsigmond király honvédelmi politikája. Hadtörténeti közlemények 1936.

³⁸ *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldos-serege. Bpest, 1925.

Ebből az egész sokrétű történeti valóságból fakadt fel irodalmunk, egykori életünknek mintegy szellemi kifinomodása: minden külföldi ösztönzés ellenére is a magyar lélek sajátos teremtménye. Az első háború előtti *irodalomtörténetírásunk* nem tudott eljutni ennek felismeréséhez: legtöbbször megmaradt a tények, a tartalmak ismertetésénél. Ennek az iránynak betetőzését jelenti *Pintér Jenő* hatalmas méretű magyar irodalomtörténete: irodalmunk, s a rávonatkozó feldolgozások anyagi tárháza, kétségkívül minden további kutatásnak nélkülözhetetlen alapja.³⁹ Mennyire más kép bontakozik ki azonban irodalmunkról *Horváth János*nak az új szemlélet és módszer segítségével készült köteteiből⁴⁰ (pedig *Pintér* munkájával egyidőben készültek). Ha valaki érzékelné akarja a századvég óta végbement nagy szellemi átalakulást, olvassa el egymás után ezt a két irodalomtörténetet. E két hatalmas szintézis mellett természetesen tudósok egész sora dolgozott irodalmunk kérdéseinek megoldásán. Közülük csak kettőt emelünk ki: *Huszt Józsefet*⁴¹ és *Kardos Tibort*,⁴² akik egészen új útra terelték a magyar humanizmus kutatását: megviágyították annak kezdeteit, szép képet festettek teljes kialakulásáról is. Munkásságuk ékes bizonyság arra: mennyire szüksége van, s lenne még nagyobb méretekben a magyar történettudománynak olyan filológusokra, akik történész-szemmel tudják nézni a szöveget.

IGY JUTOTTUNK EL A TÖRTÉNETI FORRÁSTUDOMÁNYOKHOZ. Az egyes történeti kérdések kutatói megállapításait *általában* forrásokra szokták építeni, ezek hitelességét azonban magától értetődően nem tehetik mindig maguk külön vizsgálat tárgyává. Ez elsősorban a forrástudományok művelőinek feladata: megállapítani a források keletkezésének korát, hitelességüket, összefüggéseiket. E téren igen sokat köszönhetünk a pozitívizmusnak, mely jellegénél fogva kiválóan alkalmas volt ilyesfajta kérdések tisztázására. Mennyire jellemző azonban: a nagy összefüggések feltárása e tekintetben is már a trianoni évekre esik. Az elbeszélő források oly sokat vitatott problémáit *Hóman Bálint* fogta össze mintaszerű tanulmányban.⁴³ Rajta kívül főként *Domanovszky Sándor* kutatásai jelentenek haladást,⁴⁴ aki már az előző évtizedekben is igen nagy érdemeket szerzett e téren. Ebben a két utolsó évtizedben bontakozott ki teljesen a magyar történeti forrástudományok mindmáig legkiválóbb művelőjének, *Szentpétery Imrének* a munkássága is. Árpád-kori okleveleink kritikai megrostálásával ő adott szilárd alapot e korszak elmélyülő kutatásai számára.⁴⁵ Magyar oklevéltanában pedig kitűnő összefoglaló képet rajzolt egész középkori okleveles gyakorlatunkról.⁴⁶

³⁹ *Pintér Jenő*: Magyar irodalomtörténet 1–7. k. Bpest, 1930–1934.

⁴⁰ *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig. Bpest, 1931. Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. 1935.

⁴¹ *Huszt József*: Janus Pannonius. Pécs, 1931. és Platonista törekvések Mátyás udvarában. Minerva, 1924–1925.

⁴² *Kardos Tibor*: A magyar humanizmus kezdetei. Pannonia könyvtár 20. Pécs, 1936.

⁴³ *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Hungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Bpest, 1925.

⁴⁴ *Domanovszky Sándor*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok, 1933., Kézai és a húnkrónika, Károlyi Emlékkönyv, 1933.

⁴⁵ *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bpest, 1923.

⁴⁶ *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. A magyar történettudomány kézikönyve. n. 3. 1930.

Ő látott el bennünket olyan segédeszközökkel, melyek nagyon megkönnyítik és biztossá teszik az okleveles anyag felhasználását.⁴⁷ Tudós munkájával egyenértékű nevelőmunkája is: a kitűnő tanítványok egész sorát nevelte tudományszakja számára. Céltudatosságára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy nincs a forrástudományoknak olyan területe, ahol ne lenne egy-egy kitűnő tanítványa – közülük néhány már országos viszonylatban is elsőrangú tudós, mint *Szilágyi Loránd* és *Kumorovitz Bernát*. Szilágyi az államkormányzat és közigazgatás kérdéseiben lépett jórészt töretlen útra, s ért el szép eredményeket.⁴⁸ Mintaszerű Anonymus-tanulmányában pedig arra adott példát: milyen döntő fontosságú középkori forrásaink vizsgálatánál a diplomatikai felkészültség.⁴⁹ Kumorovitz pecsét-tanunk kérdéseit tisztázta⁵⁰ – fényt vetve e közben igazságszolgáltatásunk jó néhány kérdésére. *Istványi Géza* értékes tanulmányaiban az írásbeliség elterjedését vizsgálta,⁵¹ *Janits Iván* pedig az erdélyi okleveles gyakorlatról írt pompás oklevéltani dolgozatot.⁵² Itt említjük meg *Bónis Györgynek* a magyar jogtörténet fiatal tudósának Szent István törvényeiről írott remekbe készült tanulmányát is, melyben kitűnő módszerrel meggyőzően bizonyította, hogy a Karoling-kori törvényekből való fejezetek későbbi betoldások: tehát nem Szent István vette át őket.⁵³ Forráskiadványaink jegyzékét multunknak egyik legszorgosabb, sok szép eredményt elért kutatója, *Bartoniek Emma* állította össze.⁵⁴ Az újabb kiadások közül kiemelkedik a *Szentpétery Imre* vezetésével létrejött *Scriptores Berum Hungaricarum* két hatalmas kötete:⁵⁵ bennük gestáinkat és legendáinkat adták ki az egyes források szakszerű kutatói értékes bevezetésekkel és jegyzetekkel. *Gombos F. Albin*⁵⁶ a magyarságra vonatkozó külföldi tudósításokat gyűjtötte össze 37 év fáradságos, önfeláldozó munkájával. *Moravcsik Gyula*, európai viszonylatban is kitűnő bizantológusunk, pedig a bizánci birodalommal való kapcsolatainkat tárta fel mintaszerű feldolgozásban. Munkája szilárd alapot szolgáltat minden eljövendő középkori magyar Balkán-kutatás számára. Nagyon házagos és egyoldalú lenne azonban a forrástudományoknak még ez a vázlatos ismertetése is, ha nem emlékeznénk meg *Hajnal István* kutatásairól és hatásáról. Munkásságának súlypontja ugyan más korszakokra és területekre esik, fiatalabbkori tanulmányai azonban ma is a forrástudományok legértékesebb

⁴⁷ *Szentpétery Imre*: Chronologia. A magyar történettudomány kézikönyve II. 5. Bpest, 1923. Oklevéltani naptár.

⁴⁸ *Szilágyi Lóránd*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban, 1458–1526. Turul, 1930.

⁴⁹ *Szilágyi Lóránd*: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok, 1937.

⁵⁰ *Kumorovitz Bernát*: A magyar szfragisztika multja. Szentpétery-emlék-könyv, 1938. Az autentikus pecsét. Turul, 1936.

⁵¹ *Istványi Géza*: A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása. A Pázmány Péter-Tudományegyetem Történeti Szemináriumának Kiadványai. I. Bpest, 1934. és A generális congregatio. Levéltári közlemények, 1939–40.

⁵² *Janits Iván*: Az erdélyi vajdák oklevéladó működése. Bpest, 1940.

⁵³ *Bónis György*: Szent István törvényének önállósága. Századok, 1938.

⁵⁴ *Bartoniek Emma*: Magyar történeti forráskiadványok. A magyar történettudomány kézikönyve. I. 3. Bpest, 1930.

⁵⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Em. Szentpétery*. I–II. Bpest, 1937–1938.

⁵⁶ *Gombos F. Albin*: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi 800 usque ad annum 1301. I–III. Bpest, 1937–1938.

⁵⁷ *Moravcsik Gyula*: A magyar történet bizánci forrásai. A magyar történettudomány kézikönyve I. 6. Bpest, 1934.

alkotásai közé tartoznak.⁵⁸ Ma már Európa-szerte ismert történetiszemléletével pedig, melyben az írásbeliség és társadalmi fejlődés kölcsönös egymásrahatását hangsúlyozza,⁵⁹ nagy hatást gyakorolt az egész ifjabb magyar történetiszemzedékre, s talán elsősorban éppen a forrástudományok művelőire.

MAGUNK ÉREZZÜK LEGJOBBAN, mennyire vázlatos ez a kép, amit rövidre kényszerült áttekintésünkben adhattunk. Célunkat azonban talán sikerült elérni: megvillantani a problémákat, ismertetni az alapvető munkákat s a legértékesebb eredményeket. Az esetleg alaposabban érdeklődő olvasó válaszon belőlük tetszése szerint. S ha valamelyik kérdésben a részletekig akar tájékozódni, nézze át a *Magyar Történeti Társulat* folyóiratát, a *Századok*-at, mely ezekben az ugyancsak mozgalmas évtizedekben *Domanovszky Sándor*, *Hajnal István*, *Mályusz Elemér*, *Weltmann Imre* áldozatos munkájával mintaszerűen teljesítette hivatását és teljesíti ma is. Sok kitűnő tanulmányra fog bukkanni, melyeket meg sem említhettünk: a kritikai rovatban pedig nagyon jó tájékozódást kap a hazai és külföldi történeti kérdések jelenlegi állásáról. Egy-egy korszak példátlan méretű és mélységű feldolgozását élvezheti a *Szent István* és *Mátyás király* emlékére kiadott *emlékkönyvekben*. A *Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyveiben*, a *Károlyi*-, *Domanovszky*-, *Szentpétery-emlékkönyvben* pedig az egész magyar történettudomány vagy egy-egy szakterület legfrissebb problémáiról, részleteredményeiről szerezhet tudomást. F fiatal kutatók indulását, kibontakozását, és sokszor értékes eredményeit ismerheti meg azokban a jól sikerült doktori értekezésekben, melyek a *Művelődéstörténeti Intézet*⁶⁰ és a *Magyar Történeti Intézet*⁶¹ kiadványsorozatában jelennek meg.

Vegyük még ezekhez hozzá azokat az eredményeket és kezdeményezéseket, melyekről már *Makkai László* beszámolt e folyóirat oldalain, s akkor tárgyilagosan megállapíthatjuk: az emuit két évtized középkorunk feltárásában annyi és oly szép eredményt ért el, mint előtte történetírásunknak egyetlen korszaka sem. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy alig egy évtizeddel Hóman és Szekfü után már újra mutatkozott az összefoglalás szükségessége. Ezt a feladatot *Domanovszky Sándor* irányításával kiváló tudósaink hosszú sora oldotta meg a *Magyar Művelődéstörténet* monumentális értékű kötetiben.⁶² Mindenki a maga kedvelt kutatási területének eredményeit foglalhatta és foglalta szintézisbe, nem csak élvezhető, hanem egyenesen élvezetes formában. Csak természetes tehát, hogy az egyes tanulmányok a legkényesebb tudományos igényeket is kielégítik. Közülük nem egy – mint a fentiekből látható – tudományos tekintetben is alapvető fontosságú.

GUOTH KÁLMÁN

⁵⁸ *Hajnal István*: Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. Bp., 1921.

⁵⁹ Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi-Emlékkönyv, 1933., továbbá *Történelem és szociológia. Századok*, 1939.

⁶⁰ Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerkeszti: *Domanovszky Sándor*.

⁶¹ A Pázmány Péter Tudományegyetem Történeti Szemináriumának Kiadványai. Szerkeszti: *Szentpétery Imre*.

⁶² *Magyar Művelődéstörténet*. Szerkeszti: *Domanovszky Sándor*, *Balanyi György*, *Mályusz Elemér*, *Szentpétery Imre*, *Varju Elemér*. I–II. Bpest, 1939.